

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. LL fot. 1982. - *The church seen from the south-east.*

HØJBY KIRKE

ODS HERRED

Kirken, der i Roskildebispens jordebog er ansat til to mk.,¹ havde 1365 egen præst og ligeså 1465.² 1515 siges kirken imidlertid i et kongeligt præsentationsbrev at være anneks til Nykøbing,³ mens denne på sin side 1524 nævnes som anneks til Højby.⁴ 1552 fik Sjællands biskop, Peder Palladius, livsbrev på kirken kvit og frit, for at han bedre kunne have sit underhold, og når han ikke længere kunne forestå sit embede, da have en tilflugt; dog skulle han forsyne sognefolkene med en god, lærd præst.⁵ Sognet talte 1567 ikke mindre end 103 tiendeydere (sml. de maledede numre på stolestaderne).⁶ 1603 lod lensmanden på Dragsholm, Arild Huitfeldt, støbe en klokke (nr. 2), og endnu o. 1666 var patronatsretten kongelig,⁷ men

blev 1673 tilskødet rentemester Henrik Müller.⁸ Efter at kirken 1683 var hjemfaldet til kronen, henlagdes hovedparten af kirketienden og kirkens landgilde 1688 ved et mageskifte til rektor og de fire øverste hørere ved Roskilde skole.⁹ 1738 afløstes denne ordning, hvorefter kongen atter havde patronats- og kaldsret.¹⁰ I 1800'erne lå kirken under det kgl. odsherredske gods,¹¹ indtil den 1873 overdroges til menigheden som aktieselskab.¹² Overgang til selveje fandt sted 1. juli 1912.

I perioden 1338-1377 nævnes i Højby en hovedgård, hvis beliggenhed imidlertid ikke er påvist.¹³

Sagn. Den kendte folkevisen om hr. Ebbe og hans døtre, er fra 1600'ernes slutning af den odsherredske

Fig. 2. Kirken set fra syd. Ældre fot. i Trundholm lokalhistoriske Arkiv, Vig. - *The church seen from the south.*

almue stedfæstet til Højby kirke, hvilket senere er gentaget og videreudviklet som en uberettiget historisk tradition af en lang række forfattere (sml. faltertavle?). Visen kendes imidlertid også i andre, til dels ældre versioner, som lokaliserer begivenheden til forskellige steder i Jylland.¹⁴

**Møntfund.* 1955 fandtes på kirkegården en enkelt mønt fra Erik Klippings tid. Anderledes omfattende fund blev gjort i tiden 1961-62 i forbindelse med hovedrestaureringen, især ved harpning af fyld fra afgravede gulvlag. Fundene omfatter ialt 186 mønter, hvoraf 121 er danske, fra Svend Grathe til Christian X. Endvidere bl.a. 7 svenske og 47 mecklenborgske middelalderlige hulpenninge.¹⁵

Foruden mønterne indleveredes til Nationalmuseet *fund omfattende dels diverse bygningslevn såsom flisefragmenter og vinduesglas, dels personlige ejendele i form af rester af pilgrimstegn, et bomærkesignet, men også en kalk og disk som henføres til biskop Niels Jacobsen Finkenovs grav, desuden fingerbøl, nåle, perler og diverse beslag og spænder. Endvidere fremkom en del lerskår.¹⁶ I Stenstrup Museum findes to tagsten og to jernnagler, samt det s. 2138 beskrevne solur.

Kirken ligger højt, midt i den langstrakte landsby, på sadlen mellem udstrakte vådområder i syd, bl.a. Trundholm Mose og i nord den 1870 tørlagte Højby sø.¹⁷

Den ældste del af kirkegården, øst for den nord-sydgående lindeallé, har endnu bevaret sine gamle grænser mod nord, øst og syd. Mod vest udvidedes kirkegården 1848-49,¹⁸ efter flere års diskussioner, til næsten dobbelt størrelse ved at inddrage den vej, der ledte til præstegården umiddelbart nord for kirken. Endvidere opkøbtes et stykke jord vest for vejen. Mod nord er kirkegården udvidet to gange: 1933 umiddelbart øst for den gamle præstegård,¹⁹ og 1969 tillagdes et jævnt stort stykke øst herfor (arkitekt Marinus Andersen).

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegårdens ældste dele hegnes overalt af teglhængte, nu blanke mure, der tydeligt fortæller om brugen af forskellige materialer. Kirkegårdsmurene

omtales første gang 1686-87, hvor 50 favne ringmur blev udbedret på begge sider med kalk og sten samt forsynet med tagsten.²⁰ Ældst, formentlig fra den senere middelalder, er et parti af nordmuren, ved kapelbygningen, opført af røde munkesten i munkeskifte over en sokkel af rå tildannede kampesten. Længere mod øst er murstenspartierne ligeledes af røde munkesten, men i krydsskifte og derfor yngre. Muren mod øst er af rå og kløvede marksten med en krone af tegl. Sydmuren er ligeledes af rå og kløvede marksten, men ommuret 1968 (arkitekt Marinus Andersen). Muren omkring udvidelsen fra 1848-49 er opført af kløvsten i cementmørtel. Murene er overalt afdækkede med to eller tre rækker røde vingetegl. Udvidelsen fra 1933 hegnes af mure af røde mursten, undtagen mod øst, hvor en bøjehæk markerer grænsen til den seneste kirkegårdsudvidelse. Denne afgrænses mod nord og øst af et stengærde.

Nordportalen (fig. 3), øst for redskabsbygningerne, giver adgang fra den tidligere præstegård til kirkegården. Portalen kan være middelalderlig i sin oprindelse, men fremtræder nu overdækket med fladrundbuet åbning og opmuret af store røde mursten i krydsskifte. 1862 havde kirkegården en køreport mod syd og to ganglåger, den ene ligeledes mod syd, den anden mod præstegården.¹⁹ Kirkegården har i dag tre køreporte, alle med ganske enkle piller muret i røde mursten (arkitekt Marinus Andersen 1968). De to sidder udfor henholdsvis den nordlige og den sydlige ende af alléen umiddelbart vest for kirken og med en vandret cementafdækning. I den søndre port ses en jævngammel gitterlåge af metal. Denne port bestod tidligere af tre mandshøje murede piller, afdækkede med vingetegl, formentlig fra 1800'ernes midte. Den tredje port er i nordmuren og forbinder den gamle kirkegård med udvidelsen fra 1933. Ganglågen mod syd er omdannet 1968 ved Marinus Andersen og er nu af samme udseende som køreportene. I udvidelsen mod vest sidder en låge bestående af to murede piller, rejst af små røde teglsten med indadvendt vingeteglsafdækning, sikkert samtidig med murene. Lågen mod øst er af samme udseende og stammer sik-

kert fra 1901, hvor præstegården flyttedes til den nuværende placering øst for kirkegården. En *†kirkerist* nævnes 1661-62.²¹ Otte stykker egetræ indkøbtes 1684-85²⁰ til forfærdigelse af rammer til to kirkeriste, hvoraf den ene lå ved den nordre låge, den anden formentlig ved den søndre port. Denne rist forsynedes 1760 med ny karm.²²

Bygninger m.v. på kirkegården. Menigheden besluttede 1887 at lade snedker P. Rasmussen fra Nykøbing opføre et *†lighus* på kirkegården, liggende i den nordlige ende af den nord-sydgående allé.¹² Det var en mindre nygotisk bygning af røde mursten med tegltag. Kapellet havde mod syd en bred, fladbuet dør og de nord-syd vendte trappegavle var prydet med blændingsmotiver svarende til kirkens gavle. Nedrevet 1968-69.

Bygninger udenfor kirkegården. 1899 anlagdes et nødtørftshus med to lokummer.¹⁹ På ydersiden

Fig. 3. Portal i kirkegårdsmuren nord for kirken (s. 2121). NE fot. 1990. - Gate in the northern wall of the churchyard, seen from the outside.

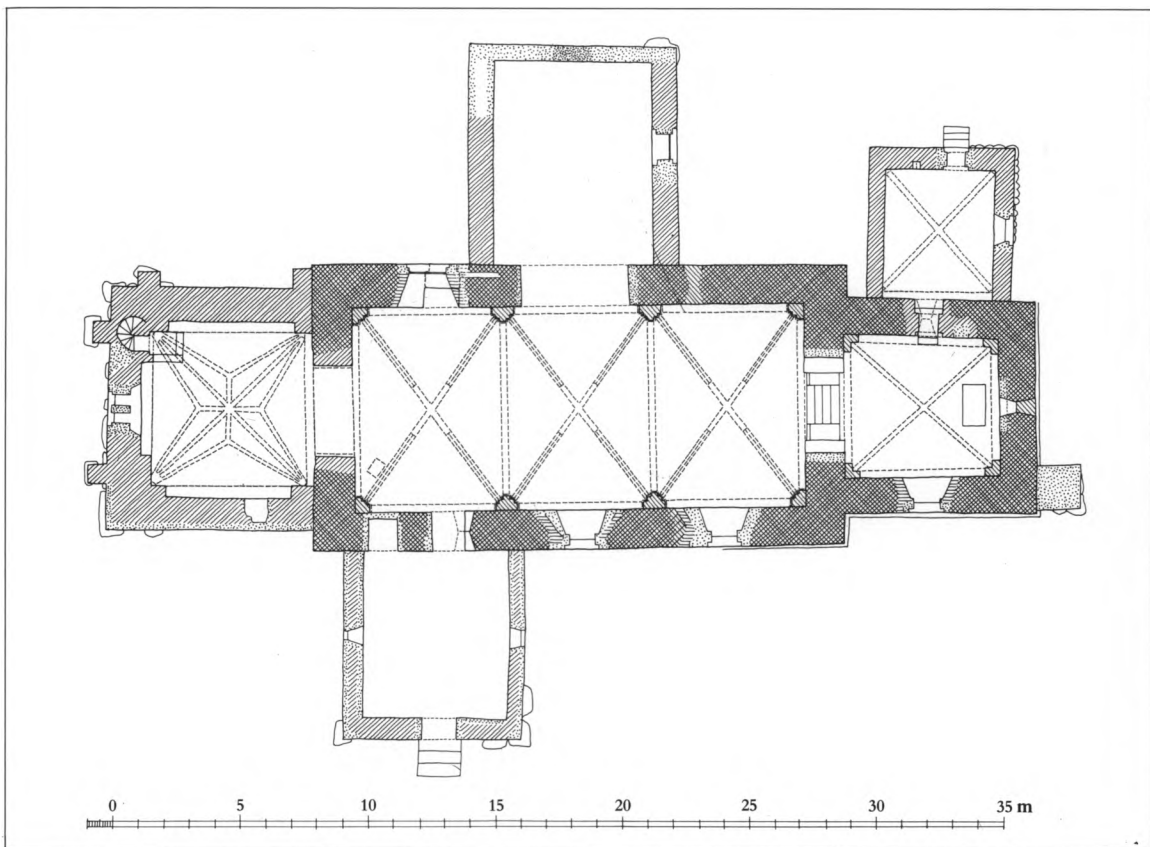

Fig. 4. Plan. 1:300. Målt af Marinus Andersen 1962, suppleret og tegnet af Peter Kristiansen 1990. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

af kirkegårdens nordmur, vest for lågen til præstegården, lå indtil 1968-69 en toiletbygning med tre lokummer, opført i mursten og med et ensidigt, svagt hældende tag. Som erstatning for denne opførtes ved arkitekt Marinus Andersen en bygning, der rummer *ligkapel*, *mandskabsrum* og *toiletter*. Huset er rejst i gule teglsten, med sorttjærede trædele og sadeltag med røde vingetegl. Øst herfor etableredes et redskabsskur af sorttjæret træ og en affaldsplads.

Fortovet omkring kirken består af en ca. 75 cm bred pikstensbrolægning lagt i cementmørtel, formentlig fra 1871-72. Den omtales dog første gang 1906, og her kun ved kirkens sydside, øst for våbenhuset.¹⁹

BYGNING

Af den oprindelige romanske stenkirke, antagelig fra 1100'rne, er kor og skib bevaret. Tidligt, muligvis allerede i 1200'rne, er der rejst et *†*våbenhus ved ski-

bets syddør. Sidst i 1300'rne fik kor og skib hvælv og ikke meget senere er tårnet tilkommet. I 1400'rnas anden halvdel opførtes et sakristi ved korets nordside, mens det nuværende våbenhus ved skibets syddør og kapellet på skibets nordside må henregnes til den seneste middelalder. Bygningen præges af to gennemgribende restaureringer, udvendig fra 1871-72 og indvendig fra 1961-64. Ved samme lejlighed gennemførte Nationalmuseet en udgravning af korets, skibets og tårnets gulve. Orienteringen afviger mod nord.

†Trækirke? Over skibets syddør ligger tre egetræsplanker med buede oversider, men uden not og fjer, som kan stamme fra en trækirke. Ved udgravningen 1961-62 påvistes i koret en begravelse, der gik ind under det romanske mørtelgulv og som derfor må være ældre end den nu stående kirke.

Materialer og teknik. Den oprindelige, meget anseelige stenkirke, bestående af kor og skib, er

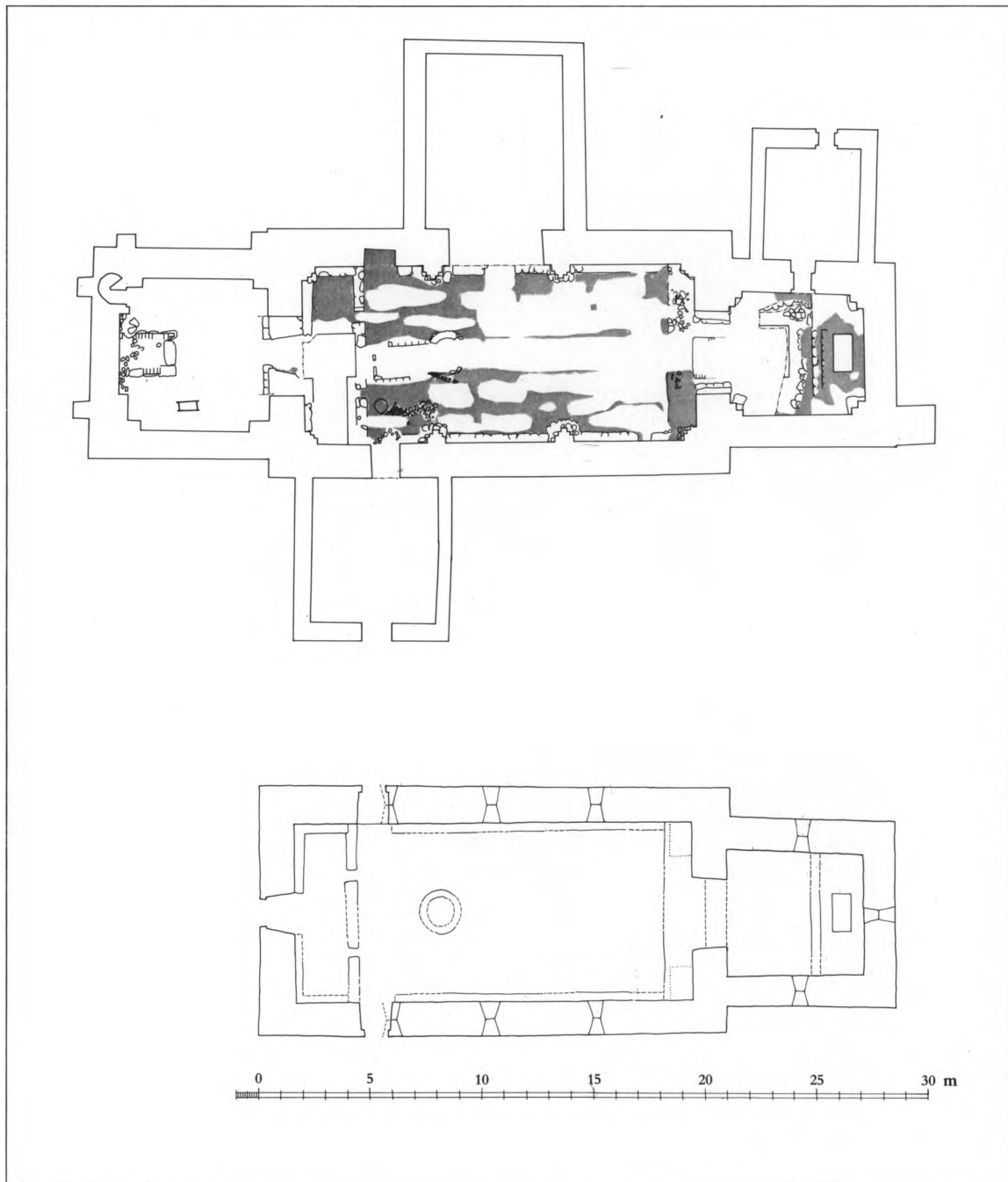

Fig. 5-6. 5. Udgravningsplan. 1:300. Målt af Olaf Olsen, J. Hertz og Erik Skov 1962, tegnet af Peter Kristiansen 1990 (sml. fig. 10). Skravering angiver fund af oprindelige mørtellag. 6. Rekonstruktion af kirkens oprindelige indretning. Plan. 1:300. Foran alterbordet i koret er markeret to trin og vest for triumfvæggen ét, hvor to sidealterbordes placering i hjørnerne er antydet. Langs skibets vægge ses murede bænke. En skranke(mur) vest for indgangsdørene i nord og syd afskilrer denne del af rummet, som antagelig har været forbeholdt kirkeejeren. Øst for dørene bemærkes et rundt fontepodium. Efter Olaf Olsen 1962 og M. Aaman Sørensen 1966, tegnet af Peter Kristiansen 1990. — 5. Plan of the excavation. 6. Reconstruction of the church's original interior arrangement. In front of the altar in the chancel are two steps and at the east wall of the nave is one. Two side altars are signified by stipling. Along the walls of the nave stone-built benches were found (cf. fig. 10).

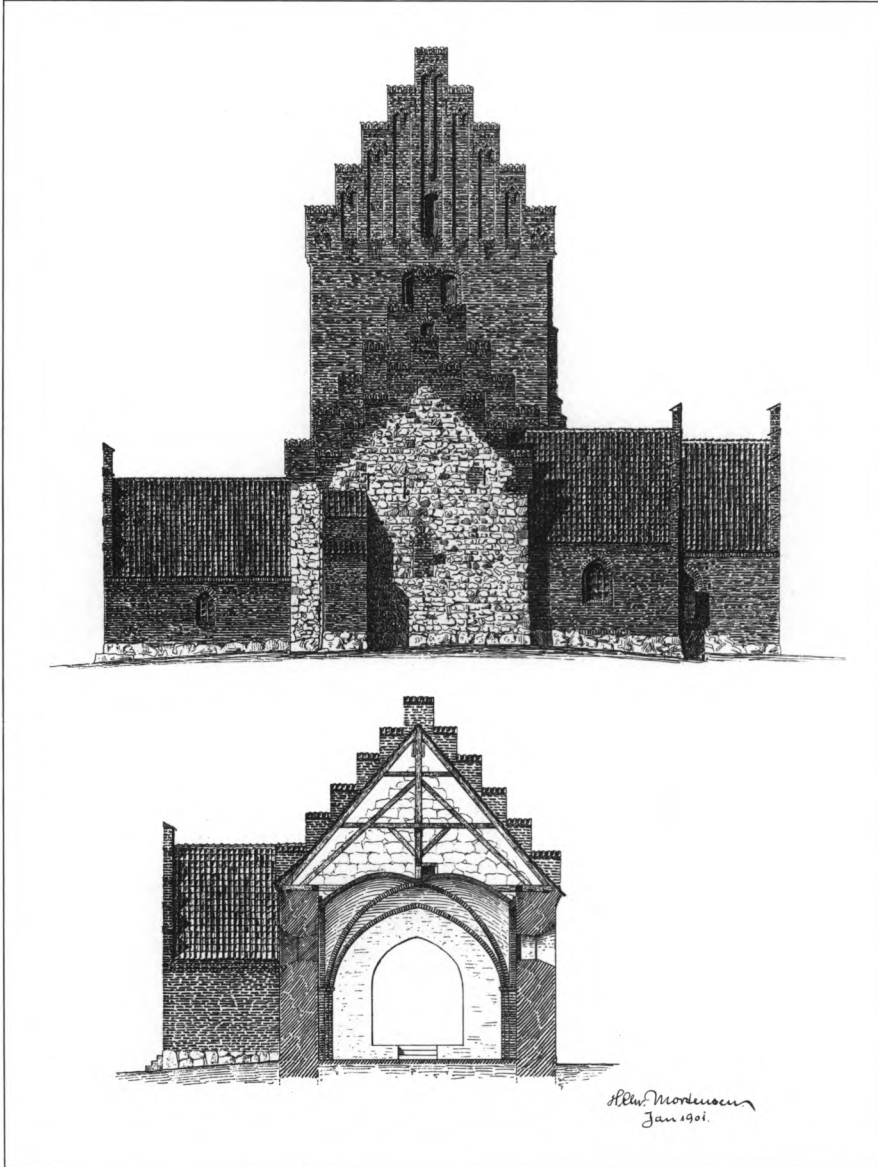
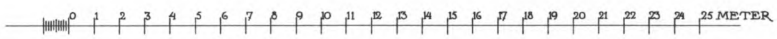
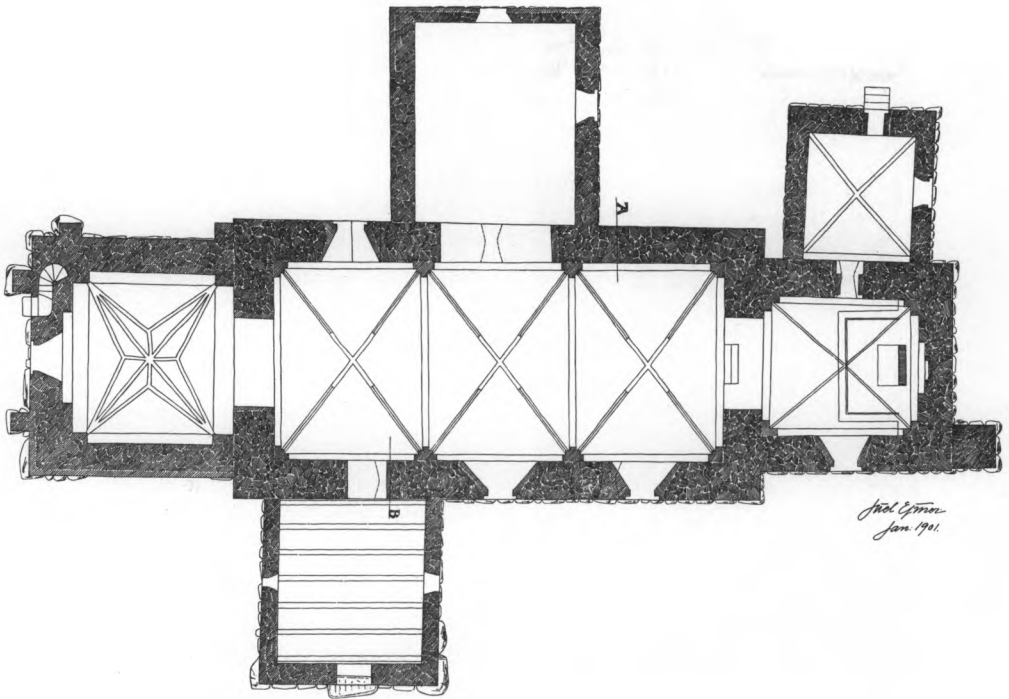
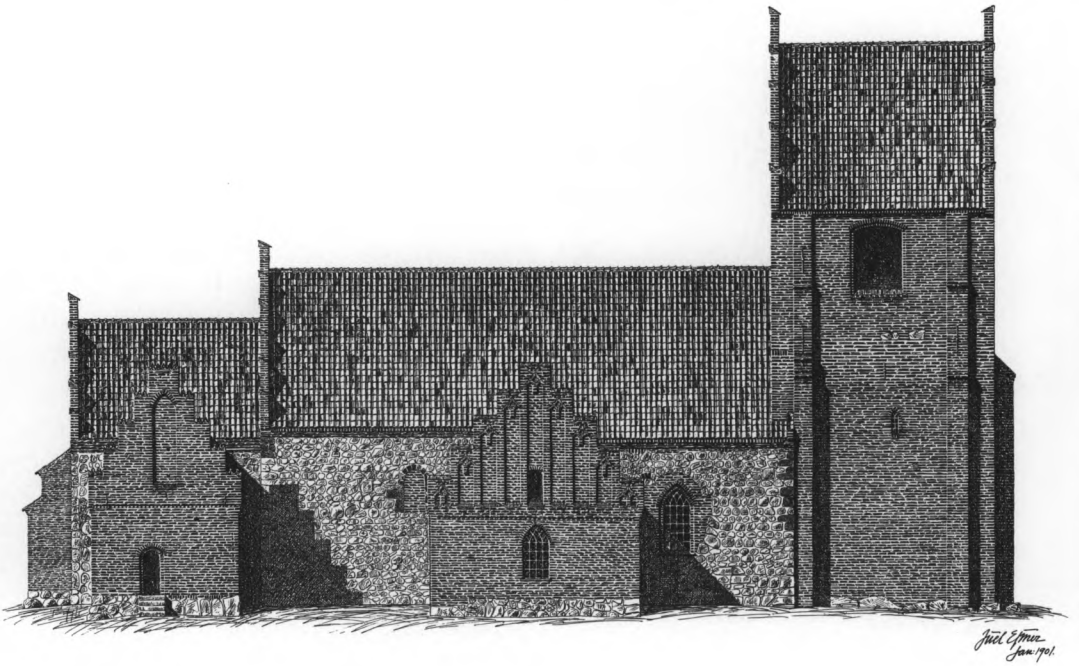

Fig. 7. Opmålinger af kirken 1:300. a. Østfacade. b. Tværsnit i skib, set mod øst. c. Nordfacade, d. Plan. Studierejser af Kunstakademiets Elever 1901. - Measured drawings of the church 1:300. a. East facade, b. Cross-section of the nave looking east. c. North facade, d. Plan.

bygget af rå og kløvede marksten, lagt i nogenlunde regelmæssige skifter og med en usædvanlig stor murtykkelse, 1,4 og 1,5 m. Murene hviler på et ca. 12 cm bredt, retkantet sokkelfremspring, som nu kun ses på korets øst- og sydsider, samt på den østligste del af skibets sydside. Hjørnerne er kvadersatte, i skibets nordvesthjørne til dels af *jernal*,²³ et materiale, der også er benyttet til skibets døre og vinduer. Korets vinduer er til dels i *frådsten*. Den udglattede fugemørtel er *kvaderridset* både ud- og indvendig.

Herover dækkes murfladerne af et grusblandet pudslag, der på korets nordside (fig. 8) ses at være påført i vandrette, ca. 125-150 cm høje bæltter, fra oven og nedefter, svarende til stilladshøjderne. Både ud- og indvendig har pudslaget stået hvidtet. Selve pudsen fremtræder dog indvendig mindre grovkornet, nærmest glittet, men med en skødesløs kalkning, der vel må betegnes som en slags svumning. På indersiden af taggavlne er der ikke påført pudslag, blot udglattede, kvaderridsede fuger. Flere steder i gav-

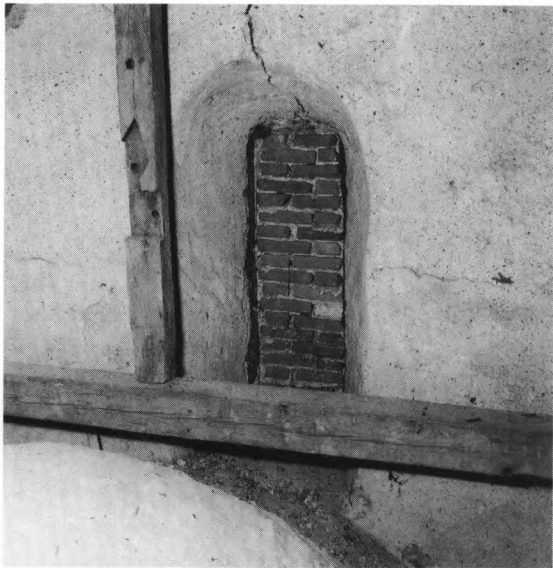

Fig. 8. Blændet vindue i korets nordside, set fra sakristiets loft (s. 2126). I vindueslysningen ses rester af den oprindelige vinduesramme. HJ fot. 1982. - *Bricked up window in the north wall of the chancel, seen from the loft of the sacristy. The remains of the original window frame are visible in the fabric.*

lene ses rundede bomhuller, adskillige med aftryk af træ. Murhøjden er betydelig og andrager ved korets og skibets sydøstre hjørner ca. 5,4 og

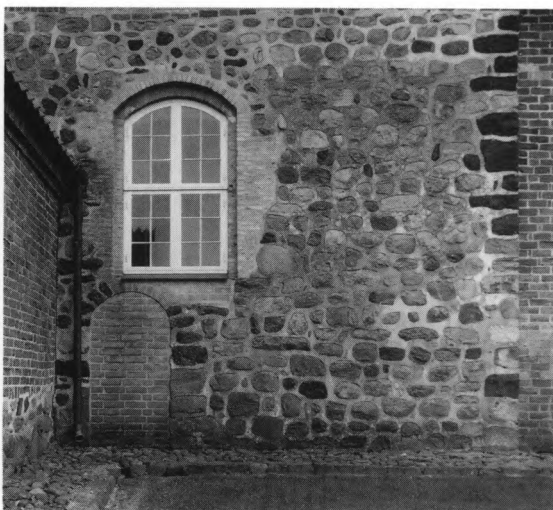

Fig. 9. Skibets oprindelige norddør (s. 2126). Øverst til venstre ses rester af det vestligste af skibets romanske vinduer. NE fot. 1990. - *Original north door of the nave. Above on the left are traces of the most westerly Romanesque window in the nave.*

6,2 m målt fra sokkel til den oprindelige krone.

Døre og vinduer. Begge døre er delvis bevaret, syddøren i brug, men stærkt omdannet, mens norddøren er tilmuret og for den øvre dels vedkommende, ødelagt af et senere vindue. Begge har været af den almindelige, romanske type, udvendig med rundbuet lysning og indvendig en dyb, plankeafdækket niche med vangerne vinkelret på muren. 1961-64 undersøgtes begge åbninger og de bevarede levn blev til dels blotlagt. Af syddøren var begge vanger intakte, såvelsom den vandrette afdækning (se trækirke); døren beklædtes med jernbeton. Størstedelen af norddørens udvendige lysning er bevaret, med vanger af markstenskvadre og bue sat af kilehugne jernalsblokke (fig. 9). Indvendig genåbnedes den dybe niche, der nu står fremme under vinduet. I den østre vange sås et 150 cm dybt lukkebomshul. Af særlig interesse er, at man 1961-64 kunne påvise, at skibet har haft en oprindelig vestdør. Det nederste skifte var in situ og viste, at døren havde samme plan som de øvrige, dog blot med smigede vanger.

Korets østre og nordre vinduer er bevaret. Østsidens er udvendig lukket med røde munkesten, mens det indvendig, siden 1961-64, fremtræder som niche, hvis nederste del er sekundært beskåret. Udvendig er åbningen sat af frådsten og måler 168 x 75 cm, indvendig ca. 165-70 x 69 cm, i lysningen 103 x 42 cm. Ved restaureringen fandtes levn af den oprindelige trætræsramme, tilsyneladende af samme type som den endnu bevarede i nord. Nordvinduet (fig. 8), der nu står blændet i lysningen, måler udvendig 160 x 74 cm, indvendig 155 x 67 cm, mens buetoppen sidder 62 cm under oprindelig murkrone. Selve lysningen måler ca. 115 x 40 cm. Den smigede vinduesbund er rått dannet i marksten og derefter formet i puds og glattet. De bevarede rester af den oprindelige trætræsramme viser, at denne har været fremstillet af fire planker, to vandrette og to lodrette, hvoraf sidstnævnte på midten er forsynet med udstemning for en vandret træsprosse. Rammestykkerne fremtræder 2-3 cm tykke, sammenbladede og fordyvlede, og med udvendig glasfals. Yderligere ses i hver af de lodrette planker, ved glasfalsens kant, to huller

Fig. 10. Indre set mod øst under udgravning. I forgrunden til venstre ses et stykke af den skranke(mur), der adskiller kirkeejerens område fra den øvrige del af kirken (s. 2173), midt i billedet de bevarede rester af et fontepodium (s. 2163). Olaf Olsen fot. 1962. - Interior to the east, during excavation. On the left in the foreground can be seen a piece of the bench(wall?) which once separated the area reserved for the patron from the rest of the church. In the centre of the picture are the remains of a font podium (cf. fig. 5-6).

anbragt i tredjedelspunkterne. Heri har sikkert siddet \ddot{u} vindjærn til fastholdelse af glasruden. To jernspigre, på rammens yderside, er rimeligvis indhamret senere, til bedre fastgørelse af rammen i muren.

Skibet har oprindelig haft tre vinduer i hver af flankemurene, hvoraf det østligste og vestligste i nord samt det vestligste i syd er bevaret. Ved udvidelsen af buen til nordkapellet 1906 forsvandt de derved fremkomne rester af nordmurens midterste \ddot{u} vindue (sml. fig. 42). Nordsidens østligste vindue, som er tilmuret i murflugten, måler udvendig 165 x 82 cm, buetoppen sidder ca. 100 cm under oprindelig murkrone. Af det vestligste vindue er kun den østlige halvdel bevaret, udvendig med stik af kilehugne

jernalsblokke, indvendig markeret i puds. Det bevarede vindue i sydmuren stod tidligere tilmuret indvendig, men lukkes siden restaureringen af armeret glas i lysningen. Rester af den oprindelige \ddot{u} træramme, svarende til korets, fremkom her. Fra våbenhusloftet ses, at vinduesåbningen i murflugt er sat af store jernalskvadre, mens siderne inden for denne indramning er af marksten. I murflugten måler åbningen ca. 160 x 94 cm, lysningen ca. 115 x 45 cm.

Indre. Udgravningen i forbindelse med restaureringen 1961-64 (fig. 10) har i usædvanlig grad klarlagt hovedtræk af kirkens middelalderlige indretning (jfr. inventaroversigt), herunder også gulvforholdene, se s. 2136. Ved udgravningen fremkom tillige det nederste skifte af den

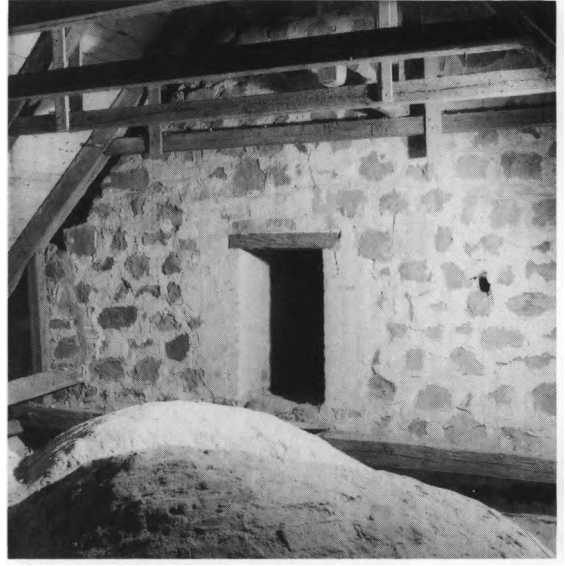
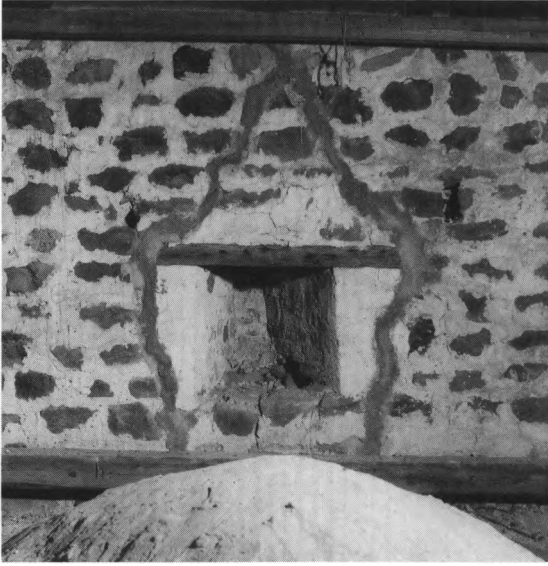

Fig. 11-12. 11. Tilmuret vindue i korets østgavl (s. 2128). 12. Døråbning i triumfgavlen, set fra skibets loftsrum (s. 2128). LL fot. 1982. - 11. *Bricked up window in the east gable of the chancel.* 12. *Door in the east gable of the nave seen from the loft above the nave.*

senere udvidede *†*kor**ue**, oprindelig ca. 2,7 m bred.

Korets og skibets *†*loft**sbjælker** har været indbygget i murkronen. I koret ses udmurede huller efter syv loftsbjælker. På korets vestgavl findes endvidere aftryk efter en *†*loft**splanke**, der har siddet på bjælkernes underside. - Alle tre taggavle er bevaret.

Ændringer og tilføjelser. Midt i 1200'rne er belysningsforholdene i skibet ændret ved udvidelse og ombygning af det østligste vindue i syd med tegl. Det nye er væsentlig større, men stadig rundbuet og smiget. Over hvælvets skjoldbue ses en del af vinduets rulskeftestik, der er pudset med en ganske finkornet puds og hvidtet. At det endnu bevarede vestligste vindue ikke er udvidet tilsvarende, skyldes måske hensynet til et *†*vå**benhus**? foran syddøren.²⁴

Inden hvælvenes opførelse er korloftet ændret ved indsætning af en (*†*)vind**uesglug** i østgavlen, samt som forbindelse til skibets loft, en *dør* i triumfgavlen. Gluggen (fig. 11), der er ensidigt smiget indadtil, har i lysningen målt ca. 60 x 10 cm, men er siden 1871-72 ikke længere synlig i det ydre. Vangerne er af tegl, kalkede, og nichen afdækkes med en egeplanke. I murflugten måler

åbningen 65 x 75 cm, og bunden sidder en halv meter over den borttagne loftsbjælke. Døråbningen (fig. 12), der har en halvtens fals ind mod skibets loft, er ligeledes muret i tegl og måler i lysningen 115 x 70 cm. Den vandrette afdækning består af seks egeplanker. I falsen er stapperne til en dør bevaret.

Sidst i 1300'rne, jfr. kalkmalerier, er kor og skib udstyret med hvælv. Ældst virker skibets tre meget elegante hvælvfag, der hviler på høje, faldede væg- og hjørnepiller med profilerede kragbånd, vulst over skråkant. Gjord- og skjoldbuer er helstens og for førstnævntes vedkommende kun svagt tilspidsede. Ribberne er halvtens og pærestavsformede, men går foroven over i almindelige retkantede. På hvælvenes oversider, mellem de indskårne kapper, ses både her og i korets hvælv, kvartstens ribbenakker. Den øverste, retkantede del af ribberne er forsynet med delvis bevarede lette overribber, der kan være sekundære. Alle gjord- og skjoldbuer har halvtens overribber. I vestfaget er der en tilmuret *lem* i syd. Åbningen er dannet af en rektangulær trækarm, hvis lysning måler 90 x 55 cm. Korets hvælv hviler på hjørnepiller, der uden vederlagsmarkering går over i svagt til-

spidsede, halvstens brede skjoltbuer; ribberne er kvartstens.

Skibets senromanske vindue har været i brug en tid sammen med hvælvene, da pudsens på den nærliggende skjoldbue er fortsat ind i vindueslysningen. Det forekommer dog rimeligt at antage, at man snart efter har fået et sæt spidsbuede vinduer, svarende til hvælvenes placering, men ingen spor er bevaret.

Murene er kun ubetydeligt forhøjede ved hvælvslagningen. Indvendig i koret slet ikke og i skibet, hvor murkronen virker flikket, kun med et par skifter. Udvendig har man dog påmuret en *gesims* af munkesten, som nu kun er bevaret på kirkens nordside. Korets er fire skifter høj, det nederste er dog et overkalket opretningskifte i blandet materiale. På dette ligger et skifte i polsk forbandt og derover to kvartstens frem-springende kopskifter. Skibets *gesims* er ligeledes fire, måske fem skifter høj, det nederste et

afretningskifte, der delvis er muret som rulskifte, men ellers i polsk forbandt. Derover to kvartstens fremspringende skifter, det nederste i polsk skifte, mens det øverste er muret som rent løberskifte. På dette ligger et kopskifte, udkraget en halv sten, muligvis middelalderligt i sin oprindelse, men i alle tilfælde gennemgribende fornyet 1871-72. Fra sakristiets loft ses, at *gesims*erne fra først af har stået blanke, og man sporer en bevidst skiften mellem røde og sorte sten.

Samtidig med murene forhøjedes *taggavlene* med kamtakker i røde munkesten,²⁵ der ligeledes stod blanke mod de øvrige pudsede bygningsdele. Dette forhold ses nu bedst på skibets vestgavl, der kan studeres fra tårnets mellemstokværk, da de to øvrige taggavle blev ombygget 1871-72. På skibets vestgavl kan tælles 11 kamtakker, og da hver kamtak kun er to sten, dvs. ca. 52 cm bred, kan der nemt gemme sig

Fig. 13. Ydre, set fra nordøst. Kunstakademiet fot. o. 1900. - Exterior seen from the north-east.

yderligere mindst seks kamtakker bag tårnmurene. Således ses på Burman Beckers tegning fra 1857 (fig. 15), at skibets og korets østre taggavl har henholdsvis 17 og 15 kamtakker, svarende til et lignende antal endnu bevarede på skibets vestgavl. Taggavlene kan således helt frem til 1871-72 have afspejlet den middelalderlige ombygning, der omfattede en endnu bevaret, fladbuget glug (sml. fig. 13 og 16) i skibets østgavl over kortaget.

Det anseelige *tårn* i vest, som udviser træk,²⁶ der gør, at det må placeres tidligt blandt de sen-gotiske tårne, er formentlig rejst o. 1400-25, bygget overvejende i røde munkesten,²⁷ enkelte partier dog gule, i munkeskifte over en sokkel af til dels meget store kampesten, især under hjørner og piller. Tårnet er opført ovenpå skibets forhøjede vestgavl og er således yngre end hvælvene. Mod vest og nord står på hver side to oprindelige stræbepiller, af hvilke nordsidens er sekundært forhøjet, måske i 1700, hvor de blev repareret,²⁰ og nu når helt op til gesimsen. Tårnet præges stærkt af restaureringen 1871-72, da hele sydsiden, den øvre halvdel af vestsiden, den sydlige del af østsiden samt begge gavle blev gennemgribende repareret og fornyet.²⁸

Tårnrummet åbner sig mod skibet i en lav, spidsbuet arkade, med stik i munkesten, der krager ca. 5 cm ud i vederlagshøjde. Det indre dækkes af et velformet stjernehvælv,²⁹ der hviler på forlæg i murene, undtagen mod øst, hvor der rejstes en rundbuet skjoldbue op ad skibets gamle vestgavl. Ribberne udgår i hjørnerne, undtagen i nordøst, som kvartstens fra en nærmest vifteformet plade. Ca. 60 cm fra udspringet bliver ribberne halvstens. Hvælvets overside har været pudset og kalket. I vest sidder et dobbelt fladbuget vindue, lukket med råglas, udvendig samlet i en fladbuget, falset niche, indvendig i en spidsbuet niche. Vinduet skyldes Marinus Andersen 1961-64 og erstatter et spidsbuet vindue fra 1866, hvoraf den indvendige niche er bevaret. Tårnrummets frie vægge brydes af spidsbuede spareblændinger. I væggene ses adskillige stilladsbomhuller. I sydmuren, ca. 3 m over gulvet sidder et tilnærmelsesvis rektangulært hul, rådt brudt i muren, således at kampestenkernen

er blotlagt. Udvendig er eventuelle spor forsvundet ved skalmuringen 1871-72.

Opgangen til de øvre stokværk sker gennem den oprindelige, men til dels rekonstruerede, falsede, fladbuede underdør i tårnrummets nordvestre hjørne. Adgang til trappen skete i perioden fra o. 1880¹⁹ til 1961-64 fra det fri, gennem en fladbuget *†*døråbning. Den snævre spindeltrappe med murede trin, har loft af fladbuede binderstik. Trappen udmunder i mellemstokværkets nordvestre hjørne i en fladbuget overdør. Mellemstokværket er mørkt, bortset fra et lille sekundært vindue i nord, som udvendigt fremtræder spidsbuet, med en ramme af støbejern, men indadtil blot som en rådt brudt, firkantet åbning.

Klokkestokværkets gulv udgøres af et tredobbelte bjælkelag, hvoraf de to øverste er af eg. Stokværket er i dag delt i to etager. I den nedre nord- og vestmur er to meget fladbuede nicher, forstyrret af de nuværende glamhuller. Den i nord måler ca. 80 x 149 cm. I den noget for-

Fig. 15. Ydre, set fra øst. Tegning af Burman Becker, dateret 5. aug. 1857. Det kongelige Bibliotek. - Exterior seen from the east. Drawing by Burman Becker, dated 5th August 1857.

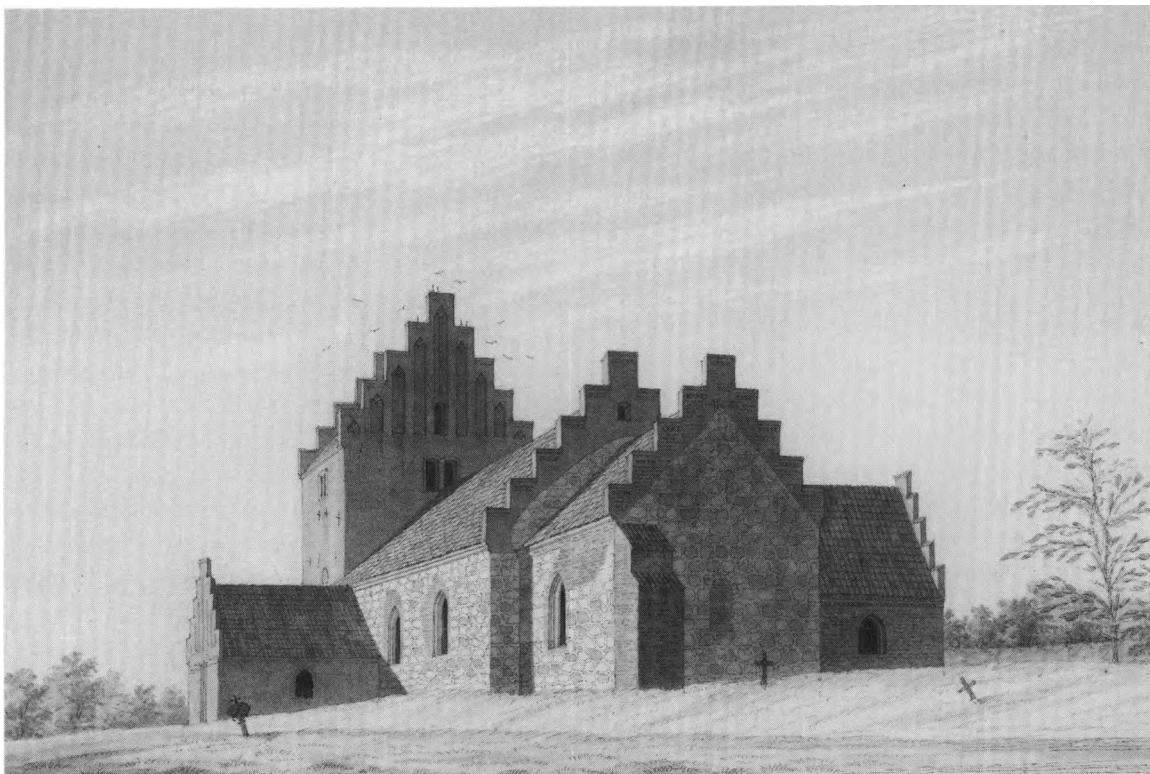

Fig. 16. Kirken set fra sydøst. Lavering af J. B. Løffler 1874. NM2. - *The church seen from the south-east. Wash drawing by J. B. Løffler 1874.*

styrrede sydmur kan muligvis spores et hjørne af en tilsvarende niche.

Det øvre klokkestokværk har glamhuller mod alle fire verdenshjørner. Det østre, som er det eneste middelalderlige, består af to fladbuede åbninger indfattet af en dobbelt fladbuet blænding. Sydmuren er fornyet 1773-74,²⁰ hvor de øverste 12 alen, regnet fra tårnets gesims, blev nedtaget og ommuret i små røde sten. Glamhullet består her, ligesom i de to øvrige mure, af en dobbelt fladbuet åbning i en falset, fladbuet blænding. Flankemurene afsluttes med falsgesims, og de øst-vestvendte taggavle prydes af ni dobbelte høj blændinger, afdækket af tvillingedelte spærstik, samlet på hængestave af forskellig længde og kronet af en lille rudeformet blænding. Derover et kort savskifte. Vestgavlen er helt fornyet 1871-72, mens østgavlens nederste dele er bevaret, og viser, at den nuværende gavls disposition i hvert tilfælde for de syv midterste blændingers vedkommende sva-

rer til den oprindelige. Burman Beckers tegning fra 1857 (fig. 15) viser gavlen med syv spidsbuede høj blændinger.

Sakristiet ved korets nordside (jfr. fig. 17), fra 1400'ernes midte, er det eneste af kirkens enkelte afsnit, der er sluppet nogenlunde uskadt fra århundreders reparationer og restaureringer. Den pyntelige bygning er rejst af munkesten³⁰ i munkeskifte over en række store, kløvede kampesten, der ligger på en fremspringende sokkel af mindre marksten. I flankemurene over hvælvet indgår en del mindre rå og kløvede marksten. I nord sidder en udadtil fladrundbuet, indadtil vandret afsluttet, til begge sider falset dør, formentlig fra 1600'erne, der har erstattet et oprindeligt, ganske lille vindue, hvoraf man endnu kan se den vestlige fals og en enkelt stiksten. Østsidens spidsbuede, faldede vindue med støbejernsramme (fra 1870'erne) har afløst en ældre, falset åbning, hvis nederste dele ses indvendig. Flankemurene afsluttes med en frem-

springende gesims, to savnsnitsskifter, skilt af et løberskifte over to kvartstens fremspringende skifter. I savnsnitsskifterne sporer man en bevidst vekslen mellem røde og sorte sten. Taggavlen, der nederst prydes af et forsænket savnsnitsskifte i højde med det øverste af gesimsens to, har ni kamtakker, afdækkede med vingetegl. Gavlen prydes af en enkelt, stor, spidsbuet blanding, med to åbne bomhuller. Taggavlen er på inder-siden forstærket med en halvtstens pille.

Sakristiet forbindes med koret af en til begge sider falset døråbning, fladbuget mod koret og vandret afdækket med to egeplanker mod sakristiet. Det indre dækkes af et lavt spændt hvælv, der mod koret hviler på en helstens skjoldbue, ellers på forlæg i murene. Halvtensribberne udgår blot 40 cm over det nuværende gulv og står siden 1871-72 afrensede i kontrast til de kalkede kapper. I nordvæggen, ganske lavt, sidder en 46 cm høj, 27 cm bred og 28 cm dyb, spærstiksafdækket niche.

I korets nordvæg, formentlig efter gennem-brydningen af døren til sakristiet, anbragtes øst for denne en nu tilmuret, ca. 105 cm høj og 55 cm bred *niche*, overdækket af et fladbuget binderstik med prydskifte.

Det stærkt fornyede *våbenhus* foran skibets syddør stammer fra tiden efter 1500 og erstatter muligvis en senromansk forgænger (jfr. s. 2128). Tilbygningen er opført af røde munkesten i munkeskifte over en sokkel af kløvede marksten, desuden indgår øst for døren en romansk gravsten (jfr. s. 2181). Begge langmure er udvendig totalt fornyet 1871-72, mens der stadig er bevaret middelalderlige partier på sydmuren, mellem hjørnerne og den flere gange ombyggede dør. Denne stammer i sin nuværende udformning, vandret afdækket, fra 1961-64. Derover er gavlen dekoreret med to savnsnitsskifter, hvoraf det nederste dog er afbrudt af døren. Taggavlen er helt fornyet 1871-72, i stil med kirkens øvrige blændingsgavle, med ni kamtakker og ligeså mange høj blændinger, afdækkede med tvillingedelt spærstik, samlet på hængestave og kronet af en rudeformet blanding. I den mindste blanding går hængestaven helt igennem, så det i virkeligheden er en dobbelt pibeblanding.

Øverst på hver kamtak et kort savnsnitsskifte. Murene mod øst og vest afsluttes af en gesims bestående af tre kvartstens udkragninger. Indvendig ses, at våbenhuset er sekundært forhøjet med 5-6 skifter, svarende til, at det dobbelte savnsnitsskifte på sydgavlen sidder et skifte lavere end den nuværende gesims. De nuværende vinduer, fra 1871-72, ét i hver af langmurene, er yngre end denne forhøjelse. De er spidsbuede, indadtil smigede, og med støbejernsramme. Det indre dækkes af et gråmalet bjælkeloft, der hviler på syv bjælker.

Det store *nordkapel*, der har karakter af en korsarm, er rimeligvis opført i middelalderens sidste tid, men fremstår nu helt uden daterende detaljer. Bygningen er af munkesten³¹ i munkeskifte over en sokkel af rå og kløvede kampesten. Vestmuren er meget flikket og nordmuren helt fornyet 1871-72 (s. 2134), fordi gavlen styrtede ned, da man ville etablere et vindue. Reparationen er foretaget over flere gange, nederst munkesten i munkeskifte, øverst i krydsskifte. Vinduet fra 1870 tilmuredes atter 1961-64. Mod øst sidder et falset, fladbuget vindue fra 1961-64. Den nordlige fals hidrører fra et ældre, forment-

Fig. 17. Sakristi (s. 2131), set fra nordvest. HJ fot. 1982.
- *Sacristy seen from the north-west.*

Fig. 18. Indre, set mod øst, før orglets opsætning i arkaden mod nordkapellet. Fot. i privateje. - Interior to the east before the organ was put up in an organ loft in the arch into the north chapel.

lig oprindeligt, måske spidsbuet vindue. En enkelt stiksten er bevaret. Gesimsen udgøres af tre kvartstens udkragninger. Taggavlen mod nord svarer helt til kirkens øvrige blændingsgavle, men er formentlig den først ommurede, således at de andre muligvis kopierer denne. Der vides intet om, hvordan gavlen så ud før 1870, men typen er almindelig udbredt i Ods herred og forekommer også i det vestlige af Frederiksborg amt.³² Gavlen har nederst et savnitsskifte og derover ni kamtakker med ni dobbelte højblændinger, afdækket med tvillingedelt spærstik, samlet på hængestave og kronet af små rudeformede blændinger. Øverst på hver kamtak et kort savnitsskifte. I midterblændingen sidder en fladbuet glug.

Det indre var indtil orglets opsætning 1906 forbundet med skibet af en lavtspændt, noget fladtrykt arkade (fig. 18), der ændredes til en spidsbuet, løbende langs med skjoldbuen til ski-

bets hvælv. I væggene, tydeligst i kappellets sydvestre hjørne, ses spor af udmurede hvælvforlæg, der formentlig aldrig har været benyttet efter deres hensigt. Rester kan også anes i det sydøstre og nordøstre hjørne. Rummet dækkes af et fladt, gipset loft og i den nordre ende leder en stejl trappe med drejede balustre op til loftet og giver adgang til orglet.

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer.

De bevarede regnskaber fra 1662 og fremefter giver et levende indtryk af, hvordan man med alle midler har forsøgt at holde kirkebygningen tæt på »tag og fag«. Således har man, foruden at holde det evige problembarn, blytaget, tæt, i 1600'rne især koncentreret sig om korhvælvingen. Korets sydøstre hjørne har været på vej udad, og man har tidligt prøvet at løse dette problem. 1684²⁰ indlagdes »it træ i Welningen«, måske det trækbånd, der endnu ligger diagonalt over hvælvet sydøstre hjørne. Senere har man

Fig. 19. Indre, set mod vest. LL fot. 1982. - Interior to the west.

indlagt to øst-vestgående ankre, fæstnet i triumfmuren, for at holde den udadskridende østgavl på plads. 1687 og 1690 foretoges reparationer af hvælv. Formentlig engang i 1700'rne har man søgt at afhjælpe ulemperne ved at opføre den endnu stående *stræbepille* ved korets sydøsthjørne.

Ellers har murværksreparationerne især koncentreret sig om tårnet (s.d.). Hele kirken kalkedes 1775-76.²⁰

1870 faldt, som tidligere nævnt, nordkappellets gavl ned. Ved genopførelsen, ved arkitekt C. Otto, overvejede man at overhvælve rummet, men dette fandtes for bekosteligt.³³

I forbindelse med overgang til aktieselskab 1873, gennemførte man 1871-72, vist under tilsyn af kgl. bygningsinspektør P.E.I. Kornerup,

en gennemgribende istandsættelse af hele kirkebygningen, med det forsæt at føre kirken »tilbage til sit middelalderlige udseende«. Murene, der stod kalkede,³⁴ blev afrenset, korets sydmur ommuredes, tårnets syd- og vestsider samt våbenhusets øst- og vestsider skalmuredes og alle gavle, undtagen sakristiets, fornyedes. Indvendig (fig. 18) blev korbuen udvidet som spidsbue, foruden at hvælvrubberne afrensedes.³⁵

Små hundrede år senere fandt en ny hovedistandsættelse sted, denne gang især af inventaret, men bygningen blev også berørt. Restaureringen gennemførtes 1961-64 ved arkitekt Marinus Andersen. Vinduerne blev repareret, og indvendig nedhuggede man korets og skibets vægpuds (undtagen mod nord), således at man nu ser murenes romanske kvaderridsning under

Fig. 20. Indre, set mod øst. LL fot. 1982. - Interior to the east.

et tyndt kalklag. Samtidig fik Nationalmuseet lejlighed til at gennemføre en udgravning af gulvene i kor, skib og tårn.

Vinduer. Ved restaureringen 1961-64 iagttoges på skibets vestvæg, over tårnbuen, den øvre del af et tilnærmelsesvis spidsbuet stik.³⁶

Engang i 1500'erne har man ændret vinduesforholdene i kor og skib. Korets sydvindue og skibets sydøstre omdannedes til meget store, fladbuede vinduer med smigede vanger. Stikkene er muret i bindere, og korets desuden forsynet med et prydkifte af løbere. Samtidig etableredes et tilsvarende vindue i skibets nordside (sml. fig. 9), hvorved den romanske norddør blev delvis ødelagt. Disse vinduer har sandsynligvis været lukket med blyindfattede ruder,

hvad en regnskabspost fra 1708 lader ane, da der skal anskaffes en jernstang (vindjern) til et vindue.²⁰ 1819 blev blyvinduerne erstattet med trærammer.³⁷ I årene fra 1864 og frem til 1870³⁸ udskiftedes vinduerne til de nuværende nygotiske støbejernsrammer, og vinduesåbningerne blev samtidig gjort spidsbuede; endvidere udvidedes vinduerne i nordkapellet. Under restaureringen 1961-64 bevarede man støbejernsrammerne i sydsiden, mens man i skibets nordvindue, noget inkonsekvent, retablerede den fladbuede vinduesåbning og forsynede den med en ramme af træ med afsprossede vinduer. Det samme skete i nordkapel og sakristi. I tårnet erstattede man støbejernsrammen med en dobbelt fladbuet åbning, som en slags rekonstruktion af et middel-

Fig. 21. *Sotur fra 1709 (s. 2138). I Stenstrup Museum. NE. fot. 1989. - *Sundial from 1709.

alderligt vindue, men lukket med armeret glas.

Gulve. Det oprindelige (†)gulv, der påvist ved udgravningen 1961-62, bestod af et lag kalkmørtel, udstøbt på et fast, lerholdigt underlag, i den vestlige del dog indeholdende et stort antal småsten. Gulvet lå påfaldende skråt. I skibet var der således en stigning på ca. 50 cm fra vestmuren til det sted, hvor der rejser sig et lavt trin, til dels i frådsten, i hele skibets bredde. I triumfbuen må der have været mindst et trin, mens der i koret konstateredes to trin i hele rummets bredde, umiddelbart op til højaltret.

Formentlig endnu i 1200'rne, men i alle tilfælde inden hvælvenes opførelse, er det stærkt skrånede gulv blevet rettet op; i skibets vestende er der således påfyldt næsten en halv meter sand. Ved denne lejlighed dækkedes det murede inventar i form af vægbænke og det særlige indelukke vest for dørene, som i sammenhæng med vestdøren har udgjort et område forbeholdt den lokale kirkejejer.³⁹

Fra dette gulv hidrører muligvis de 18 stykker af *glaserede, ornamenterede *gulvfliser* (fig. 22), der fremkom som løsfund ved udgravningen. Disse

blyglaserede fliser prydes alle af indstemplede motiver i lavt relief i form af planteornamentik eller fletværk. Samtlige af de fundne flisestykker hører sammen med en stor gruppe glaserede og ornamenterede fliser, der ellers fortrinsvis kendes fra det midt- og sydsjællandske område og må dateres til ca. 1250-1300. Flisestykkerne fordeler sig på syv forskellige typer, tre kvadratiske og fire rektangulære.⁴⁰ 1) Den største gruppe af de kvadratiske fliser udgøres af syv liljeprydede fliser, der adskiller sig fra de øvrige ved at have en kantbort,⁴¹ oprindelig med en sidelængde på 21-22 cm og en tykkelse af ca. 5 cm. Fliserne findes både med en grøn og en klar blyglasur, af hvilke den sidste fremtræder lys gulbrun over teglstensgodsets røde skærv. Typen kendes i Holbæk amt fra Nr. Jernløse (s. 94) og Asnæs kirker (Ods hrd.). 2) Tre flisestykker,⁴² ligeledes med grøn eller klar blyglasur, oprindelig sidelængde 15-16 cm, ca. 4 cm tyk. Flisen kendes fra Drøsselbjerg kirke (s. 1312, fig. 16). Disse to flisetyper kendes ligeledes fra Gudmindrup i Højby sogn. 3) Fragment af en glaseret grønsort flise,⁴³ oprindelig sidelængde 14-15 cm, ca. 5 cm tyk. Kendes fra Havrebjerg kirke (s. 1092).

De rektangulære fliser fordeler sig på fire typer, hvoraf den første udskiller sig markant. 4) To stykker og et fragment af en grønglaseret flise med dobbelt palmet og perlestavs-bort,⁴⁴ der kun kendes fra Sorø kirke. Oprindelige mål 19 x 16 cm, ca. 4,5 cm tyk. 5) Et stykke og et fragment af en grønglaseret flise dekoreret med fletværk og palmetbort,⁴⁵ oprindelige mål 32 x 23 cm, 5-6 cm tyk. 6) Et stykke af en grønglaseret, næsten tilsvarende flise, men med ringbort,⁴⁶ oprindelige mål 32 x 23 cm, 5-6 cm tyk. Denne flise kendes også fra Sæby (s. 904) og Vallekilde kirker (Ods hrd.). 7) Et stykke af en klart glaseret flise, i midterfeltet palmetter og med en bort bestående af rankeslyng og palmetter,⁴⁷ oprindelige mål 32 x 23 cm, 5-6 cm tyk. Desuden fandtes en hel og en halv glat gulvflise med brun glasur.⁴⁸ Endvidere fremkom fire slidte stykker, der ikke lader sig identificere.⁴⁹

1663 nævnes et gulv af mursten i våbenhuset.²¹ Gulvet i hele kirken blev omlagt 1687, og 1738 bemærkes det, at den nederste (formentlig

Fig. 22. *Gulvfliser fra o. 1250-1300 (s. 2136). I NM2. 1. række: type 1, 2 (to) og 4, 2. række: type 5, 6 og 7. NE fot. 1990. - *Floor-tiles c. 1250-1300. 1st row, types 1, 2 (two tiles) and 4. 2nd row, types 5, 6, and 7.

den vestligste) del af kirkegulvet synker, og gulvet opfyldtes og jævnedes.²⁰ Koret fik nyt gulv 1839,⁵⁰ mursten på kant, som sikkert bibeholdtes helt til restaureringen 1961-64. Siden da har gulvet bestået af egetræsplanker. I skibets gangzoner findes et gulv af kvadratiske, lysegule, glaserede fliser, nu dækket af et gultæppe. Under stolene gul- og brunflammede klinker, mellem stolene og ydervæggene småsten. I tårnrummet ligger gule mursten på fladen i mønster. Sakristiet og våbenhuset har gulve af gamle sten, hentet 1961-64 fra kor og skib, gule mursten på kant i sildebensmønster. Nordkappellets gulv, der skråner stærkt ned mod skibet, er ligeledes delvis af ældre dato; røde mursten på fladen, under stolene bræddegulv.

Tagværker. De bevarede taggavle viser, at tagene har haft omtrent den samme hældning som nu. På triumfgavlens østside findes et aftryk af

korets oprindelige *†tagværk*, der godtgør at dette har været båret af en rudestillet *rygås*, og at der på spærene har været lagt et undertag af vandret liggende planker. Tårnet og sakristiet er de eneste bygningsdele, der har bevaret middelalderlige tagværker. Tårnets er et krydsbåndstagværk med spærstivere og to lag hanebånd. Sakristiets er en langstolskonstruktion med to hanebånd og spærstivere. De to gavlkonger er forbundet med en langsgående drager, afstivet med to skråbånd. Kirkens øvrige tagværker blev alle fornyet 1835-36 i fyr, korets igen i 1865.⁵¹ Korets tagværk består af almindelige spærfag med et lag hanebånd og spærstivere. I skibet sidder en langstol, udbygget med hængeværk og spærfagene med to lag hanebånd og spærstivere. Kappellets tagværk er spærfag med et lag hanebånd og udbygget med en nord-sydgående drager, der er ophængt i et hængeværk. Våbenhusets er

ligeledes almindelige spærfaq med et lag hanebånd.

Tagbeklædning. Ved udgravningen 1961-62 påvistes indenfor skibets syddør en blystøbergrube, jævngammel med mørtelgulvet, der lader formode, at kirken fra først af har stået med blytag. Af de tidligste regnskaber fra 1660'erne kan man udlede, at formentlig hele kirken, med undtagelse af nordkapellet, endnu på dette tidspunkt har stået med blytag. Allerede 1666²¹ blev dog våbenhusets blytag nedtaget og erstattet med tegl. Samtidig blev nordkapellets tag repareret med tegl. Af samme regnskaber kan aflæses, at det tilbageblevne blytag ustandselig har voldt problemer. Det er således blevet repareret i større eller mindre omfang mindst ti gange i perioden fra 1684 til 1767, hvor man endelig besluttede at erstatte det med tegl. Det nedtagne bly blev solgt 1768 ved en auktion i Roskilde.⁵² Ved reparationerne 1705 og 1712 har man endog haft tilkaldt blystøbere fra København.²⁰ Nu står kirken overalt tækket med røde vingetegl, sidst udskiftet 1981-82.

Opvarmning. 11893-94 opsatte man to kakkellovne, såkaldte Reckske ovne, i skibets vestende, henholdsvis syd og nord for midtergangen. Ovnrørene blev ført gennem skibets hvælvning og ind i tårnet, hvor der blev opført en skorsten i det sydøstre hjørne. Disse blev fjernet 1909 og erstattedes af en kalorifere, der gravedes ned i skibets gulv, umiddelbart vest for syddøren. Indfyring skete fra våbenhuset. Ved samme lejlighed afskilttes våbenhusets vestre tredjedel til brændselsrum. 1943 overgik man til elektrisk opvarmning, rørvøne under stolene, skorstenen blev fjernet og året efter blev skillevæggen i våbenhuset nedrevet.¹⁹

Kirken står i dag præget af de to store restaureringer, overalt med blanke mure, kor og skib i marksten og jernal, de øvrige dele i tegl og overalt tækket med røde vingetegl.

Et **solar* fra 1709 (fig. 21), der muligvis har siddet på kirkens våbenhus, er nu i Stenstrup Museum (inv. nr. 50). På den glatslebne stenplade er i midten foroven hul til skyggepinden. Herfra udgår rette linier til en halvcirkel, hvorom timerne er angivet med arabertal. Ved

tavlens overkant læses initialerne IC og SK; ved underkanten 1709.

†Glasmalerier. Ved udgravningen 1961-62 blev der fundet en del brudstykker af **vinduesglas*,⁵³ heriblandt ca. 15 skår af middelalderlige ruder, hvoraf to er af gennemfarvet gult glas, et af rødt overfangsglas og resten af ufarvet, d.v.s. klart gulligt eller grønligt glas. På glassets nedbrudte overflade ses på ni af skårene rester af en bemaling i form af enkle borter eller bladornamentik, der formentlig kan henføres til 1200'erne.

KALKMALERIER

Ved hovedstandsættelsen 1872 fremkom kalkmalerier, der imidlertid ikke vakte større interesse. I skibets østre hvælvs nordkappe sås Laurentius' martyrium, mens der over skibets syddør var »en hæsliq mandliq Skikkelse, paa hans Bryst en Skruptudse krøb,« ledsaget af en indskrift ovenover. Malerierne blev dog tilintetgjort uden aftegning eller nærmere undersøgelse. Ved samme lejlighed blev hvælvenes ribber og piller afrenset for puds og hvidtekalk (sml. fig. 18).

I 1900 undersøgte Eigil Rothe fremkomne kalkmalerirester, og fandt ved afbankning af pudsen yderligere udmalinger såvel på korets nordvæg og hvælv som på skibets tre hvælv. På det østre blev der kun fundet malerier i sydkappen foruden i vestkappens top. På grund af nypudsning af øst- og nordkappen blev disse ikke undersøgt nærmere. De to øvrige hvælv havde malerier i alle fire kapper. De fremkomne levn blev allerede ved denne forundersøgelse af Rothe anset for at være malet på forskellige tidspunkter: på korvæggen fra 1300'ernes slutning, mens hvælvudsmykningen blev anslået til at være lidt yngre.

Ved Rothes restaurering året efter blev der gjort supplerende fund. På korets nordvæg, hvor malerierne lå i tre lag, afdækkedes en indskrift, der tilsyneladende aldrig havde stået fremme samt en udsmykning af den tilmurede vinduessmig og indramning. På skibets nordvæg i det østligste fag fandtes malerier i tre, muligvis fire lag: det yngste ifølge Rothe, en tæppe-

Fig. 23. Mikael Sjælevejer (s. 2144). Kalkmaleri o. 1400 på korhvælvets vestkappe. Egmont Lind fot. 1950. - *St. Michael the weigher of souls. Mural c. 1400 on the west cell of the chancel vault.*

dekoration i tidlig renæssancestil, dernæst en udsmykning, jævngammel med malerierne i hvælvene, og endelig på et ru hvidtekalklag over fint glittet puds, en senromansk udsmykning. Inderst to parallelle linjer. Kun to af lagene, det yderste og den senromanske udsmykning, blev fotograferet, inden de blev henholdsvis nedhugget og overkalket.⁵⁴ Under skibets midterste hvælv, på væggen over åbningen til nordkapellet, fremkom en indskrift samt nogle små fragmentariske rester af figurfremstillinger, der fortsatte ind under skjoldbuen. Ved nærmere undersøgelse viste det sig tillige, at det i 1872 omtalte maleri i skibets østhvælv fremdeles fandtes under nordkappens nypudsning.

I forbindelse med opsætning af kirkens orgel 1906 blev arkaden til nordkapellet udvidet og

herved gik den kort forinden fremdragne indskrift til grunde.

Allerede 1911 var det nødvendigt at rense og genrestaurere kalkmalerierne på korets nordvæg og i hvælvene, der var dækket af et loddent lag kulstøv. På trods af Rothes indtrængende henstilling i 1901 om at gøre noget med kirkens to osende kakkelovne, blev disse først udskiftet 1909.

I 1950 blev kalkmalerierne igen rensat og restaureret af Mogens Larsen under konservator Egmont Linds tilsyn.

Ved hovedrestaureringen 1961-64 fremkom et stort antal kalkmalerifragmenter på kirkens vægge: på korets østvæg og i skibet, på triumfvæggens nordre halvdel østligst på sydvæggen og på vestvæggen samt nordkappellets vestvæg.

Fig. 24. Fragments af flere lag middelalderlige kalkmaleriudsmykninger på korets nordvæg, bl.a. knælende stifter med våbenskjold (s. 2140), løven, der opvækker sine unger (s.2142) samt indskrift (s. 2140), sml. fig. 25. Egmont Lind fot. 1950. - *Fragments of several layers of medieval murals on the north wall of the chancel, i.a. a kneeling donor with coat of arms, the lion awakening its young, and inscription, cf. fig. 25.*

Det meste af pudsens på skibets vestvæg faldt imidlertid ned kort efter afdækningen. Ifølge Egmont Lind var alle disse fragmenter kun tjenlige til overhvidtning. De 1871-72 afrensede ribber og buer, blev nu atter overkalket. På grund af den store kontrast mellem ribbernes nye hvidtekalk og den nedtonede, snavsede farve på hvælv og vægge, fremskyndedes en genrestaurering af korets og skibets malerier, forestået af Egmont Lind i første halvdel af 1963. I hovedrestaureringens sidste fase blev imidlertid vægpudsens, hvorunder der ikke var »bevaringsværdige« kalkmalerier nedbanket indtil kvaderridningen (se s. 2134).

Kalkmalerierne på korets nordvæg er senest afrenset af Robert Smalley i 1987.

1) O. 1200-1300? På korets *nordvæg*, i lavere højde end væggenes øvrige udsmykning ses en

majuskelskrift, der er indridset i pudsens, men som, efter alt at dømme, aldrig har stået fremme. Teksten, der kun er bevaret på vestsiden af den senere gennembrudte dør til sakristiet, består af tre linjer (jfr. fig. 24), og giver alene mening for den første linjes vedkommende: »pavper(i)bus dives fero« (jeg bringer rigdom til de fattige).⁵⁵

Korets tilmurede vindue har en udsmykning, der i dag kun kan ses som svage rødbrune partier i vinduessmig og på indramning. Den er malet på et lag hvidtekalk over fint glittet puds og må repræsentere kirkens første udmaling. Ovenover den indridsede indskrift og på begge sider af en løve og dens unger ses to vandrette, rødbrune bånd, hvis videre forløb mod øst afbrydes af en nypudsning over sakristidøren og resten af nordvæggen. Tilsvarende \uparrow udsmykning, to vandrette bånd, har der muligvis også været på skibets nordvæg (fig. 42). På skibets overvægge anes andre malerispor i lignende teknik, sandsynligvis samtidige med udsmykningen af korets vindue. På triumfvæggens søndre del ses således levn af rød farve, mens der på nordvæggen, ud for midterhvælvets østre lomme, er rester af uidentificeret kalkmaleri i rødt og en grønlig farve, formodentlig malet på sort bund. Det levn af \uparrow kalkmalerier, som sås 1906 på skibets nordvæg i andet fag, stamme sandsynligvis også fra denne ældste udsmykning. De var ældre end hvælvne og slutter sig til kirkens oprindelige vinduer.⁵⁶

2) O. 1380-90, muligvis kort efter 1386. Ved konserveringen af *korets nordvæg* 1901 viste det sig, at der ovenpå hvidtekalken tilsyneladende var to lag umiddelbart over hinanden (fig. 25). Det ældste lag bestod ifølge Rothe af et våbenskjold, et indiviesskors, en knælende stifter og en løve. Anvendelsen af en turkisblå farve, der øjensynlig ikke er benyttet andetsteds i kirken, talte for disse elementers samtidighed.⁵⁷ Øverst, vest for det tilmurede vindue, ses et våbenskjold, der tilhører familien Finkenov.⁵⁸ Under skjoldet knæler en gejstlig iført en liturgisk dragt bestående af alba, messehagel og pallium. Fundet 1962 af en gravkalk og disk samt rester af fornemme tekstiler i en grav i koret (s. 2178) be-

Fig. 25. Fragmenter af flere lag middelalderlige kalkmalerier på korets nordvæg, bl.a. en knælende stifter, formentlig Norges ærkebiskop Niels Jacobsen Rusere (†1386), med familien Finkenovs våbenskjold og indvielseskors (s. 2140 og 2144). Akvarel ved Eigil Rothe 1900. - *Fragments of several layers of medieval murals on the north wall of the chancel, i.a. a kneeling donor, probably the Archbishop of Nonvay, Niels Jacobsen Rusere (†1386), with the armorial bearings of the Finkenov family and consecration cross. Watercolour by Eigil Rothe 1900.*

styrker den tidligere fremsatte formodning om, nov, kaldet Rusere, der blev Norges ærkebiskop at stifteren kan have været Niels Jacobsen Finke- i 1382 og døde i Danmark 1386.⁵⁹ Tæt ved den

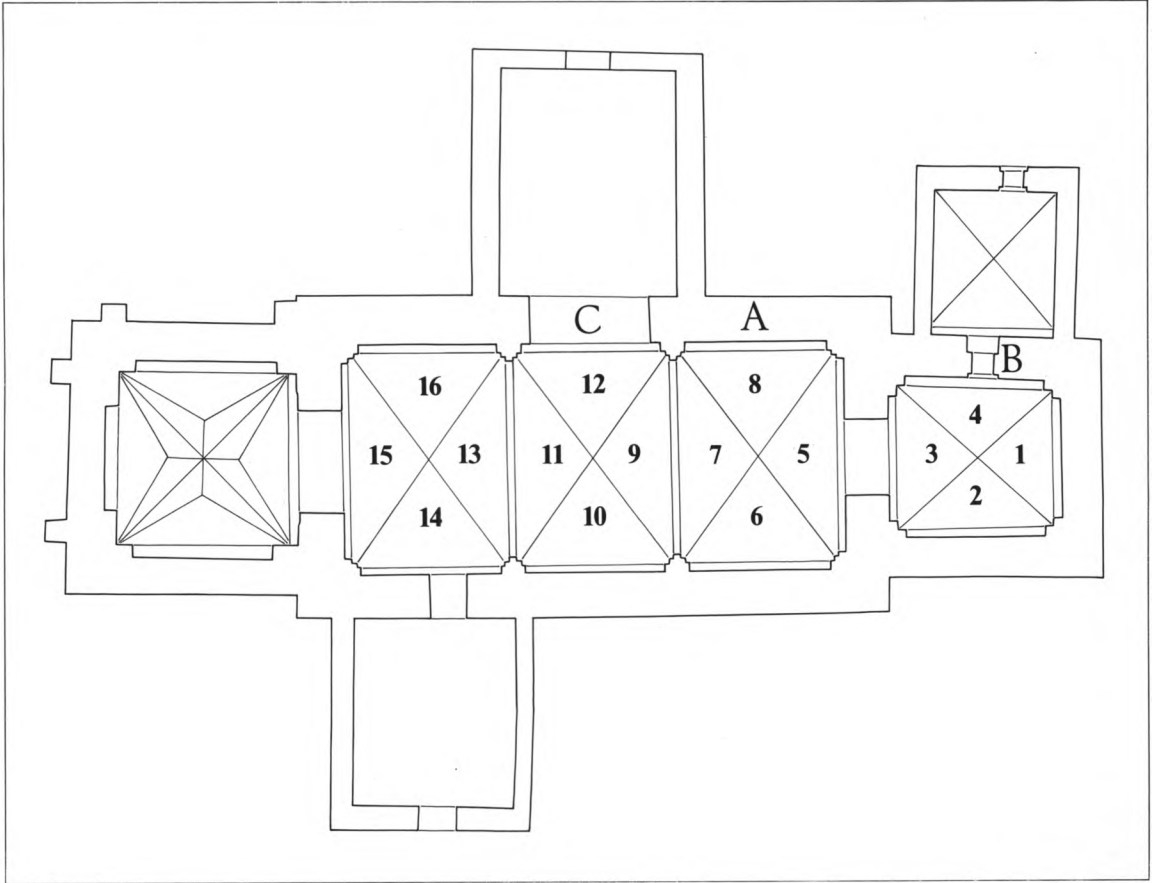

Fig. 26. Skematisk plan over kalkmalerier. A. Korsfæstelsen og procession af mænd med korsstave og skriftbånd (s. 2150). †Kalkmaleri o. 12-1300 på skibets nordvæg. B. Stifter med våbenskjold (s. 2140). Maleri o. 1380-90 på korets nordvæg. 1-16. Malerier o. 1400 på korets og skibets hvælv (s. 2142f.). 1. Den dømmende Kristus. 2. Basunblæsende engel. 3. Mikael Sjeløvejer. 4. Helvede. 5. †S.Erasmus' martyrium. 6. S.Olavs kapsejlad. 7. Forsvunden †figur fremstilling. 8. S. Laurentius' martyrium. 9. S. Jørgen og dragen. 10. Bebudelsen og Forkyndelsen for hyrderne. 11. Kongernes tilbedelse. 12. Fremstillingen i templet. 13. S. Eligius. 14. S. Stefans martyrium. 15. Memento mori. 16. Moraliserende scener. C. †Indskrifter o. 14-1500 på skibets nordvæg, over arkaden til kapellet. - *Schematic drawing giving position of the mural paintings. A. The Crucifixion and procession of men with staff-crosses and inscribed scrolls. †Mural painting c. 1200/1300 on the north wall of the nave. B. Donor with coat of arms. Painting c. 1380-90 on the north wall of the chancel. 1-16. Paintings c. 1400 on the vaults of the chancel and nave. 1. Christ the Judge. 2. Angel blowing a trumpet. 3. St. Michael weighing the souls. 4. Hell. 5. †Martyrdom of St. Erasmus. 6. St. Olaf's boat race. 7. Lost †figural representation. 8. Martyrdom of St. Lawrence. 9. St. George and the dragon. 10. The Annunciation to the shepherds. 11. Adoration of the Magi. 12. The Presentation in the Temple. 13. St. Eligius. 14. Martyrdom of St. Stephen. 15. Memento mori. 16. Moralities. C. inscriptions c. 1400-1500 on the north wall of the nave above the arch into the chapel.*

knælende stifter ses indvielseskorsset, det eneste bevarede i kirken. I et lavere niveau er endelig malet løven, der opvækker sine tre dødfødte unger, sindbilledet på Kristi opstandelse og sejr over døden.⁶⁰ Udover rødbrunt og turkisblåt, er kun benyttet okkergult.

3) O. 1400 udsmykkedes korets og skibets nybyggede hvælv med kalkmalerier. Tillige udmaltes væggene i de to hovedafsnit, men heraf er kun enkelte rester bevaret på korets nordvæg.⁶¹

Korhvælv. De fire hvælvkappers udsmykning illustrerer tilsammen Dommedag. Bille-

Fig. 27. Basunblæsende ærkeengel, som opvækker de døde sjæle på Dommedag (s. 2144). Kalkmaleri o. 1400 på korbhvælvets sydkappe. Egmont Lind fot. 1950. - *Archangel blowing a trumpet to awaken the Dead on the Day of Judgement. Mural painting c. 1400 on the south cell of the chancel vault.*

derne viser imidlertid kun dommen og de fordømte, mens de frelste ikke har fået plads i hvælvkapperne.

I østkappen sidder den kappeklædte Kristus på

regnbuen indfattet i mandorla. Kristus, der er afbildet frontalt med korsglorie, fremviser sine sår. På Kristi højre side knæler Jomfru Maria, indhyllet i sin kappe, i forbøn for menneskene.

Fig. 28. Dommedag med de fortabte sjæle, som føres til helvede (s. 2144). Kalkmaleri o. 1400 på korbhvælvets nordkappe. Eigil Rothe fot. 1901. - *The Last Judgement with the Damned being led into Hell. Mural c. 1400 on the north cell of the chancel vault.*

Fig. 29. Satan i helvedesgabets flammer, sml. fig. 28 (s. 2144). Kalkmaleri o. 1400 på korets nordkappe. Egmont Lind fot. 1950. - *The Devil in the Jaws of Leviathan*, cf. fig. 28. Mural c. 1400 on the north cell of the chancel vault.

Den netop opstandne nøgne sjæl ved hendes side folder ligeledes sine hænder i bøn. Den knælende Johannes Døber ses på Kristi venstre side.

Sydskappen udfyldes næsten helt af den basunblæsende ærkeengel, hvis meget store vinger breder sig beskyttende over de opstandne mennesker (fig. 27). De nøgne sjæle, hvoraf to slæber af sted med kiste synes med blandede følelser at bevæge sig mod vest. Midt i vestkappen står Mikael Sjølevejer (fig. 23) med sin bismervægt. Hans vældige vinger, ansigtets milde træk og kroppens graciøse holdning giver skikkelsen både ynde og storhed. I den ene vægtskål, der vipper opad, sidder en nøgen sjæl og river sig i håret mens djævelen, i den anden skål, hjulpet af en lidt større djævel lige bagved Mikael, gør alt for at tynde deres skål ned.⁶²

I nordkappen føres de fordømte, heriblandt to gejstlige med tonsur, i lænker af to hornede djævle mod helvedesgabets (fig. 28). Men selv

om alt håb her synes at lades ude, viser englen, der kommer flyvende med sværdet parat til at hugge lænken over, at der selv i den yderste time kan være håb om frelse. En anden djævel bærer en nøgen synderinde, med skuldertaske og en æg- eller brystformet genstand mellem hænderne, på ryggen ind i det frygtindgydende dyregab. Muligvis personificerer hun en af de syv dødssynder, Luxuria? (utugt). I selve flammegabet sidder Satan (fig. 29), helvedes kronede hersker.

På korets nordvæg er der kun svært identificerbare fragmenter tilbage. Længst mod vest ses en lille nøgen sjæl, der bliver trukket opad af en fragmentarisk bevaret engel, hvis vinge eller dragt har været tofarvet i rødt og grønt. Ved afdækningen 1900 sås et ulæseligt *†skriftbånd* over englens hoved. Øst for indvielseskorset ses fremdeles, som et gult parti, et fragment, der af Rothe tolkedes som en sengestolpe. Længere mod øst er malet en stor glorieret person i fodsid dragt.⁶³ Fragmenterne er for få til en sikker bestemmelse af maleriets emne, men den nøgne sjæl, der modtages af en engel, indicerer et bilde af den himmelske frelse, der som nævnt savnes i hvælvets dommedagsfremstilling.⁶⁴

I *skibets første hvælv* fra øst er gengivet helgenlegender; dog er nu kun bevaret billeder i nord- og sydkappen.

I østkappen sås *†S. Erasmus' martyrium*, der af Rothe blev identificeret ved at, »de to Bøddelknægte kunde ses dragende Svingene til Vinden, hvorom Martyrens Tarme rullede op«; resten af figurerne var ødelagte.⁶⁵

Scenen i sydkappen skildrer Olav den Helliges kapsejlad med broderen Harald Hårderåde om Norges trone (fig. 30). To næsten ens skibe vises i høj sø med spændte sejl stævrende mod øst. Begge skibe er klinkbyggede kogger med agterkastel, og det store råsejl er fastholdt til masten med en rakke. I det bageste skib, hvis forstavn er smykket med et bagudrettet dragehoved, ses tre personer. De to besætningsmænd er travlt beskæftiget med at forøge skibets hastighed, den ene ved at ro, mens den anden ordner skibets sejl. Det forreste skib, der har et latinsk kors øverst i masten, er kun bemanded med kong

Fig. 30. Olav den Helliges kapsejlad (s. 2144). Kalkmaleri o. 1400 på sydkappen i skibets første fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *St. Olafs boat race. Mural c. 1400 on the south vault cell in the first bay of the nave.*

Olav. Den kronede mand står i skibets agterstav og er ved at afskyde en pil i skibets sejlretning. Billedet gengiver en legende eller folkevisen om kapsejladsen mellem de to halvbrødre. I modsætning til fremstillingen i Skamstrup (s. 816-817), der er den eneste anden gengivelse af kapsejladsen i dansk kalkmaleri, følger malerierne i Højby kirke folkevisens ordlyd mere omhyggeligt.⁶⁶ Til trods for, at de to brødre byttede skibe, Harald fik Olavs, »Ormen hin snare«, mens Olav sejlede i Haralds, »Oksen hin lade«, samt at kong Olav og hans mænd gav sig tid til at overvære messe inden afrejsen, nåede Olavs skib først til Trondhjem. Ved guddommelig kraft sejlede hans fartøj så stærkt, at den pil han afskød fra skibets forstævne landede bag båden.⁶⁷

I vestkappen er kun topornamentet bevaret.

Nordkappens scene gengiver S. Laurentius' martyrium. Den nøgne, glorieerede martyr ligger på risten, mens fire bødler, i korte vamse og lange snabelsko, udfører deres makabre håndværk. De to bødler, der står på hver side af ri-

sten, holder ilden ved lige med ildvifte og blæsebælg, mens en tredje giver ilden ekstra næring ved at hælde olie på flammerne. Den sidste bødler holder Laurentius' ben nede med en høtyv. Bagest i nordre side står kejser Valerian og bliver martyrens pinsler.

I skibets andet hvælv fortælles Kristi barndoms-historie, bortset fra østkappen, hvor S. Jørgens kamp mod dragen er gengivet (fig. 31). Midt i

Fig. 31. S. Jørgen og dragen (s. 2145). Kalkmaleri o. 1400 på østkappen i skibets andet fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *St. George and the dragon. Mural c. 1400 on the east vault cell in the second bay of the nave.*

Fig. 32. Kongernes tilbedelse (s. 2146). Kalkmaleri o. 1400 på vestkappen i skibets andet fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *The Adoration of the Magi. Mural c. 1400 on the west vault cell in the second bay of the nave.*

kappen ses den rustningsklædte yngling med opslået visir og korskronet hjelm. Han galopperer med sænket lanse mod det frygtindgydende uhyre. Den hornede drage med spidse hugtænder og tungen hængende ud af kæften har rejst sig på sine to ben. Prinsesse Kleodoline, i kostbar kjole med lange pynteærmer og spidse snabelsko, knæler i kappens nordre side.

I sydkappen gengives to scener. Mod øst ses Bebudelsen. Den glorierede jomfru Maria har knælet ved sin læsepult, men vender sig overrasket mod den lige ankomne engel. Budskabet (Luk. 1,28) er skrevet med majuskler på engels skriftbånd: »Ave gratia plena. Dominus ...«, (vær hilset, du benådede. Herren ...) I kappens vestre side er gengivet Forkyndelsen for hyrderne. Englen med skriftbåndet, hvis tekst ikke mere kan læses, fortæller den glædelige nyhed til en hyrde, der er iført kort dragt og strudhætte. Omkring dem ses får, to bukke, der stanges og et lille hermelinlignende dyr.

Kongernes tilbedelse bliver skildret i vestkappen (fig. 32). I billedets midte ses Maria siddende i en seng med rudemønstret (med franske

liljer) sengetæppe. Hun fremviser det lille svøbelsesbarn for de hellige tre konger, der frembærer deres gaver. Ved sengens hovedgærde står Josef med hånd under kind og en bredbræmmet hat på hovedet. Allerede ved afdækningen af maleriet var scenen beskadiget. Af den ældste, barhovede konge, der knæler ved sengens fodende, var kun overkroppen til midt på brystet bevaret (fig. 39). Længst til venstre i billedet står de to andre konger. Begge har krone på hovedet og er iført kostbare dragter, specielt den yngste konge, hvis klædning har lange nedhængende pynteærmer med tunger ved ærmeåbningen og et stort metalbælte hængende om hoften. Den midterste konge peger mod stjernen lige over Marias hoved. Kongernes tilbedelse i den nært beslægtede udsmykning i Jyderup kirke (s. 739, fig. 11) synes malet efter samme forlæg.

Nordkappens motiv er Fremstillingen i templet kombineret med Kyndelmisse (fig. 33). I kappens midte er placeret et sekskantet alterbord, hvorpå det lille Kristusbarn står, klædt i fodsid kjortel og med korsglorie. Barnet, med højre hånd løftet velsignende, bliver støttet af

Fig. 33. Fremstillingen i templet (s. 2146). Afdækning af kalkmaleri o. 1400 på nordkappen i skibets andet fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *The Presentation in the Temple. The uncovering of this mural from c. 1400 on the north vault cell in the second bay of the nave.*

den glorierede Maria og gamle Simeon, der har tildækket sine hænder. Til højre i kappen, bag Simeon står Josef med Marias rensesoffer, tre duer i en kurv. Bag Maria, i kappens vestre side, står en ung kvinde med et snoet lys i hånden.

Skibets tredje hvælv rummer både moraliserende fremstillinger og helgenlegender. Østkappen har to adskilte billeder: Det nordre gengiver en episode fra S. Eligius' legende (fig. 34). Den fromme guldsmed, senere biskop, er ved at sko en hest på sin helt specielle måde. Længst mod

nord står S. Eligius i kort dragt og med skøde-skind. Han sætter en ny sko på benstumpen, som lærlingen holder. I kappens midte ses hesten tålmodigt ventende med resten af det afhuggede ben løftet. Scenen stemmer ikke overens med den oprindelige legende, hvor S. Peder, i lærlingens skikkelse, udfører den mirakuløse handling, men gengiver sandsynligvis en senere, ændret udgave af historien.⁶⁸

Længst mod syd i samme kappe sidder en nøgen, behåret kvinde og spinder. Hendes krop er

Fig. 34-35. Kalkmaleri o. 1400. 34. S. Eligius' legende (s. 2147). På østkappen i skibets tredje fag. 35. S. Stefans martyrdød (s. 2149). På sydkappen i skibets tredje fag. Egmont Lind fot. 1950 - *Mural c. 1400. 34. The legend of St. Eligius. On the east vault cell in the third bay of the nave. 35. The martyrdom of St. Stephen. Mural c. 1400 on the south vault cell in the third bay of the nave.*

Fig. 36. Memento mori (s. 2149). Kalkmaleri o. 1400 på vestkappen i skibets tredje fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *Memento mori. Mural c. 1400 on the west vault cell in the third bay of the nave.*

Fig. 37. To uidentificerede legendescener (s. 2149). Kalkmaleri o. 1400 på nordkappen i skibets tredje fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *Two unidentified scenes of legends. Mural c. 1400 on the north vault cell in the third bay of the nave.*

ikke hudfarvet, men grå. Samme farve er også benyttet til hendes hår, samlet i en knude i nakken, og redskaberne, en hånden i højre hånd og opstanderen med spindematerialet placeret mellem hendes ben. Selv om den spindende kvinde tidligere er sat i forbindelse med en anden S. Eligiuslegende, hvor den hellige mand blev fristet af djæveln i en kvindes skikkelse, er hendes tilstedeværelse i sammenhængen svær at tolke.⁶⁹ Efter alt at dømme hører hun imidlertid ikke sammen med S. Eligiuslegenden.⁷⁰

I sydkappen ses den første martyr, S. Stefans martyrium (fig. 35). Liggende på jorden, allerede med helgenglorie, bliver han stenet af to bøddelknægte iført korte vams og lange snabelsko. Stenene, som de to bøddler allerede har kastet, er blevet siddende forskellige steder på martyrens krop.

I vestkappen er afmalet et *memento mori*, et alvorligt manende »Husk du skal dø« (fig. 36). Forrest rider en ung falkejæger med jagtfalken på højre hånd (fig. 38). Han er klædt i tidens modedragt med vajende fjerbusk i hatten, kort vams med flagrende, vide pyntærmer, kæde med bjælder om skulder og bryst og lavtsiddende bælte samt ekstraordinært lange og spidse snabelsko. Hans plettede hest er smykket med fornemt seletøj. Bagved falkejægeren kommer en mager, nøgen person ridende på en okse. Han har sin bue spændt parat til skud og symboliserer dødens sikre komme.⁷¹

De to billeder i nordkappen er vanskelige at tyde med sikkerhed. Mod øst står et par, der omfavner hinanden. Kvinden er i lang kjole og med hvidt hovedlin, manden i tidens modedragt med hat, kort vams med vide ærmer og taske ved hoften samt snabelsko (fig. 37). Med venstre arm holder han om hendes skuldre mens han med højre hånd peger enten mod kvinden eller den lille djævel, der hvisker hende noget i øret. I kappens midte ses en kvinde, hvis hånd er hugget af. Efter hendes dragt at dømme er det sandsynligt, at det er samme kvinde som i den foregående gengivelse. Knælende holder hun med venstre hånd om højre hånds håndled, hvorfra blodet strømmer. Den afhuggede hånd ligger foran hende på marken, enten i en for-

Fig. 38. Falkejæger. Detalje af *memento mori*, sml. fig. 36 (s. 2149). Kalkmaleri o. 1400 på vestkappen i skibets tredje fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *Hunter with falcon. Detail of Memento mori, cf. fig. 36. Mural c. 1400 on the west vault cell in the third bay of the nave.*

dybning eller i et rundt fad. Overfor hende, på den anden side af et lille træ, ses en mand i rejse- dragt, muligvis en pilgrim. Han er iført lang kjortel, kort kappe og har bredbræmmed hat og taske. Med sin vandringsstav peger han mod den afhuggede hånd. Blandt de mange tolkningsforsøg er både en Jakobslegende, illustration til et elskovsdigt og moraliserende scener blevet foreslået, uden at en bestemt tolkning har kunnet blive bekræftet.⁷²

Ornamentik og farver. Alle hvælvkapper, både i kor og skib, er øverst udsmykket af et træ, der med en lige stamme vokser ud fra kappens top. Træerne er så godt som symmetrisk opbygget

med spiralformede grene og har blade i forskellige former og farver. I hvert hvælv er gengivet to forskellige typer træer, placeret parvis over for hinanden. Kun et sted, over helvedesfremstillingen i korets nordkappe, adskiller træet sig fra de øvrige (fig. 28). Stammen er her tredelt og træet har en nedhængende asymmetrisk vækst. Træet er sygt, det har mistet sin livskraft. Tilsyneladende er træerne malet inden figurkompositionerne, hvilket tydeligst ses i Olav den Helliges kapsejlads (fig. 30), hvor træets blade og grene flere steder er blevet overmalet af de to skibes mast og sejl.

Hvælvenes øvrige udsmykning, der følger et nogenlunde fast system, både i kor og skib, består af planteornamentik langs hvælvbuer og ribber. Langs hvælvbuerne er malet palmetter, mens treblade kanter ribberne. Farveskalaen beherskes af okkergult, rødbrunt, gråt og grønt. Udsmykningens nærmeste paralleller i stilistisk henseende findes i Undløse (s. 365, fig. 8), Jyderup (s. 738f.) og Mørkøv (s. 781f., fig. 9) samt til dels i Skamstrup (s. 815f.) og Bregninge (s. 1735f.).

†*Kalkmalerier.* 1) O. 1200-1300? udsmykkedes smigen og den indre åbning af de små, højtsiddende vinduer på *skibets og korets vægge*, samt *triumfvæggen*, se ovenfor. Den udsmykning af skibets nordvæg i det første hvælvfag, som blev fremdraget 1901, men umiddelbart efter overkalkedes igen, er muligvis fra samme periode (fig. 40). Det fremdragne fragment omfattede en ca. 100 cm høj frise, der var placeret forholdsvis lavt, ca. 1 m over gulvniveau.⁷³ Billedfrisens centrum var en Korsfæstelsesfremstilling med Maria og Johannes ved korsets fod. Over korsarmene, der havde firkantede endefelter, svævede en engel? og en fugl?⁷⁴ Fra vest sås en procession af fem skæggede mænd bevæge sig mod Korsfæstelsen. De var iført lange dragter med spiralformede ornamenten, der markerer maven, og lange kapper. Hver anden havde henholdsvis et skriftbånd og en korsstav i hånden. Til højre, øst for Korsfæstelsen, stod yderligere en person, en skægløs mand med korsstav. Scenen afsluttedes nedadtil med en palmetbort, der ikke umiddelbart har nogen direkte paralleller i vore andre kalkmalerier.⁷⁵ Figurer og ornamenten var malet

Fig. 39. De hellige tre konger. Detalje af fig. 32 (s. 2146). Kalkmaleri o. 1400 på vestkappen i skibets andet fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *The Three Magi. Detail of fig. 32. Mural c. 1400 on the west vault cell in the second bay of the nave.*

Fig. 40. Korsfæstelsen og procession af mænd med korsstave og skriftbånd (s. 2150). †Kalkmaleri o. 12-1300 på skibets nordvæg i første fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *The Crucifixion and procession of men with staff-crosses and inscribed scrolls.* †Mural c. 1200-1300 on the north wall in the first bay of the nave.

med mønjerødt (dekomponeret) og rødbrunt på et ru hvidtekalklag.

2) O. 1380-90. Midt i den ovenover omtalte udsmykning på *skibets nordvæg* var et indvielses-kors af samme type som det bevarede på korets nordvæg. Rester af indvielseskors blev i 1962 også fundet på *skibets vestvæg*.

3) O. 1400. Ifølge Rothe var de spor efter figurbilleder, som afdækkedes over den lige omtalte senromanske udsmykning på *skibets nordvæg*, samtidige med hvælvenes udmaling. I forbindelse med kirkens restaurering 1961-64 blev der også fundet rester efter udsmykning af *triumfvæggen* (fig. 41). Nord for korbueåbningen sås tre delvis bevarede personer, sandsynligvis apostle. Den midterste, hvis taske var smykket med en Ibskal, kan herved med rimelig sikkerhed identificeres som S. Jakob den ældre.⁷⁶ Samtidigt blev fundet nogle kalkmalerispor på *skibets vestvæg*, langs hvælvbuen trepasformede bueslag foruden fragmenter af rød maling, muligvis en dues vinger og hale.⁷⁷

4) O. 1400-1500? Den gulrøde indskrift på *skibets nordvæg i andet fag* er tidsmæssigt svært at bestemme (fig. 42). Tilsyneladende var der tale

Fig. 41. Apostle (s. 2151). Fragment af kalkmalerier o. 1400 på triumfvæggens nordre halvdel. Egmont Lind fot. 1962. - *Apostles. Fragment of murals c. 1400 on the north part of the east wall of the nave.*

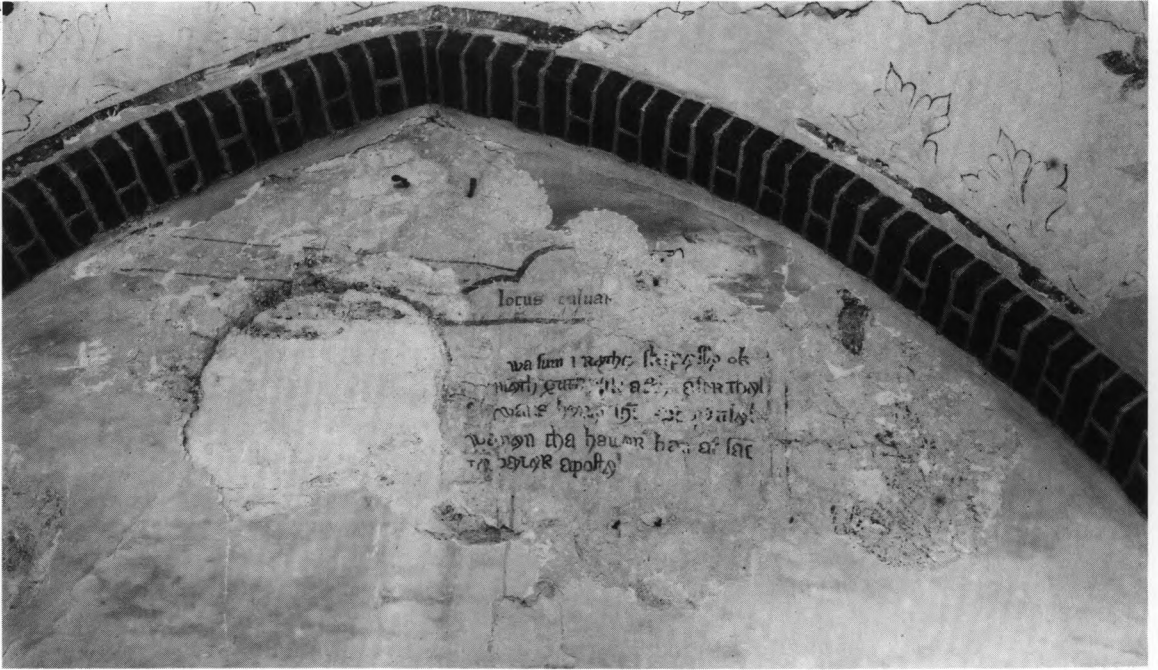

Fig. 42. Indskrifter (s. 2152). †Kalkmalerier o. 14-1500 på skibets nordvæg i andet fag over indgangen til kapellet. Eigil Rothe fot. 1901. - *Inscriptions. †Murals c. 1400-1500 on the north wall in the second bay of the nave, above the entrance to the chapel.*

om to indskrifter. Øverst på væggen sås med minuskler på latin: »Locus caluar«, der med stor sandsynlighed har markeret en af 14 kalvarie- eller korsstationer malet på kirkens vægge.⁷⁸ Tilsvarende kan den tidligere omtalte indskrift og figurscenen over skibets syddør også have repræsenteret en af stationerne. Nedenunder den latinske indskrift, lidt forskudt mod øst, var den

anden indskrift, hvor der på gammelt dansk med minuskler var skrevet:

wa sum i ræthe skippæls ok
mæth guthælik acth aser thæl
wars hæræs ihs xpi pinsæl
wapæn tha hauær han af sac
tæ pætær apostel.....⁷⁹

5) O. 1550-1600. På væggene i både *skib* og *nordkapel* har der været malede draperier, op-hængt på en stang. Rothe afdækkede draperierne på skibets nordvæg under første hvælv (fig. 43), mens de resterende, på skibets sydvæg, østligst, og på nordkappellets vestvæg, kom til syne ved restaureringen 1961-64.

INVENTAR

Oversigt. Takket være en udgravning foretaget i forbindelse med kirkens restaurering 1961-64 er vor viden om dens indretning i romansk tid mere omfattende, end det sædvanligvis er tilfældet: Foruden det bevarede alterbord og selve døbefonten har man kendskab til sidstnævntes placering på et rundt po-

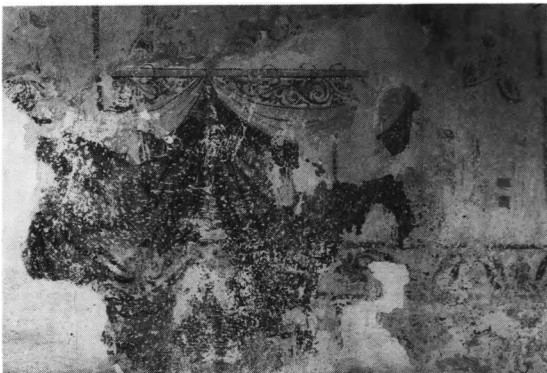

Fig. 43. Draperier (s. 2152). †Kalkmaleri o. 1550-1600 på skibets nordvæg i første fag. Eigil Rothe fot. 1901. - *Drapery. †Mural c. 1550-1600 on the north wall in the first bay of the nave.*

dium i skibets midtgang tæt ved indgangsdørene. Ved skibets langvægge var der murede bænke; en nord-sydgående skranke vest for dørstederne afskilrede en plads med muret bänk langs vestvæggen, formentlig til kirkens patron. Ligesom det var sket i senmiddelalderen blev de fundne spor atter dækket med et tykt lag sand for at eliminere gulvets store skævhed. - Fra romansk tid er endvidere overleveret to korsprydede gravsten kun kendt på deres nuværende plads tæt ved indgangsdøren til våbenhuset. Et fundament i tårnrummet stammer enten fra et alterbord eller et yngre fontepodium. Ved middelalderens slutning tilkom den gotiske skabstavle på alterbordet, korbuekrucifikset, som nu hænger på skibets nordvæg, og dørflojen mellem kor og sakristi. Endvidere erhvervedes kirkens største klokke fra 1518 af den kendte støber Johannes Fastenowe.

Ved midten af 1500'rne anskaffedes alterstagerne, og årstallet 1555 læses på en af gavlene i den sjældne række bevarede stole, alle med varierede skæringer, bl.a. medaljonhoveder. Også alterbordsforsiden, der i århundredets sidste fjerdedel er udført i Harmen snedkers værksted, fremviser renæssancehoveder, dog mere primitive i udførelsen; felternes malerier er signeret af samme maler som andre af værkstedets paneler. På den nuværende degnestol ses reliefskåret årstal 1589. Næppe mere end et årti senere er prædikestolens opgang og det dertil hørende brofag opstillet, men ikke på nuværende plads, snarere i skikkelse af et pulpitur, måske som en lektorieprædikestol tværs over korbuen. Den københavnske klokkestøber Borchart Gellgiesser Quellichmeyer leverede 1603 den anden af kirkens tre klokker, mens dåbsfadet blev skænket 1621 af sognepræsten Bertel Esken, der syv år senere lod opsætte et epitafium over sin fader og forgænger i embedet, Eske Bertelsen, †1619. Den helstøbte prædikestol, med malet datering 1656, er udgået fra Lorentz Jørgensens kendte værksted i Holbæk.

Som vanligt er 1700'rne kun i ringere grad repræsenteret, men der er bevaret en kalk fra 1718, den tredje klokke støbt 1744, et præsteepitafium fra 1748 og i sakristiet en blåmalet stol til præsten. Fra 1800'rne haves en tindåbskande af den især i Nordsjælland almindelige slangehankstype, og o. 1870 ophængtes et kirkeskib. Det var også i dette århundredes anden halvdel, at inventaret maledes i den da så yndede egetræsfarve. I dag står kirken stærkt præget af restaureringen 1961-64, da korpartiet indrettedes med ny alterskranke og trappe fra skibet; endvidere skiftede fonten og epitafieme plads, stolene istandsattes med nye sæder og ryglæn. Også salmenumer-tavler samt en præsterækketavle fornyedes, og yngre overmalinger fjernedes.

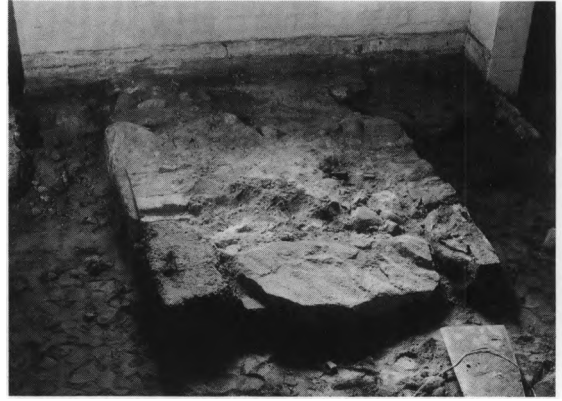

Fig. 44. Fundament i tårnrummet, op ad vestvæggen, fundet ved udgravning 1962. Formentlig rester af et alterbord, men muligheden for et fontepodium kan ikke udelukkes (s. 2154). Erik Skov fot. 1962. - *Foundation in the tower chamber, abutting the west wall, excavated in 1962. Probably the remains of an altar, but the possibility that it might be a font podium cannot be ruled out.*

Alterbordet (fig. 45), er for den vestlige to tredjedels vedkommende oprindeligt, mens resten antagelig er en gotisk tilføjelse.³⁹ Det måler 165 x ca. 100 cm, er ca. 100 cm højt over nuværende gulv og står ca. 55 cm fra korets østvæg. Det romanske bord er af kampestenskvadre og jern-

Fig. 45. Middelalderligt alterbord af kampestenskvadre og jernal med indridsede linjer i pudsen (s. 2153). Olaf Olsen fot. 1962. - *Medieval altar of granite ashlars and bog iron with incised lines in the plaster.*

Fig. 46. Alterbordspanelets sydside med fragmentarisk bevarede evangelistmalerier (s. 2155). Eigil Rothe fot. 1901. - *South side of the altar frontal with fragmentary paintings of the Evangelists.*

al; det fremtræder pudset både på sider og top.⁸⁰ På forsiden er indridset parallelle linjer inden for kanterne, og på nordsiden ses lignende linjer trukket i kvartcirkel; disse detaljer skjules nu af paneler og en nyere bordplade. Senere er bordet udvidet mod øst, og den bageste del opmuret af munkesten, to skifter højere end resten, antagelig som støtte for altertavlen, sml. eksempelvis Havrebjerg (s. 1095).

†*Sidealterborde?* Fundet af et trin foran triumfvæggen (sml. fig. 5-6) antyder tilstedeværelsen af sidealterborde.³⁹

†*Alterbord?* I forbindelse med restaureringen 1961-64 stødte man i tårnrummet på et fundament, som fra vestvæggen strakte sig ca. 260 cm mod øst og ca. 200 cm i nord-sydlig retning (fig. 44). På de tre frie sider begrænsedes det af et 30-40 cm højt skifte af store sten, til dels lagt på et lag kalk- og teglstensbrokker, formentlig hidrørende fra tårnets opførelse. Randstenene var af rå kamp, undtagen den nordøstre hjørneste, som var tilhugget af jernal og formodedes at stamme fra skibets oprindelige †vestdør, idet to af stenens flader dannede en stump vinkel, som

nøje svarede til vestdørens smig. Oven på randstenene var i nord og syd aftryk af en helstens munkestensmur. I syd sås spor af et rulskifte op til vestvæggen, men i øvrigt fandtes ikke tegn på, at bordet havde været muret direkte op mod væggen. Det indre var udfyldt af en almindelig murkærne bestående af små marksten og enkelte teglstensbrokker i fed kalkmørtel. - Ved gulvundersøgelser i forbindelse med restaureringer er der i flere kirkers tårnrum fundet spor af fundamenter, der almindeligvis betragtes som fontepodier, sml. Mørkøv og Tømmerup (s. 798 og 1430). I førstnævnte tilfælde bekræftes opfattelsen ved tilstedeværelsen af mørtelaftryk efter en fontefod; andre steder står tolkningen åben.⁸¹ Med den nuværende viden, byggende på de hidtil gjorte fund af fundamenter i tårnrum, er det næppe muligt med sikkerhed at afgøre, om der her er tale om et †fontepodium eller alterbord. Sidstnævnte opfattelse støttes dog af, at man i tårnrummets gulv har fundet to små sammenkrøllede silkeklude, hvis velbevarede farver, karmoisinrød og grønlig, tyder på, at de har været brugt til indhyldning af †relikvier?⁸²

Fig. 47. Reliefskârne hoveder i sviklerne på alterbordspanelets forside, sml. fig. 48 (s. 2155). LL fot. 1982. - *Heads carved in relief in the spandrels of the altar frontal, cf. fig. 48.*

Alterbordspaneler (fig. 48). Forsiden og sydpanelet stammer fra 1500'ernes sidste fjerdedel,⁸³ mens nordpanelet er et yngre enkelt fyldingspanel. De gamle hører til en i Vestsjælland velkendt type, der formentlig skal henføres til Harmen snedkers værksted,⁸⁴ med malerier signeret HM eller MH.⁸⁵

Den mere detaljeret udførte forside har tre arkadefelter adskilt af kannelerede pilastre, og i sviklernes cirkelfelter reliefskârne hoveder i bladkrans (fig.47), hvor sydpanelets to felter alene har rosetter. Hovederne er skåret af en anden svend end de hidtil beskrevne panelers, sml. f. eks. Sejerø.⁸⁶ Der er foretaget beskæringer af sydpanelet og ændringer ved sammenføijningen med forsiden.

Dennes farveholdning er hovedsagelig rød og grøn med noget hvidt; sydpanelets har taget betydelig skade og er kun fragmentarisk bevaret. Malerierne er malet på en tynd kridtgrund i tempera og viser på forsiden: Fødslen, Opstandelsen og Pinseunderet. Refererende hertil læstes 1918 i de nedre smal-felter indskrifter med gul fraktur på sort bund: »Nativ(i)tas Mat: 2«, »Resurrectio Mat: 28« og »Spiritvs sanctvs Act: 2«, formentlig rekonstruerede ved restaureringen omkring århundredskiftet. Felterne står nu blåsorte. Den landskabelige baggrund er grøn, og det lidt, der ses af himlen, er blå med rød og gullighvid mandorla; i fødselsscenen er stjernen rød. Dragterne hovedsagelig røde og grønblå. Sydpanelets to evangelister er afbildet som gamle, langskæggede, gråhårede mænd, der sidder og skriver i store bøger. Den ene kan identificeres som Mattæus med englen stående foran sig, af den anden er blot bevaret overkroppen og øverst i feltet

svævende due (fig. 46). Det må antages, at nordpanelet har haft billeder af de to manglende evangelister, jfr. paneler malet 1581 i Sengeløse.⁸⁷ Georg Garde nævner de to evangelister som ganske jævne eksempler på Jost Ammans (1539-91) indflydelse i Danmark.⁸⁸ Malerens signatur, sammenskrevet HM med sort ses nederst til venstre i Mattæusfeltet. Baggrunden er lys rød. Rammeværket har været ådret med rødt på gult, og nordpanelet havde 1918 en tilsvarende bemaling; nu står det afrenset.

†*Alterklæder*. 1775 indkøbtes 10 alen rødt satin, da man ikke kunne skaffe rødt plys.²⁰ 1839 beregnedes udgiften til et nyt klæde af karmoisinrødt silkefløj med shirtingfor og ægte guldgaloner, desuden kongekrone, initialer samt broderet årstal.⁵⁰ 1861 trængte alterklædet til opfarvning.⁸⁹

Altertavlen (fig. 51) fra o. 1475-1500, er en gotisk skabstavle med to fløje og predella. Kun

Fig. 48. Alterbordspanel fra 1500'ernes sidste fjerdedel med malerier forestillende Fødslen, Opstandelsen og Himmelfarten (s. 2155). LL fot. 1982. - *Altar frontal from the last quarter of the 16th century with paintings of the Nativity, the Resurrection and the Ascension.*

Fig. 49. Detalje af altertavlens midtskab, sml. fig. 51. Maria ved korsets fod (s. 2156). LL fot. 1982. - *Detail of the central compartment of the altar-piece, cf. fig. 51. The Virgin Mary at the foot of the Cross.*

fragmentariske rester af malerier på kridtgrund er bevaret på fløjenes yderside. Over midtskab og fløje er et topstykke fra o. 1630.⁹⁰ Midtskabet måler 201 x 158 cm og viser Korsfæstelsen. Fløjene er hver 79 cm brede, vandret delt og rummer seks reliefskårne fremstillinger; på nordre fløj gengives tre episoder fra Kristi barndoms-historie, mens Lidelseshistorien fortælles på sydfløjen (fig. 52). Skabet indrammes af en profiliste, og hvert felt afsluttes foroven af smalt, gennembrudt stavværk. Den 28 cm høje og 172 cm brede predella, med en firkantet åbning i syd, har en malet fremstilling af Kristus og de 12 apostle.

I Korsfæstelsen flankeres Kristus af de to røvere. Den figurrige gengivelse nedenunder korsene er skåret i tre blokke. I midten ses Pilatus og skriveren i forgrunden,⁹¹ mens Maria Magdalene omfavner korstræet og en engel opsamler Kristi blod i sin kalk. De små episoder i baggrunden skildrer soldaterne, der kaster terning om Kristi kjortel (fig. 50) og det efterfølgende slagsmål. Blokken på Kristi højre side gengiver den gode gruppe, hvor den segnende Maria støttes af Johannes og en af kvinderne (fig. 49). Bag

Maria, omgivet af soldater og et udsnit af folkemængden, der overværer Korsfæstelsen, ses Longinus pegende mod sit blinde øje. I den onde gruppe fremstillet på Kristi venstre side, står Stefaton nærmest korset med eddikespanden i venstre hånd. Hovedsmanden, der poserer i forgrundens midte, er klædt i kort, snæver dragt og lang kappe. Han har venstre hånd i bæltet, mens han med den anden peger op mod Kristus. Manden i lang dragt yderst til højre, der med gestikulerende hænder henvender sig til hovedsmanden, er sandsynligvis Kaifas. De fem mænd i baggrunden, hvoraf to har blikket rettet mod Kristus, er jøder, tilskuere ved henrettelsen.

Nordfløjens øverste relief, skåret i én blok ligesom de øvrige gengivelser på fløjene, viser Bebudelsen. Til højre knæler Maria ved sin læse-

Fig. 50. Detalje af altertavlens midtskab, sml. fig. 51. Soldaterne kaster terning om Kristi kjortel (s. 2156). LL fot. 1982. - *Detail of the altar-piece's central compartment, cf. fig. 51. The soldiers casting lots for Christ's robe.*

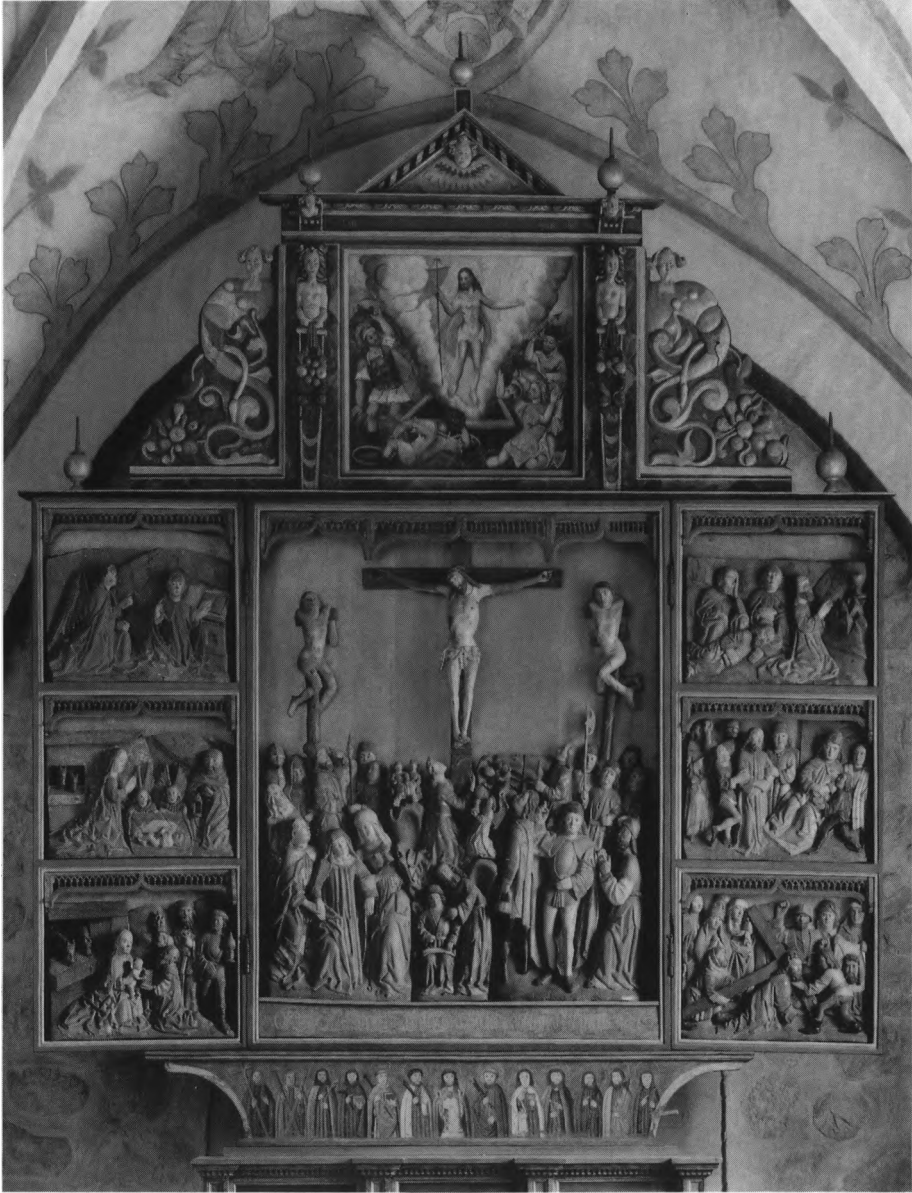

Fig. 51. Altertavle fra o. 1475-1500. I midtskabet Korsfæstelsen, på fløjene Kristi barndoms- og passionshistorie (s. 2155f.). LL fot. 1982. - Altar-piece c. 1475-1500. In the central compartment, the Crucifixion, and on the wings the Childhood and Passion of Christ displayed.

pult. Med en håndbevægelse overbringer englen det glædelige budskab til Maria. I midten vises Kristi fødsel. Den knælende Maria i venstre side tilbeder det nyfødte barn, der ligger på et klæde holdt af to engle. Josef, med hånden skærmende over det nu forsvundne lys i staldlygten, knæler ligeledes ned i højre side. Bagved Maria ses stalden med oxen og æselet. Barndomshistorien af-

sluttes med Kongernes tilbedelse i nederste felt. Ærbødigt på knæ overrækker den ældste konge sin gave til det nøgne Jesusbarn, der sidder på sin moders skød.

Det øverste af sydføjens relieffer gengiver Bønnen i Getsemane have. Mens tre apostle sover, knæler Kristus i bøn foran klippen, hvorpå kalken står. I feltet nedenunder får Kristus sin

dødsdom. Kristus, med korslagte, men ikke bundne hænder, bliver ført for Pilatus af to bød- delknægte. To mænd, den ene en soldat i rust- ning, står gestikulerende bagved længst til ven- stre. Pilatus, i billedets højre side, vasker sine hænder i fadet holdt af en tjenestedreng, mens en anden står parat med håndklædet. Kristi pine- fulde vej til Golgata illustreres i den sidste scene. Kristus er segnet under det tunge kors. Ved dets fodende ses Simon fra Kyrene. To bødler slår Kristus med køller eller piske, der nu mangler. Johannes og kvinderne ser sørgmodigt til. Længst til højre står Veronika og fremviser sve- dedugen med aftrykket af Kristi ansigt.

Efter restaurering 1961-64, hvor alle yngre malelag blev fjernet, står hovedskabet igen med sin originale middelalderlige staffing på kridt- grund, der i partier, specielt på dragterne (fig. 52), er ret fragmentarisk bevaret. Baggrunden er forgyldt, mens landskabet er malet med en grøn farve, enkelte steder med påmalede blom- ster og græs. Den korsfæstede har hvidlig kar- nation. Til dragterne er foruden guld benyttet rødt, grønt, blå, sort og hvidt. Maria, Johan- nes, Maria Magdalene og den ældste konge i Kongernes tilbedelse (fig. 52) samt øvrigheds- personerne bliver fremhævet ved dragternes be- sætninger og brokademønstre i guld. Mønstrene er ret primitive; kvadratiske bladguldsblade i forskellige størrelser, placeret på de mest synlige steder på dragterne, hvorpå enkle granatæble- mønstre er malet. Indskriften på midtskabets fodbræt er skrevet med gule minuskler på rød bund: »O rex glorie Criste venir cum pace« (O, du ærens konge, Kristus, kom med fred).⁹²

På predellaen gengives Kristus med korsglorie som smertensmand flankeret af seks glorierede apostle på hver side. Rækkefølgen, regnet fra nord er: Filip med korsstav, Andreas med kors, Judas Taddæus eller Jakob den yngre med kølle, Tomas med bog og vinkel, en gejstlig med ton-

sur, Mattæus(?), gennemboret af et sværd, Bar- toломæus med kniv, den kronragede Peter med nøglen, Johannes med kalken, Jakob den ældre(?) med vandringsstav, Paulus med sværd, Mattias med økse og Simon med sav. Bund- farven er rød.

Topstykket, flankeres af to kvindelige hermer. Til siderne vinger med ret plumpt skårne kvin- der, hvis underkroppe fortsætter i planteorna- menter (sml. Sørslev s. 1699f. med fig. 20). Øverst trekantgavl med et englehoved indram- met af profillister. Såvel på det middelalderlige skabs fløje som på topstykkets hjørner og top står drejede kugler. Bemalingen fra o. 1630 (jfr. årstal bag på tavlen) består af rødt, grønt og hvidt med forgyldning på detaljer.

Det samtidige maleri, udført på træ, forestiller Opstandelsen og viser Kristus med lændeklæde og kappe svævende i en skykrans over sarkofa- gen. De forskrækkede soldater viger fortumlet tilbage. Maleriets nærmeste parallel, både i mot- iv, malemåde og farveholdning findes i stor- stykkets søndre sidefelt i altertavlen i Sørslev, hvis vinger som nævnt også er beslægtede.⁹³ Billedet, der domineres af skykransens gule far- ver og stærkt rødt på sejrspane og kapper, er ellers holdt i neddæmpede farver.

På skabets bagside i nederste nordre hjørne står: »16 (sammenskrevet) CA 30«, og bagpå predellaen er malet med sort: »Opmalet 1827«, desuden ses indridset: »A W 1679(0)?« og et bo- mærke, »Anno 10/9 99«, hvortil er føjet med en anden hånd »Uden beføjelse« samt »Lakkeret 1872« og »Andersen«.⁹⁴

†*Altertavle?* 1756 omtales den gamle altertavle, »der synes at give den historie til kende om de to jomfruer, som i kirken myrdede de to unge adelsmænd. I samme tavle står og en af parrene i billedhuggerarbejde«. ⁹⁵

†*(Side) altertavlefigurer?* 1) Maria med barnet, omtalt 1756⁹⁶ og igen 1808,⁹⁷ noget ødelagt, 1

Fig. 52. Felter i altertavlens fløje, sml. fig. 51. Regnet fra oven, i venstre række: Bebudelsen, Kristi fødsel, Kongernes tilbedelse og i højre række: Bønnen i Getsemane have, Kristus for Pilatus og Korsbæringen (s. 2157f.). LL fot. 1982. - *Panels of the wings of the altar-piece, cf. fig. 51. On the left: The Annunciation, the Nativity, the Adoration of the Magi, and on the right: The Agony in the Garden, Christ before Pilate and Christ carrying the Cross.*

Fig. 53. Alterkalk og disk, begge udført 1718 af Københavnermesteren Christen Jensen. Under bunden er graveret vægtangivelsen: 42 lod 3 kvint (s. 2160). LL fot. 1982. - *Altar chalice and paten both made in the year 1718 by master silversmith Christen Jensen. The weight specification: 43 lod 3 kvint is engraved on the bottom.*

alen 23 tommer høj (ca. 125 cm). Stod 1756 i tårnrummet, 1808 »afsidet«.

2) S. Søren, omtalt 1808 som en helgenfigur i »bispelig kostume«, med højre hånd udstrakt. Højde og placering som nr. 1.⁹⁷

Altersølv.Kalk og disk (fig. 53), fra 1718. Kalken svarer til Rørvigs bortset fra, at den har bevaret sit oprindelige bæger. Højde 22 cm. Under bunden graveret: »W(ægt) 42 lod 3 q(vin)t«. Desuden ses fire stempler: mestermærke CIS over 1716 for Christen Jensen (Bøje 264), Københavnmærke 1718, guardeinmærke for Conrad Ludolf og månedsmærke vædderen. Disken er 15 cm i tv. med 1,5 cm bred fane, hvis graverede cirkelkors når ned på overgangen mellem bund og fane. Svarende til samme mesters disk i Blegind (DK. Århus s. 3053). Under bunden to ens mestermærker identiske med kalkens. †*Altersølv*. 1687 nævnes en forgyldt kalk og disk.²⁰

Ske, antagelig den sølvteske, der anskaffedes 1891.¹⁹ Stemplet Tvenstrup for Rasmus Henrik Tvenstrup, der fik borgerskab i Randers 1850 og døde 1910 (Bøje 2455).

Oblatæske, fra 1949, formet som et skrin; på siden drevet guirlande hvorunder med graveret skriveskrift: »Højby Kirke 1949«. På låget latinisk kors i graveret bladkrans. Under bunden Københavnmærke (19)49 og guardeinmærke for Jens Sigsgaard; desuden læses: Haandarbejde. †*Oblatæsker*. 1) Anskaffet 1711,²⁰ formet som en bog, sml. den i Esbønderup fra 1689 (DK. Frborg. s. 1026, fig. 18). Omtales endnu 1756.⁹⁸ 2) 1776 betales for en æske til oblater,²⁰ der næste år betegnes sortlakeret." Det er muligvis denne æske, der var af papmache, hvilket materiale begrundede anskaffelsen af en ny 1824.¹⁰⁰ 3) Fra 1824, af sølv, kasseformet, 13,1 x 7,8 cm og 9 cm høj, hvilende på fire løvefødder og med dreven vinløvsfrise langs låg og bund. På låget i relief et kors stående på kranium over korslagte knogler og flankeret af bibel og kalk. På forsiden kirkens navn, årstallet 1824 og Frederik VI.s monogram. Under bunden stemplet HM, muligvis for Hans Jacob Møller, København, der fik borgerskab 1805 og døde 1852 (Bøje s. 117).¹⁰¹ Det var formentlig denne æske, der ved en misforståelse blev omsmeltet 1948.¹⁰²

Fig. 54. †Sygekalk, antagelig den der anskaffedes 1766 (s. 2161). M. Mackeprang fot. 1918. - †Chalice for the Sick, probably the one acquired in 1766.

Alterkande. »Skænket Højby kirke 1972« ifølge graveret versalindskrift under bunden. Her ses også mesterstempellet for A. Michelsen og 925S, flankeret af EJ og AP. Tilhørende ske og skål, af krystal, udført af Per Lütken. **Alterkande*, fra midten af 1800'erne eller 1910.¹⁰³ Af porcelænen, fra Den kgl. Porcelænsfabrik, sort med guld Kors og -kanter. I Stenstrup Museum (inv. nr. 243), formentlig siden 1922.¹⁰⁴ †*Alterkande*. 1711 betaltes for en tinvinkande på altret.²⁰

Sygesæt (fig. 55), antagelig fra kort efter 1876, da man ønskede et nyt,¹⁹ bestående af kalk og disk. Kalken er 13 cm høj med cirkulær fod, hvorpå graveret vedbendranke; på bægeret latinsk kors i vinløvskrans og på modstående side med skriveskrift: »Fra taknemmelige Tilhørere«. Under bunden mestermærke CI i oval, Københavnsmærke med utydeligt årstal og gardeinmærke for Simon Groth (1863-1904). Disken er 8 cm i tv. med graveret cirkelkors på den smalle fane. Under bunden stemplede versaler: »I. Holm«, Københavnsmærke 1887, gardein-

mærke for Simon Groth og månedsmærke månedsegel?. Nyere lille cirkulær *oblatæske*, af plet.

**(Syge)disk* (fig. 84), fra 1700'ernes første halvdel, af tin, 8,5 cm i tv., med smal fane (0,5 cm). Midt i bunden ovalt stempel med engel, som angiver, at det er engelsk tin; desuden initialerne HCS over årstallet 1704. Fundet i gulvet 1962. Siden 1990 i NM2 (inv. nr.D77/1990).

†*Sygesæt*. 1) En lille kalk og disk, omtalt 1687, havde o. 1763 ikke været ved kirken i mange år. 2) 1766 anskaffedes en ny af sølv, som på regnskabsførerens vegne var betalt af mrs. Knud Holte(r?)mann,²⁰ muligvis identisk med den lille kalk og disk, der foruden en lille sølvvinflaske nævnes i inventariet 1862¹⁹ og ses på fotografi fra 1918 (fig. 54).

Alterstager (fig. 56), o. 1550, højde 40,5-41,5 cm. Den ene stages fod, som er udtalt rød i godset (sml. Odden), må være fornyet, rimeligvis efter 1777, da et par beskadigede messingstager omtales.¹⁰⁵ Stagerne hviler på tre små, delvis fornyede fødder; i lyseskålen en jernpig. 1862 var de indrettet til †*bliklys* med spiralfjeder, men 1893 ønskede synet, at der anskaffedes rigtige alterlys, eller i mangel heraf måtte de nærværende lysepiber holdes smukt hvidmalede.¹⁹ - Syvarmet *stage*, hvorpå graveret skriveskrift: »Godsejer cand. jur. J. Holm og Hustru Emma Holm f. Trock, ved Døtrene Emma Holm og Anna Holm 20/3 1914«.¹¹⁴

Fig. 55. Sygesæt antagelig udført kort efter 1876 (s. 2161). NE fot. 1990. - *Communion set for the Sick* probably made shortly after 1876.

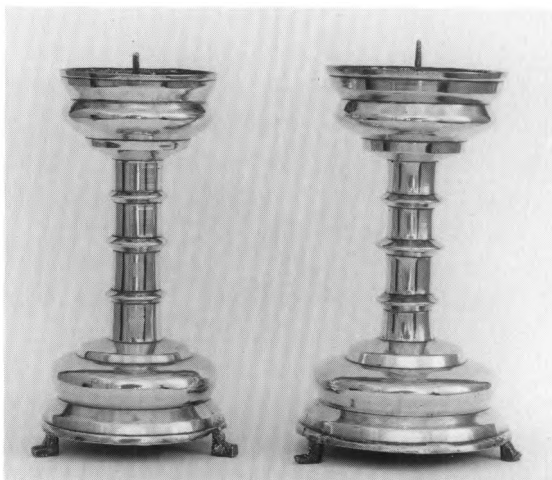

Fig. 56. Alterstager fra o. 1550, den ene stærkt repareret (s. 2161). NE fot. 1990. - *Altar candlesticks c. 1550, one is heavily repaired.*

**Bibel*, 1819, indskrift med blæk: »Høiby Kirkes Inventarium den 20 december 1824 Overladt Steenstrup Museum til LaanJ. O. Larsen«. i *Alterbøger*. 1687 og det følgende år nævnes Christian III.s bibel i folio, o. 1763 er tilføjet: findes her ikke.²⁰ 1862 ejede kirken et eksemplar af Den augsburgske Confession.¹⁹

†*Røgelsekar*. 1687 og 1688 omtales et røgelsekar, o. 1763 fandtes det ikke.²⁰

Messehagler. Kirken ejer tre: en grøn anskaffet 1965 fra Selskabet for kirkelig Kunst, desuden en

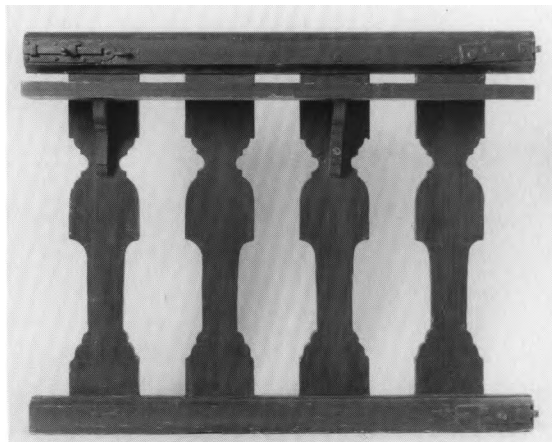

Fig. 57. Del af tidligere *alterskranke, fra 1700'rne (s. 2162). I Stenstrup Museum. NE fot. 1989. - *Part of a former *altar rail, 18th century.*

gul og en ældre af rødt fløjls med kors og kanter af guldgalon. †*Messehagler*. 1687 og 1688 nævnes en gammel hagel, 1748 måtte messehaglen repareres. Samme år omtales korkåben (en anden eller samme messehagel?), som var i slet stand; de gamle kniplinger var ganske anløbne. Da der ikke i mands minde var anskaffet en, var det nu både nødvendigt og rimeligt, at en ny og bedre blev given.²⁰ 1756 ejede kirken en gammel rød hagel af blomstret fløjls med smalle guldkniplinger om,⁹⁸ og igen 1759 var messeklæderne i slet stand.²² Den røde fløjlsmessehagel med guldgaloner, der nævnes 1775, er antagelig identisk med en ny af fløjls med guldgaloner, omtalt to år senere.¹⁰⁶ 1842 fandt bygningsinspektør Friis den gamle guldbesætning for dårlig til den nye fløjlsmessehagel, og en ny måtte anskaffes. Regningen fra B. I. Cohens enke, København, lød på 6½ alen (ca. 4 meter) karmoisin fløjls, 1½ alen (ca. 1 meter) ægte guldgaloner, 13 alen (ca. 8 meter) smalle ægte og en æske til haglen.⁵⁰ 1862 nævnes en rød fløjls hagel med guldsnore.¹⁹

Alterskranke, fra restaureringen 1961-64, efter tegning af arkitekt Marinus Andersen. Af træ, bestående af tre skranke med knæleskamler. Den tidligere *alterskranke (fig. 57), fra 1700'rne, bestod af udsavede, flade balustre. På ældre fotografier ses, at den tresidede skranke med rette vinkler nåede næsten ud til nord- og sydmuren. 1888 burde rækværket omkring altret egemales, og før 1956 stod det med denne staffering. En del ligger på nordkappellets loft, en anden er afleveret til museet i Stenstrup. 1938 henstillede synet, at alterskranken ved lejlighed forandredes efter tegning af en habil kunstner (f. eks. Hans Olsen, Vallekilde), så at den i aflang form harmonerede med altret.¹⁹

†*Alterskranke?* I en fortegnelse fra 1858 over gamle materialer, som kunne sælges, opføres et gammelt altergelænder.¹⁰⁷

†*Bogstol*. 1736 betaltes 3 mk. for at få en bogstol gjort,²⁰ antagelig den der nævnes i et inventarium 1756.⁹⁸

Font (fig. 58), romansk, af granit, højde over nuværende gulv 77 cm, tv. 70 cm. Af Roskildetype.¹⁰⁸ Fod og kumme er hugget hver for sig, den keglestubformede fod, med en lille

vulst forneden og en stor foroven. Under mundingsranden har kummen en mindre vulst og derunder tykkere tovstav, der løber samme vej som den i Avnsø (s. 1919, fig. 21), mens den oftere drejer modsat, sml. Kvanløse, Kirke Eskilstrup og Tersløse (s. 120, 315 og 442) i amtet, foruden andre sjællandske. I bundens midte et afløb, som gennem en sprække føres ud på siden af foden. 1869 ønskedes fonten rensat for maling,¹⁰⁹ hvoraf svage rester endnu spores på kummen. O. 1870 i korets nordvesthjørne; siden 1964 i skibets nordside, ud for kapellet.

†*Fontepodier.* 1) Ved udgravningen 1962 stødte man på resterne af et romansk fontepodium i skibets midtakse umiddelbart øst for de to dørsteder (sml. fig. 5-6).³⁹ Den cirkulære forhøjning, muret af kampesten og afpudset med hård kalkmørtel (fig. 10), har været opbygget i to trin, det nederste ca. 20 cm højt, det øverste var kun bevaret som et svagt aftryk. Lignende var to år forinden fremgravet i den nærliggende kirke i Vig (Ods hrd.) og er senere fundet i bl. a. Butterup ved Holbæk.¹¹⁰ 2) Se †alterbord?

Fig. 58. Romansk font af granit. I kummens bund afløbshul, som føres ud på siden af foden (s. 2162). NE fot. 1990. - *Romanesque font of granite. A drain in the bottom of the basin empties out by the font pedestal.*

Fig. 59. *Krucifiks fra 1400'ernes slutning (s. 2165). I Stenstrup Museum. NE fot. 1989. - **Crucifix from the close of the 15th century.*

Dåbsfad, skænket 1621, af messing, tv. 55 cm. Det glatte fad har graveret versalindskrift på fanen: »Gifvit af H(r) Bertil Eschildson til Hoipy kircke anno 1621«. I nyere tid, antagelig 1867,¹⁰⁹ er der loddet fire små firkantede plader på fanen, for at fadet kan hvile på fontens kant. Samme år omtales det som værende så irret og uhyggeligt at se på, at det burde renses og helst bronzeres, desuden udhamres på randen for at passe til fonten.¹⁹

Dåbskande, fra 1829 eller 1830,⁵⁰ af tin, 31 cm høj, af den især i Frederiksborg amt ofte forekommende såkaldte slangehankstype, jfr. eksempelvis Tibirke eller Melby.¹¹¹ På korpus graveret Fr. VI.s monogram. Allerede o. 1918 manglede låget. Da bunden blev fornyet 1990, fjernedes et gørtlerstempel med en engel, hvilket angiver kvaliteten: engelsk tin. Derover initialerne CMS for Carl Magnus Svanberg.¹¹² I NM2 (inv. nr.D76/1990). †*Dåbskande*. 1759 var tinkanden til fonten, som var gjort af ringe manggods, ubrugelig og måtte repareres.²² 1763 opføres en ny.²⁰

Korbuekrucifiks (fig. 60a), fra o. 1500, beslægtet med krucifikserne i Ruds Vedby (s. 1001, fig.

Fig. 60a. Korbuekrucifiks fra o. 1500, sml. fig. 60b (s. 2163). LL fot. 1982. - *Chancel-arch crucifix from c. 1500, cf. fig. 60b.*

25) og i nabokirkerne Lundforlund og Vemmelv lidt længere sydpå foruden et i Nørre Dalby nordvest for Køge.¹¹³ Den ca. 140 cm høje figur hænger i let bøjede arme. Hovedet, med tornekrone snoet af knortede grene, falder ned mod Kristi højre skulder med to proptrækkerlignende lokker; tilsvarende er strøget om bag den venstre. Lang, lige næse, skrå, lukkede øjne og let åben mund; kinds-kæg, der går i et med hageskægget. Brystkassen er hvælvet med stor vunde i Kristi højre side; indknebet midje. Lændeklædet mangler snipper, men har karakteristisk lille knude i højre side. Knæene er bøjede, de store fødder overlagte, højre øverst, med hudfolder fra naglegab til tærne.

Det samtidige, let hvælvede korstræ, nu 236 x 195 cm, har smal, glat kant i hvis not sidder krabbeblade; i korsskæringen glorieskive med cirkelkors og derover sekundært skriftbånd. For enden af det vandrette korstræ påsatte firkantfelter med evangelisttegn (fig. 60b), Lukasoksen til venstre og Markusløven til højre inden for fritskårne, firkløverformede bånd. Det glatte felt foroven udførtes ved restaureringen 1961-64; forneden er korstræet skåret af lige under et krabbeblad.

O. 1918 havde figuren naturlig karnation med sortbrunt hår og skæg, grønlig tornekrone og hvidt lændeklæde. Korstræet var sort med rødbrune krabber, på evangelisttegnene sås lidt blå. Disse farver fjernedes 1956, hvorefter de få bevarede rester af oprindelig staffering på kridtgrund konserveredes. På figuren ses levn af legemsfarve og hvidt på lændeklædet; hår og skæg er brunt, korstræet grønt med røde kanter. På det hvide skriftbånd er med sorte versaler malet: »Inri«.

1756 over kordøren,⁹⁸ dvs. i korbuen. O. 1890 på nordvæggen over åbningen til nordkappellet, og siden 1906 på nordvæggen i skibets østfag.

En †*korbuebjælke*, som kan være identisk med det forsvundne †*korgitters* overligger, omtales 1756 og 1758, da indskriften gengives.⁹⁶ På den side, der vendte mod koret, sås et gammelt dansk vers, hvoraf noget var udslettet og ulæseligt, dog læstes:

Betænk o Menneske som ...
og persis for Frugten,
jeg aldrig aad,
Mine Klæder ere røde af Persen jeg traad
Mit Liv i Døden gav jeg for dig,
Troet det af Hjertet og lev hos mig,
I Himmelske Glæde og ævig Roe,
Til vished annamme mit Legem og Blod.

Ned mod kirken stod: »Laudate Deum in Sanctuario ejus, laudate eum in tympano et choro Psalm: 150(1,4)«.

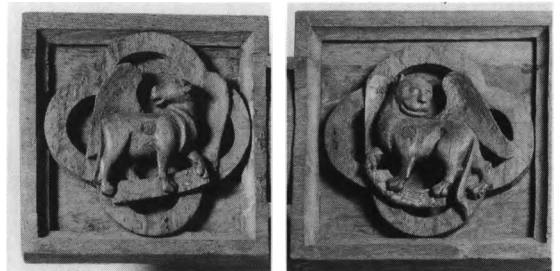

Fig.60b. Det vandrette korstræes endefelter med evangelistsymboler, til venstre Lukasoksen, til højre Markusløven, sml. fig. 60a (s. 2164). NE fot. 1990. — *The arms of the cross terminating on the left with the ox of St. Luke and on the right with the lion of St. Mark.*

†*Korgitter*. Tilstedeværelsen af et korgitter i midten af 1700'rne fremgår af beskrivelsen 1756 og 1758,⁹⁶ hvor kordøren omtales i forbindelse med indskriften på bjælken, hvorover korsfæstelsesbilledet sås (sml. †*koruebjelke*). Dele af et egetræsmalet gitter, der kan have været korgitter, opbevares på loftet; på fotografi fra o.

1900 ses det nede i kirken, ved nordvæggen i skibets østfag.

**Krucifiks* (fig. 59), 1400'nes slutning. Bevaret er en 50 cm høj Kristusfigur, som allerede 1982 manglede begge arme. Hovedet er ret stort i forhold til kroppen og bærer turbanagtig tornekrone; de halvt lukkede øjne er påfaldende skæve, munden åben. En snoet hårlok falder ned foran højre skulder, mens det i store bølger hænger ned bag venstre skulder, hvor det danner en glat trekant. Knoppet brystkasse med lille vunde i højre side. Lændeklædet ligger stramt om hofterne med en flig stukket ned mellem lårene; på bagsiden ses spor efter flagresnip ved Kristi højre hofte. I venstre side er en anden brækket af højere oppe. Skarprykkede skinneben og overlagte fødder. Alle farvespor afrenset. Det kan ikke udelukkes, at krucifikset er identisk med et, hvis højre arm var borte 1808, da det var »afsides hensat«. Højden blev ganske vist opgivet til ti tommer (26 cm).¹¹⁶ Nu i Stenstrup Museum (inv. nr. 946).

Prædikestolen (fig. 61-64), har malet årstal 1656 på himlen, en datering, der bekræftes af topstykkernes reliefskårne våbener for Frederik III, Christopher Urne (lensmand på Dragsholm 1645-58) og dennes hustru, Sophie Lindenow. Selve stolen er udført i Lorentz Jørgensens værksted,¹¹⁷ mens opgang og løbebro stammer fra tiden o. 1600 og står med yngre malerier, udført samtidig med prædikestolen eller muligvis først i 1700'rne.

Kurven består af fem fag, de to yderfag smaltest, med scener forestillende Syndefaldet, Korsfæstelsen med den gammeltestamentelige parallel Kobberslangen til venstre i billedet, derefter følger Mannaregnen, Jesu dåb (fig. 63) og nærmest vinduet Dommedag. Fagene flankeres af hermer, der afviger fra værkstedets oftere benyttede dyder eller sanser ved at fremstille: en

Fig. 61. Prædikestol med reliefskåret årstal 1656, udført i Lorentz Jørgensens værksted med opgang fra 1500'nes slutning, sml. fig. 63 (s. 2165). LL fot. 1982. - *Pulpit with the date 1656 carved in relief, made by Lorentz Jørgensen's workshop, the staircase is from the close of the 16th century, cf. fig. 63.*

kvinde med hænderne samlede i bøn, Moses med lovens tavler, Johannes Døbereren med lam på bog og korsstav, Kristus bundet til marter-søjlen og en mand, nu uden attribut, måske tidligere med blæseinstrument? (sml. fig.63). Nogle af scenerne genfindes på den lidt yngre stol i Store Tåstrup, dog skåret efter varierede og for Dåbens vedkommende helt afvigende forlæg. I opbygningen er de to stole stort set identiske (jfr. s. 335 med fig. 19). Enkelte detal-

Fig. 62. Detalje af brofagets oprindelige maleri fra 1500'ernes slutning med våben muligvis for Peder Winsløw, biskop over Sjællands stift 1591-1614, sml. fig. 64 (s. 2167). NE fot. 1990. - *Detail of the original polychromy from the close of the 16th century possibly with the coat of arms of Peder Winsløw, bishop of Zealand diocese 1591-1614, cf. fig. 64.*

jer som hængestykker under hjørnerne mangier nu på Højbystolen.

Under kurven sidder bøjler samlet i stor drueklase. Gennem denne var der 1860, til støtte for kurven, brutalt stukket en jernstolpe;²⁸ denne er-

Fig. 63. Prædikestolsfelt med fremstilling af Jesu dåb flankeret af hermer, til venstre Styrken, til højre mandsperson, oprindelig med blæseinstrument, sml. fig. 61 (s. 2165). LL fot. 1982. - *Pulpit panel with representation of the Baptism of Christ flanked by terms, on the left: Strength and on the right: the figure of a man originally with a wind instrument, cf. fig. 61.*

stattedes ved sidste restaurering af en bærebjælke fæstnet i væggen.

Den regelmæssigt ottkantede himmel er udformet som en illustration af Johannes' syn på Patmos (Åb. 1,12f.). Den krones af Kristusfigur med sværd udgående fra munden og med stjerne på højre hånds fingre; omkring ham er anbragt syv stager med lys. Af de fem topkartoucher, hvis rækkefølge er ændret flere gange, har tre reliefskæringer visende Frederik 3.s monogram samt våbener for Urne og Lindenow, jfr. de sorte skriftbånds gyldne reliefversaler: »H(r) Christopher Wrne« og »F(ru) Sophia Lindenow«. På hjørnerne står spir endende i flammer. Undersiden har strålesol.

Den oprindelige staffing, fremdraget ved restaureringen 1961-64, ligger direkte på træet. Der er anvendt blå i storfelternes bund og på dele af hermeskafterne, desuden rødt, foruden hvidt og grønt, guld på ornamenten og til kanter samt detaljer. Figurernes hudfarve fremtræder lys med rødt til læber og kinder, gråsorte øjne og forgyldt hår.¹¹⁸ Indskrifterne er malet med gyldne versaler på sort bund; i storfelternes kartoucher angives scenerne således: »Destitutio« (Frafaldet), »Restitutio« (Benådningen), »Verbum« (Ordet), »Baptismus« (Dåben) og »Consumatio« (Fuldendelsen). I postamentfelterne læses: »Evangelium est potentia dei ad salutem omni credentii. Io(h).I [Rom. 1,16]« (Evangeliet er en Guds kraft til frelse for enhver som tror)¹¹⁹

Fig. 64. Prædikestolsopgang med brofag fra 1500'ernes slutning. I brofaget malerier antagelig fra 1700'ernes midte, sml. fig. 61 (s. 2167). LL fot. 1982. - Pulpit staircase with pulpit gallery from the close of the 16th century. The paintings are presumably mid-18th century, cf. fig. 61.

og i gesimsens friseelter: »Oves meæ vocem meam audiunt. Iohs.(10,16)« (Mine får hører min røst...).¹²⁰ Endvidere i himlens friseelter: »Qui sermonem meum servaverit mortem non gustabit in æternum. Ioh. 8,(52)« (Om nogen holder fast ved mit ord...). På første og femte topstykke er med gyldne versaler på rød bund malet henholdsvis: »Anno 1656« og »EB PL« for sognepræsten Eske Bertelsen (Bartholin) pastor loci (stedets præst 1645-80).

Brofaget er udført o. 1600. Det består nu af fem fag foruden et halvt; de er anbragt som en karnap, hvor hver side rummer to fag adskilt af kanneleret pilaster med listekapitel. Fagene har arkadefelt, hvori maleri; i sviklerne reliefskåret treblad. Der er gennemløbende postament og gesimsfrise; over sidstnævnte er tilføjet yderligere en glat frise med senere tilkommet tandsnit under håndlisten. Tandsnitlisten nærmest kurven er nu flyttet til dennes bund for at frilægge et malet våben.

Det samtidige opgangspanel, af fyr, er forskåret i begge ender. Det har fire glatte felter og tandsnit under håndlisten. Selve trappen stammer muligvis fra 1907, da synet ønskede en ny adgang til prædikestolen.¹⁹

Malerierne i fem af brofagets felter er yngre, antagelig fra 1600'ernes sidste halvdel eller 1700'ernes første halvdel, eftersom de beskrives i 1750'erne;¹²¹ billedet i det halve felt nærmest kurven repræsenterer den oprindelige udsmykning (fig. 93). Det blev afdækket ved sidste restaurering tillige med betegnelsen i gesimsfrisen: »Fortit(udo)« (Styrken). Ved samme lejlighed erkendtes over de øvrige arkadefelter navnene på yderligere fem dyder: »Fides«, »Spes«, »Charitas«, »Iustitia« og »Prudentia«, d.e. de kristne dyder og kardinaldyderne, dog mangler blandt sidstnævnte »Temperantia«. I det bredere frisefelt ovenover ses bladranke med store blomster og nær ved kurven et våben meget beslægtet, men ikke identisk med biskoppen over Sjæl-

Fig. 65a. Stolestadegavle fra o. 1555 (s. 2168f.). LL fot. 1982. - *Bench-ends from c. 1555.*

lands stift 1591-1614, Peder Winstrups (fig. 62).¹²² Af undersøgelsen i forbindelse med ovennævnte restaurering fremgik, at opgangspanelets samtidige staffering var en svagt rødbrunlig masurlignende odring med et sortmalet cirkelslag i hvert felt, øjensynlig svarende til alterbordspladerne i Gislinge, Havrebjerg og Drøsselbjerg (s. 576, 1096 og 1317 med fig. 21-22). Det afdækkede dydebillede synes ligeledes nær beslægtet med den nævnte gruppe alterbordsmalerier foruden eksempelvis dydebillederne på altertavlen i Butterup og apostelmalerierne på et *pulpitur fra Sønder Jernløse (s. 69, fig. 10 og 12 samt s. 52 med fig. 24).

Postamentfrisens indskrift, der lyder som i 1755: »Den Vei er trang, som fører till Liffuet, oc de Ere faa, som hannem finde. Matth. 7 (,14)«, henviser til de yngre *malerier* af Frelseren og de fire evangelister, hvis navne er anført i gesimsfrisens med gyldne versaler på sort bund: »S: Mattheus«, »S: Marcus«, »Saluator Mundi«, »S: Lucas« og »S: Iohan(n)es« (fig. 93).¹²³

Opgangspanelets nuværende marmorering, der formentlig er jævngammel med evangelistbillederne, består af gult og beige på mørk bund.¹²⁴

At brofaget ikke oprindeligt har haft sin nuværende funktion synes uomtvisteligt, hvor-

imod det forekommer vanskeligt med sikkerhed at afgøre, hvorvidt der er tale om den nuværende prædikestols forgænger, eller om panelet måske snarere har indgået i en lektorieprædikestol foran korbuen.¹²⁵ Endelig kan det også have været opstillet som et pulpitur. Tilstedeværelsen af i hvert fald seks dydemalerier peger på en form for pulpitur; i den forbindelse skal opmærksomheden henledes på lektorieprædikestolene i Valløby og Avnede, hvor kurven er eller oprindeligt var udstyret med dydefremstillinger.¹²⁶ Endvidere bør Kundby (s.643f.) nævnes som en mulig parallel; her er man imidlertid ligeså uvidende om de ældre opstillingsforhold som i Højby.

O. 1870 stod stolen ved sydvæggen, mellem første og andet vindue;¹²⁷ denne plads har den beholdt siden.

Stolestadernes gavle (fig. 65-66), hvoraf der er bevaret næsten et halvt hundrede, har reliefskåret årstal 1555, mens sæder og rygstød fornyedes ved restaureringen 1961-64, da stolene nyopstilledes.¹²⁸ Samtidig erstattedes gavlenes nedre fornyelser i fyr med tilsvarende i eg for at passe til de afrensede gavle i øvrigt.

Årstallet ses på sydrækkens tredje gavl fra øst (fig. 66); de to østligste har hørt til en ðherskabsstol (s.d.), hvor der af nordsidens tilsvarende

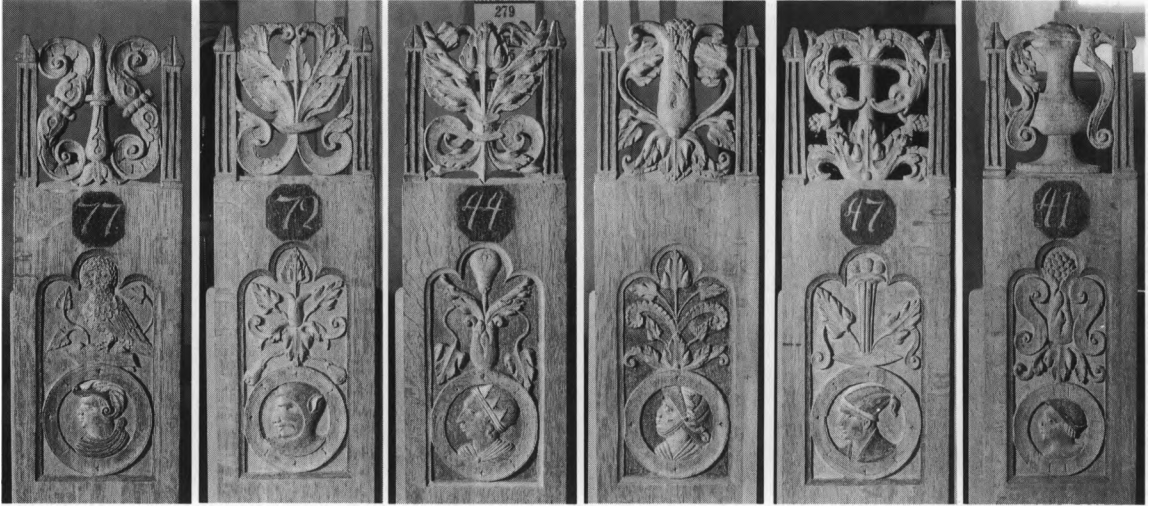

Fig. 65b. Stolestadegavl fra o. 1555 (s. 2168f.). LL fot. 1982. - *Bench-ends from c. 1555.*

stol kun er bevaret den ene gavl.¹²⁹ To andre fremviser indskrifter med reliefversaler: »Eric Skaw(e?)« over bomærke og »Mikel Degen« (fig. 66); på en tredje skimtes rester af bogstavet »E« i den ene side, der er blevet dækket ved indsætning af et felt med våben.

Stolene kan deles i to grupper efter den øvre afslutning, som for den enes vedkommende består af gennembrudt blad værk, fugl, dyr, mand i kamp med delfin eller Norske løve flankeret af snoede spir (fig. 72); disse erstattes på den anden gruppe af riflede topspir (fig. 65). De to typer

Fig. 66. Stolestadegavl, én med reliefskåret årstal 1555, en anden, hvorpå »Mikel degen«, muligvis oprindelig hørende til degnestolen (s. 2168f.). LL fot. 1982. - *Bench-ends, one with the date 1555 carved in relief.*

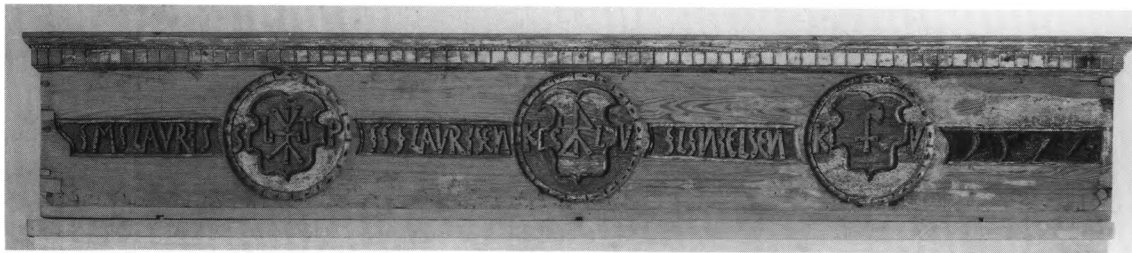

Fig. 67. Træstykke med bomærke og initialer for sognepræsten Laurids Tuesen (sml. fig. 69, der viser den nuværende degnestol med samme bomærke), desuden de to kirkeværgers (s. 2172). LL fot. 1982. - Piece of wood bearing the vicar Laurids Tuesen's mark and initials (cf. fig. 69 showing the parish-clerk's chair with the same mark) and the marks of the two churchwardens.

gavle er nu opstillet i henholdsvis syd- og nord-siden, en situation, der kan gengive den oprindelige, da en forskel i udformningen af mands- og kvindestolene ikke er ukendt, jfr. f. eks. Vinderød (DK. Frborg. s. 1598). Under topstykkerne ses udsparede felter, i sydsiden rektangu-

Fig. 68. Skriftestol fra 1700'erne (s. 2171). LL fot. 1982. - Confessional from the 18th century.

lære, hovedsagelig rummende rigt varieret akantusbladværk, et enkelt foldeværk. I nord er felterne trebueformede foroven, og i flere af skæringerne her indgår medaljoner med hoveder skåret efter gængse forlæg;¹³⁰ endvidere bemærkes Jesusbarn med verdenskuglen og i to tilfælde Veronikas svededug. De to eneste gavle med oprindelig staffering viser henholdsvis hjerte gennemboret af pil og bladværk endende i fantasidyrehoveder (fig. 72). Rygpanelerne, med formikaplader i glatte rammer, erstattede 1961-64 andre nyere.¹³¹

De fine, gamle gavle er udført af en dygtig håndværker, som også synes at have arbejdet for Ågerup kirke, jfr. korbænk og degnestol fra 1557 (s. 269 med fig. 26-27).

I forbindelse med stolenes vedligeholdelse nævnes 1686 Lauritz Jensen i Gudmindrup, der betalt for underklædning af otte stole i kirken. 1741 behøvedes rækværk til rygstød til 20 kvindestole; hertil bemærkede degnen dog, at udover at der aldrig havde været rækværk, så ville det kun blive besværligt og ubekvent for frugt-sommelige koner i de smalle stole.²⁰

En enkelt *låge*, snarest jævnaldrende med degnestolen, er nu anbragt i nordsiden mellem to gavle ved døbefonten. Lågen har to firkantede, profillisteindrammede felter, det øvre med flad-snit formet som bladværk omkring en kande (fig. 71), enkelt udført i lighed med det, der ses i f. eks. Drøsselbjerg eller på panel i Kalvehave.¹³²

I forbindelse med restaureringen 1961-64 fremdroges den oprindelige, partielle staffering, som især har fundet anvendelse på de relief-

Fig. 69-70. Detaljer af stolegavle. 69.

Degnestolen

(s. 2171), se fig. 67.

LL fot. 1982. 70.

*Gavl i Stenstrup

Museum (s. 2172).

NE fot. 1989. -

69-10. Details of

bench-ends. 69. The

parish-clerk's pew,

cf. fig. 67. 70.

*Bench-end in Sten-

strup Museum.

skårne våbener. Derudover står to gavle med lyse grønne og hvide tavl omkring forsænket felt, under det udført i perspektiv. Ved restaureringen fjernedes tre nyere farvelag: en grå og gråblå strygefarve og øverst to lag egetræsmaaling. Endvidere afdækkedes gamle numre malede med hvidt på sort bund.

Vedrørende placeringen fremgår af arkivalierne, at der 1734 stod stole i tårnummet, og 1746 omtales stolene i kapellet.²⁰ 1837 synes sidstnævnte at være erstattet af syv lange *bænke* med udsavede gavle, som det var sket i Odden foregående år.⁵⁰ Malede lys blågrå.

Jævnaldrende med gavlene er et *panel* med fire foldeværksfyldinger opstillet som ryglæn i nordrækkens østligste stoleblok og dermed afgrænsning mod dåbspladsen. Et tilsvarende, blot med tre foldeværksfyldinger ligger på nordkappellets loft. Før 1961 var dele af ældre *†paneler* anbragt langs væggene.

(†) *Stolestader*. Ved udgravningen 1961-62 afdækkedes betydelige levn af middelalderlige siddepladser. Det drejede sig om *murede bænke* (sml. fig. 5-6) ved skibets langvægge samt vestvæggen (jfr. †herskabsstole). Højden målt til 30-33 cm over det romanske gulv; forside og overside var omhyggeligt pudset med afrundet kant. Ved den efterfølgende restaurering blev de fundne spor tildækket med et tykt lag sand for at eliminere gulvets store skævhed.

Skriftestol (fig. 68), muligvis anskaffet 1777, da præsten gerne ville have en skriftestol som den i Egebjerg (Ods hrd.). Ønsket begrundedes således: Menigheden skriftede fra tidlig tid i sakristiet og faldt på knæ på en bæk, som nu var forældet og ikke havde tralværk som for alteret.¹³³ Enkel, landlig stol med høj, lodret ryg, beslægtet med en i Vørslev (s. 1951). Blåmalet. I sakristiet.

Degnestolen, med reliefskåret årstal 1589, benævnes 1758 skriftestol.¹³⁴ Gavlene er af vel-

Fig. 71. Detalje af stolestadelåge (s. 2170). LL fot. 1982. - Detail of the door of a pew.

kendt type (sml. f. eks. Undløse s. 384 med fig. 28 a-b) med kannelerede pilastre flankerende forsænket felt hvori reliefversaler under trekloverformet bue, fordelt på to gavle: »Mester Lavris Tvisson sogneprest til Hyby/ kircke oc provist vdi Ods herrit 1589«. På en tredje gavl ses provstens initialer over bomærke (fig. 69); den fjerde står uden udsmykning mellem pilastrene. De oprindelige topstykker er savet af. Panelerne har glatte, profillisteindrammede fyldinger, forsiden, som er skåret af i siden, med glatte smalfyldinger foroven. Stolen står afrenset siden sidste restaurering. 1808 gengives indskriften på stolen, da i koret,¹¹⁶ hvor den endnu o. 1870 er indtegnet på en plan; et fotografi fra 1918 viser den i skibets sydøsthjørne.

Før 1961 indgik de to gavle med første del af indskriften og præstens bomærke samt initialer i en degnestol østligst i skibets søndre stolerække. De to andre stod da i sakristiet, men 1918 var en bæk med de to endestykker opstillet ved korets sydvæg, den ene med sidste halvdel af indskriften og årstallet.

Siden 1964 i skibets sydside, mellem stolene ved opgangen til prædikestolen.

En jævnaldrende *gavl (fig. 70) udformet som den nuværende degnestols hvad angår skjoldet med reliefversalerne: »ICD(?)« over bomærke flankeret af initialerne OA, men i dag uden flankerende pilastre og øvre afslutning, kan have indgået i en oprindelig degnestol, mens den nu brugte tjente som skriftestol. I Odsherreds Museum.

(†) *Degnestol*, fra 1550'erne (jfr. stolestader). En gavl med versalindskriften Mikel degen (jfr. ovenfor) kan oprindelig have indgået i en degnestol.

Et *træstykke* (fig. 67), med reliefskåret årstal 1572, af fyr, tjente indtil 1961 som fodstykke under altertavlens predella. Det måler 24,5 x 168,5 cm, men er skåret af i den ene side. I fordybet bånd ses rekonstrueret indskrift med reliefversaler afbrudt af tre medaljoner hvori bomærker flankeret af initialer; til sidst årstallet. Man læser: »M Lavris« og i medaljonen herefter LT omkring bomærke i skjold flankeret af SP, for sog-

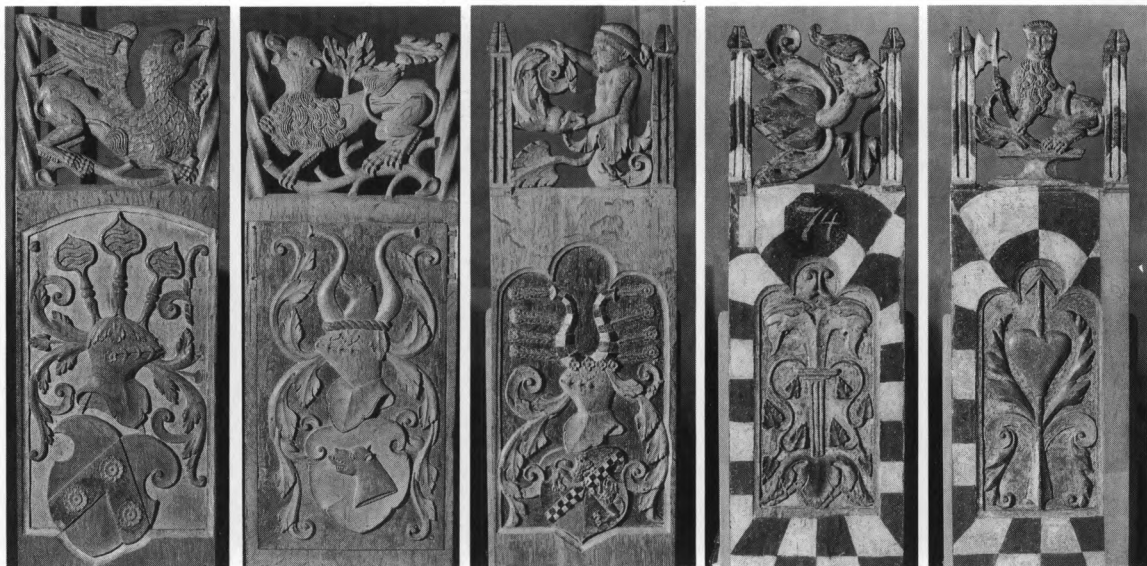

Fig. 72. Stolestadegavle fra o. 1555, de tre til venstre med våbener for Rosensparre, Hardenberg og Rosenkrantz, oprindelig hørende til (†)herskabsstole. Hardenberg-våbnet er sekundært indfældet i gavlen, hvor der foroven anes rester af bogstaver, til højre et »E« (s. 2173). LL fot. 1982. - *Bench-ends from c. 1555 the three on the left with the Rosensparre, Hardenberg and Rosenkrantz coats of arms originally parts of manorial pews. The Hardenberg arms are let into the bench-end. Above are the traces of letters: E on the right.*

nepræst, magister Laurits Tuesen, jfr. degnestolen. Videre læses: »S Lavrisen« og i medaljonen »SL« omkring bomærkeskjold flankeret af »KV« dvs. kirkevæрге. Samme bogstaver flankerer også det sidste skjold, som kun rummer bomærke; til venstre for det står »L Nielsen«, og til højre ses årstallet 1572.

Antagelig allerede 1591 er indskrifter og bomærker høvlet ned for at muliggøre en overmaling i båndet: »Anno/ nyd/ tilbed« omkring medaljonernes: »Troe«, »HEB BE 91« formentlig for hr. Eskil Bertelsen og efterfølgeren Bertel Eskilsen samt i den sidste medaljon »Tak«. De oprindelige bogstaver rekonstrueredes 1902 på grundlag af fundne spor.

Stykket står siden 1964 med rester af tynd bemaling på kridtgrund: mønjerødt og en mørkere cinnoberrød, hvidt, lyst gult og sort samt i den midterste medaljon rester af en antagelig yngre blå farve.

Dets oprindelige funktion kan ikke afgøres med sikkerhed, muligvis har det indgået i et panel. Nu henlagt oven på skab i sakristiet.

(†) *Herskabsstol*. Fra midten af 1500'rne. På tre gavle (fig. 72) ses reliefskårne våbener; den ene fremtræder imidlertid ikke i oprindelig skikkelse, idet feltet med våbenet er sekundært indsat. Våbenerne står for Hardenberg, Rosenkrantz og Rosensparre. Førstnævnte skal muligvis henføres til Erik Hardenberg, der var lensmand på Dragsholm 1551-65; han blev o. 1530 gift med Karen Eriksdatter Rosenkrantz, som dog døde 1549, hvorfor gavlen med Rosenkrantzvåbenet ikke med større sikkerhed kan sammenstilles med den første. Hvad angår Rosensparres våben kunne det henføres til Steen Rosensparre, der var høvedsmand på Kalundborg 1552-65 og 1557 blev gift med Mette Olufsdatter Rosenkrantz, som døde 1588. Da det fjerde våben, der i så fald skulle have været endnu et Rosenkrantzvåben, imidlertid mangler, lader tilhørsforholdet sig vanskeligt bestemme. Gavlene står med afrenset bund. Rosensparrevåbenet har røde roser på blå sparre. Feltet er malet med mønje, det lille hulled udenom er hvidt. Skjoldet er ophængt i hvidt bånd, Hardenbergs rødt ulvehoved og endelig

Fig. 73. *Vægskab fra 1600'rne (s. 2173). I Stenstrup Museum. NE fot. 1989. - *Wall cupboard from the 17th century.

har Rosenkrantzvåbenet sort-hvidt skaktavlet bjælke andet og tredje felt mellem rødt og blåt.

† *Herskabsstol*. I romansk tid har den vestligste del af skibet sandsynligvis været indrettet til kirkens patron.³⁹ Adgangen skete gennem en dør i vest, og rester af en skranke(mur) vest for mands- og kvindedøren skilte dette afsnit fra resten af skibet (fig. 10). Langs væggene var murede bænke som i skibet (sml. fig. 5-6 og 91).

**Vægskab* (fig. 73), fra 1600'rne, af fyr, 60 x 56,5 cm, med spor efter gamle hængsler og låsetøj. Indvendig sidder en hylde på midten. Skabet fremtræder umalet, dog har profillisterne rester af gul farve og fyldingerne af rød; i lågens midtfelt anes en sort tulipan i kontur. Opgives at komme fra kirken, nu i Stenstrup Museum (inv. nr. 307).

† *Skabe*. 1) 1756 nævnes et stort skab i våbenhuset indrettet til landsoldaternes gevær.¹³⁵ 2) 1862 omtales et skab til messetøjet.¹⁹ 3) Ved udgravningerne 1961-62 stødte man i korets nordside, ud for sakristidøren, på et firkantet, stenforet hul med en side på ca. 25 cm, som muligvis kan have været brugt til nedgravning af et monstranshus (sml. fig. 5 og 92).

Fig. 74. Ældre pengeblok af eg (s. 2174). LL fot. 1982.
- Old alms post of oak.

Pengeblok (fig. 74), ældre, af eg, højde ca. 80 cm, siderne ca. 13 x 15 cm. Nedre del er noget medtaget på grund af nedgravning i gulvet før den nuværende placering på et bræt på væggen. Øvre del dækkes af ni vandrette jernbånd; to eller tre er hængselbånd i forbindelse med forsidens påfaldende lille låge. Jerndækket låg med pengeslids hvorover bøjle for at hindre optagning af de nedlagte penge. 1862 omtales to blokke: en fattigblok med to hængelåse og en med fast lås.²⁹ I skibet, vest for døren til våbenhuset.

Pengebøsse, fra 1978, af messing, af den ofte anvendte type udført efter tegning af Martin Nyrop. Henlagt i skab i sakristiet.

†*Klingpung?* 1862 omtales en »slaskekurv«,¹⁹ hvormed antagelig menes en klingpung.

Dørfløje. 1) (Fig. 75) o. 1500, sml. dørfløj fra 1501 i Gjørsløv (DK. Præstø s. 269 med fig. 9)

og i amtet eksempelvis Soderup og Hagested (s. 292 og 552). Døren består af tre planker holdt sammen af to gangjern. På den side, der vender mod koret, er slået syv vandrette planker forment efter døråbningen. Hertil er med trænegler fæstnet lister, i hvis skæringspunkter ses sømhoveder forment som rosetter. På sakristisiden sidder klinkefald, på korsiden dørning og nyt dørgreb. Indtil sidste restaurering stod døren med egetræsodring over flere nyere farvelag. Nu fremtræder den afrenset. Mellem kor og sakristi. 2) Muligvis fra 1734, da der behøvedes en ny dør og lås for sakristiet.¹³⁶ Udvendig glat, på inder siden holdt sammen af to vandrette revler, hvorpå gangjern. Oprindeligt *lås*. Brunmalet. Indgangsdør til sakristiet. 3) Fra 1900'erne, indgangsdør til våbenhuset. Fløjddør med ialt seks fyldinger. Grønmalet udvendig, hvid indvendig. 4) 1900'erne, muligvis 1961-64, fra tårnrummet op til tårnet. Gråmalet. 5) 1961-64, fløjddør mellem våbenhus og skib, med formikaplader i fyldingerne.

Orgel, 1974, med 12 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Poul-Gerhard Andersen, Bagsværd. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Spilfløjte 8', Oktav 4', Dækfløjte 4', Oktav 2', Mixtur III. Svelleværk: Gedakt 8', Kobbelfløjte 4', Blokfløjte 2', Quint 1 1/3'. Pedal: Subbas 16', Trægedakt 8'. Facaden, der hidrører fra nedenævnte *orgel 1906, er tegnet af Niels Rosenkjær og består af tre pibegrupper i uoverdækket, mitraformet opstilling, indrammet og adskilt af fire profilerede og dekorerede stolper. Midtgruppen har buet front og følger således pulpiturebrystningens karnapfremspring. Træværkets bemaling består af lysebrun marmorering, mørk brun, lys og mørk blå, rød, lys og mørk grøn samt guld. Prospektpiberne fra 1974 afviger i antal og målforhold fra den oprindelige udformning. På pulpitur i buen mellem skibet og nordkapellet, med spillebord i østsiden.

**Orgel*, 1906, med otte stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget af I. Starup, København. Disposition: Manual: Bordun 16 Fod, Principal 8 Fod, Gedakt 8 Fod, Viola di Gamba 8 Fod, Voix celeste 8 Fod, Oktav 4 Fod, Fløite 4 Fod, Oktav 2 Fod. Pedal: Fast anhang. Kollektivt ind-

førings- og annulleringstrin for principalkoret. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Klingende prospektpiber af tinlegering. På pulpitur i buen mellem skib og nordkapel, med spillebord i øst-siden. I privateje; facaden genanvendt i kirkens nuværende orgel.¹³⁷ Et *†harmonium* leveredes 1893 af Petersen & Steenstrup, København.¹³⁸

Salmenummertavler, fra 1961-64, med søm til numre af metal. Desuden hænger en lille, glat, hvidmalet tavle i smal sort ramme med sort fraktur: »Nadver« og »Daab« i nordkapellet. Hertil skydebrikker med sortmalede tal. På loftet over nordkapellet ligger yderligere en. Før restaureringen havde kirken tilsvarende større *†salmenummertavler* med påskrift: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«, ligeledes indrettet til skydenumre. 1862 nævnes fire nummertavler

Fig. 75. Dørfløj, fra o. 1500, mellem kor og sakristi (s. 2174). LL fot. 1982. - Door c. 1500 between the chancel and sacristy.

med tilhørende 300 numre foruden fire gamle nummertavler.¹⁹

Præsterækketavle, fra 1961-64, tegnet af arkitekt Marinus Andersen. På våbenhusets sydvæg.

**Relief* (fig. 88), signeret: »N. Petersen 1887-91« i nedre venstre hjørne for Nielsine Petersen, Nyrup, som har udført adskillige arbejder til egens kirker. Af gips, 46 x 59 cm, forestillende kvinderne ved graven. I Stenstrup museum.

Belysningen består af pendler af glas fra restaureringen 1961-64 og i sakristiet en PH-lampe. De lampetter, med to arme, fra 1900'ernes begyndelse, som tidligere sad på væggene, ligger nu på loftet. I beskrivelse af kirken 1756 bemærkes udtrykkeligt, at der ingen lysekroner findes.⁹⁸

Kirkeskib, o. 1870, navnløst fuldskip, bygget af sømand Anders Jensen, Ellinge huse, vistnok ophængt i 1870'erne.¹³⁹ På agterspejlet malet »AI 70«.

Hatteknager. 1862 burde der i våbenhuset anbringes knager til hattene. 1922 opsattes to knagerækker på hver side af vinduet.¹⁹ Nu sidder der også på vestvæggen tilsvarende træknager.

†Ligbåre. 1686 bestodtes en ny ligbåre, desuden repareredes den gamle. 1740 manglede en del krogbånd eller knægte på alle ligbårene,²⁰ hvormed sandsynligvis menes de tre, som opføres 1756,⁹⁸ mens der 1862 kun nævnes to.¹⁹

Tårnur. 1) Fabrikeret 1934 af Ørsholm, Brønderslev. Ottedøgns gangværk med slagværk. Tidligere anbragt på Mullerupgård (Drøsselbjerg sogn), 1990 opsat i urhus i tårnet. På løst bræt er med sort malet: »Würden fecit« og på en af de indvendige vægge ses årstallet 1843.

2) O. 1900, ottedøgns værk med slagværk. Alle hjul anbragt side om side i en vandret ramme, samlet med sekskantede møtrikker, stående på fire lave, balusterformede jernben. Højde 17 cm, længde 126 cm og bredde 26,5 cm. Stiftgang, jernpendul (125 cm) med linse. Konventionel udløsning for slagværk. Til lodder er anvendt jerngranater. Stod i mellemstokværket ud for urskiven, siden 1990 ude af brug. Opstillet i skab med glas i klokkerummet.

Et *†slagur* nævnes 1662,²¹ var måske ældre. Muligvis har det eksisteret indtil det nye, mekaniske værk opsattes, jfr. ovenfor.

Af urmagere, som har tilset eller istandsat det, kan nævnes Søren sejmager 1665,²¹ Jacob Hof 1730,²⁰ Chr. Peder Smith 1797,¹⁴⁰ A. Funch (hovedstandsættelse 1863)¹⁴¹ og Louv 1869.²⁸ Urværket stod oprindelig nede på gulvet i tårnrummet og med urskive i selve kirkerummet.¹⁴² O. 1752 flyttedes det op i tårnet. 1778 nævnes, at urskiven i kirkerummet er ubrugelig. Menigheden ønsker hellere at få en udvendig urskive på tårnets sydside."

Urskive, sandsynligvis samtidig med tårnur nr. 2, cirkulær, med hvid bund og sorte romertal. På tårnets sydside.

Klokker. 1) (Fig. 77) 1518, støbt af Johannes (Fastenowe).¹⁴³ Tvm. 128 cm. Om halsen indskrift på latin med reliefminuskler mellem rammelister: »Salve virgo pia salve cum prole Maria clarior aurora pro nobis iugiter ora facta est hec campanella a magistro Iohanne ca(m)panario tempore Simonis Iesperii huius ecclesie capellani anno domini millesimo quingentesimo decimo octavo Iens Laurissen Ellinghe Lauris Ienssein Nygaar Peer Degen i Høyby« (Hil dig fromme jomfru, hil dig med dit barn, Maria mere strålende end morgenrøden, bed bestandig for os. Denne lille klokke er gjort af mester Johannes klokkestøber på Simon Jespersens tid, kapellan ved denne kirke i herrens år 1518. Jens Lauridsen i Ellinge, Laurids Jensen i Nygård, Per degn i Højby). Mellem ordene ses rosetter, fransk lilje eller græsk kors med kløverbladsformede ender (sml. Søborg, DK. Frborg. s. 1141, fig. 39); indskriften flankeres af liljeborter, dog står de sidste syv ord på linje for sig under nederste liljefrise.

Ved ringningen over Frederik VII faldt klokken ned, selv om der ingen fejl eller mangler var fundet ved sidste eftersyn. Hverken den selv eller noget menneske kom dog til skade; en bjælke knækkedes, loftgulvet blev ødelagt og klokkestolen beskadiget.²⁸ Tidligere ophængt i slyngebom, siden 1948 i vuggebom af August Nielsen Thubalka Roslev.

2) 1603, støbt af Borchart Gellgiesser (Quellichmeyer). Tvm. 118 cm. Om halsen indskrift med reliefversaler i to linjer mellem rammelister: »Denne Klock lodt erlig och welbivrdig Mand Arild Hvidtfeldt till Odersberg Danmar-

Fig. 76. Detalje af klokke nr. 2 (sml. fig. 78). Del af frise og indskrift om halsen (s. 2176). LL fot. 1982. - *Detail of bell no. 2, cf. fig. 78. Part of a frieze and inscription on the neck.*

kis Rigens Kandseller och Høffvitzmand paa Draxholm støbe till Hibi Kierke paa Kierkens Bekostning Borckhardtvs Gellegieter me fecit 1603«. Over indskriften¹⁴⁴ en 6 cm høj frise sammensat af ensartede stykker, som gengiver putto, vinget fabeldyr og satyrmaske foran et ophængt klæde (fig. 76). Også slagkanten har rammelister, og hankene prydes af maske (fig. 96). På legemet våben med initialerne A.H. for lensmanden på Dragsholm, Arild Huitfeldt (fig. 95).

1758 berettes, at klokken skrattede noget i sin lyd og derfor af bønderne kaldtes Skruppen; der kunne ingen fejl ses på den, men det mentes, at der var begået falskneri ved dens støbning i den første hr. Eskils tid [præsten Eskil Bertelsen]. Det fortaltes, at en røst på kirkegården hørtes: Sølv og messing stjal hr. Essing, kobber og bly satte han heri.¹³⁴ Ophængning som nr. 1.

3) (Fig. 79) 1744, støbt af Johan Barthold Holtzmann. Tvm. 87 cm. Latinsk indskrift med reliefversaler om halsen: »Gloria in excelsis deo me fecit Iohann Barthold Holtzmann Hafniae anno 1744« (Ære være Gud i det høje. J. B. H., København, støbte mig 1744). Brede, kunstfærdige friser beslægtet, men ikke identiske med dem på klokke nr. 1 i Enderslev¹⁴⁵ flankerer indskriften. Ophængning som nr. 1.

†*Klokker.* Allerede 1734 trængte en af klokkerne (nr. 3) til omstøbning, 1737 var den revnet og 1740 overvejedes at føre den med skib til København. 1744 skriver klokkestøberen, at klok-

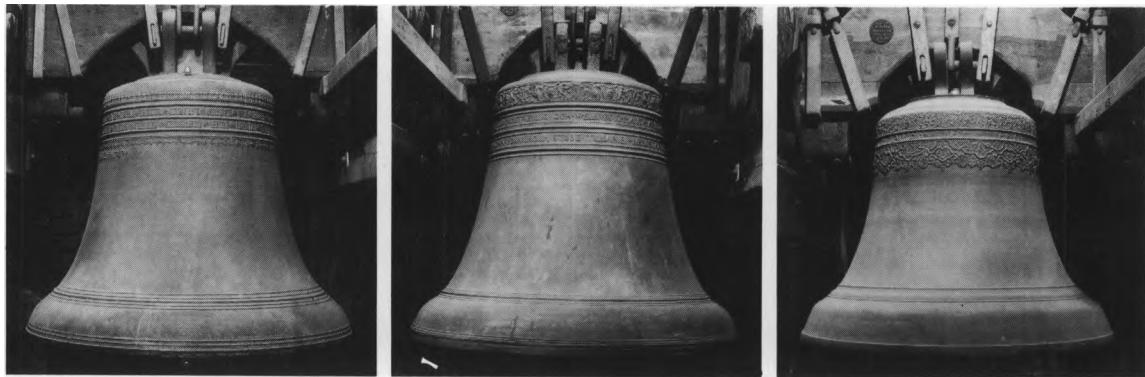

Fig. 77-79. Klokker. 77. Nr. 1, støbt 1518 af Johannes Fastenowe (s. 2176). 78. Nr. 2, støbt 1603 af Borchart Gellgiesser Quellichmeyer (s. 2176). 79. Nr. 3, støbt af Johan Barthold Holtzmann (s. 2176). LL fot. 1982. - 11-19. Bells. 77. No. 1, cast 1518 by Johannes Fastenowe. 18. No. 2, cast 1603 by Borchart Gellgiesser Quellichmeyer. 19. No. 3, cast by Johan Barthold Holtzmann.

ken var ham leveret i april 1742, men på grund af kongeligt arbejde havde han ikke haft tid til at omstøbe den; nu skulle den inden kort tid blive færdig.¹⁴⁶ Af reparationer nævnes ombinding af alle tre klokker ved smeden i Vig 1684, og 1691 belagde Jørgen Cornelisen den lille klokke med nye pander samt pålagde og forfærdigede tap-pene.²⁰

Klokkestol (fig. 80), fra 1726, da et klokkeværk blev gjort ganske af nyt. Hertil brugtes fem egestolper, ført fra København til Nykøbing, foruden andet træ og jern. Af eg, nummereret med stemmejern, dog ikke de yngre tilføjelser af fyr, som muligvis skal sættes i forbindelse med skaderne ved ringningen over Frederik VII, jfr.

klokke nr. 1. Nyere er også et gulv indlagt om-trent på midten. Til tre klokker.

Diverse udgifter vidner om den gamle *†klokkestols* skrøbelighed. 1699 betaltes tømmermand Arved Lauritsen i Nykøbing for at forfærdige klokkeværket m. m. og smeden for nogle jern, som kom til og blev sat over akslen på de to store klokker, endvidere Jørgen Smid for en ny pande. Og 1708 fik Jørgen Cornelijson betaling for at fæste klokkeværket, som var ganske løs, at fæste tømmeret med nye nagler, at indlægge så mange stivere, som behøvedes og for at bebinde bjælkerne og hovedstolperne, så at værket ikke skulle rukke, når der blev ringet med klokkerne.²⁰

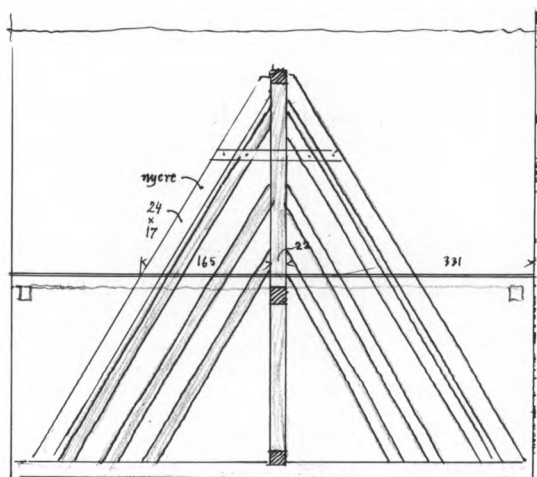
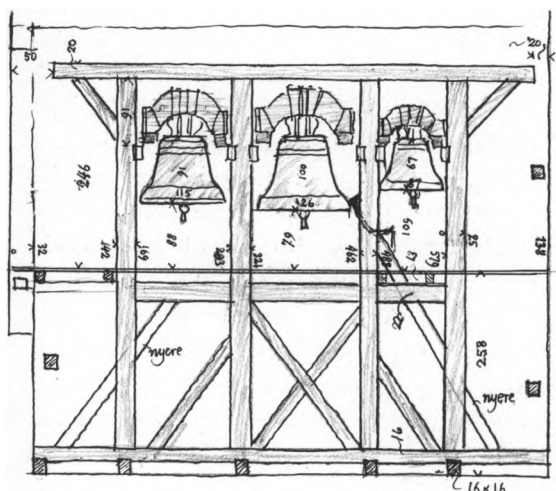

Fig. 80. Klokkestol opmålt af Mogens Andersen 1989. 1:100 (s. 2177). I Marinus Andersens arkiv. - Belfry.

Fig. 81. Detalje af *overarmsknogle med rester af stof, fundet ved udgravning 1962 sammen med *silkebånd, sml. fig. 82 (s. 2178). John Lee fot. 1990. - Detail of *humerus found in a grave in the chancel during the archaeological excavation in 1962, cf. fig. 82.

Fig. 82. Del af brikvævet, guldindvirket *silkebånd fundet 1962, sml. fig. 81 (s. 2178). I NM2. NE fot. 1990. - Part of the tablet-woven, gold brocaded *silk band found 1962, cf. fig. 81.

GRAVMINDER

Middelalderlige begravelser. Ved den omfattende arkæologiske undersøgelse af kirkegulvet 1962 (jfr. s. 2152) stødte man på en mængde jordfæstebegravelser, der dog ikke blev egentligt udgravet.¹⁴⁷ Som vanligt var begravelserne især koncentreret til skibets midtergang og korets vestlige del, og langt hovedparten var fra nyere tid. Det gjaldt også en del begravelser under gangen fra skibet til nordkapellet, mens et stort antal grave i skibets nord- og sydside med deres smalle form og afrundede hjørner tydeligvis var middelalderlige. I koret, ud for altrets sydvesthjørne, samt to steder i nordsiden af skibets østfag fandtes spor af begravelser under det romanske gulv og altså ældre end kirken.

Den mest interessante af de middelalderlige begravelser var en stærkt forstyrret grav i korets nordside.¹⁴⁸ Den rummede udover en enlig overarmsknogle (fig. 81) enkelte rester af kostbare tekstiler samt fragmenter af en uhyre sjælden gravkalk og -disk.

*Tekstilerne består af et ca. 4,5 cm bredt, brikvævet silkebånd i tre fragmenter med indvævet, nu næsten forsvundet, guldtråd i rudemønster, indigofarvede »gåseøjne« og borter med rød og blå tråd. Farverne er dekomponerede, ligesom en del stumper af fint, guldindvirket silkestof nu er ganske brune og opløste. Især det kostbare guldbånd (fig. 82) påkalder sig interesse, idet sådanne bånd med lignende brikvævning er fundet i adskillige ærkebiskopgrave i udlandet, bl.a. i Canterbury, Speyer og Trondhjem.¹⁴⁹ I Nationalmuseet (inv. nr. D 225-26 og 280/1962).

Fragmenterne af *gravkalken (fig. 83a-b), o. 1350-1400, af bly, har ved rekonstruktion kunnet beregnes til at have haft en samlet højde på 18,7 cm. Over den kegleformede fod med standkant har skaffet båret en kraftig sekstunget knop. Bægeret er glat med skrånende sider. Nogle små blystumper kunne tyde på, at det har hvilet i en kurv. Gravkalken er den eneste kendte af gotisk type, idet de meget få danske gravkalke, man i øvrigt har kendskab til, alle er romanske.¹⁵⁰ Den tilhørende, relativt velbevarede *gravdisk (fig. 83b), tv. 16 cm, er kun

prydet med et graveret cirkelkors på fanen. I Nationalmuseet (inv. nr.D 221-22/1962).

Det enestående fund tyder utvivlsomt på, at begravelsen har rummet en højtstående gejstlig person. Det samtidige kalkmalede våbenskjold for slægten Finkenov på korets nordvæg, netop over begravelsesstedet, danner rimelig grund for at antage, at der kan være tale om Norges ærkebiskop Niels Jacobsen Finkenovs grav. Han døde 1386 og menes at være begravet i Danmark. Der vides dog intet om, at han skulle have haft særlig tilknytning til Højby.¹⁵¹

**Gravfund.* Blandt de fund, der blev gjort ved undersøgelserne 1962, skal især fremhæves to stærkt fragmentariske rester af et *pilgrimstegn* udformet som en ciborielignende bygning, hvori den hellige Birgitta af Vadstena er afbildet.¹⁵² I NM2 (inv. nr.D143/1962). Desuden et *signet* (fig. 85), fra 1400'erne eller lidt yngre, af metal, ca. 27 mm i tv., med bomærke og omskrift: »S'Jens Bonde«. På bagsiden en øsken.¹¹⁵ I NM2 (inv. nr. D166/1962).

Epitafier og mindetavler. 1) (Fig. 86) 1628. Escheri Barthol. (Eske Bertelsen), fordum en meget trofast præst ved denne kirke i 30 år, †l. dec. 1619, 59 år gammel. Det sande billede er

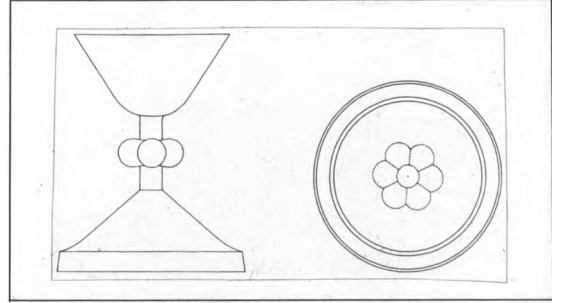

Fig. 83a. Rekonstruktionstegning af *gravkalk af tin fra 1300'rne (s. 2178). Opstalt og plan. 1:5. Ved Holger Schmidt 1962. - *Reconstruction of the 14th-century funerary *chalice of pewter.*

Fig. 83b. *Gravudstyr fra middelalderlig begravelse o. 1350-1400. Gravkalk og -disk (s. 2178). Ældre fot. i NM2. - **Grave furnishings from a medieval burial c. 1350-1400. Funerary chalice and paten.*

Fig. 84-85. 84. Formentlig *sygedisk af tin. I stemplet læses initialerne HCS over årstallet 1704 (s. 2161). 85. *Signet fra 1400'rne eller lidt yngre, med bomærke og omskrift: »S Jens Bonde« (s. 2179). Fundet ved udgravning 1962. I NM2. NE fot. 1990. - 84. *Probably a *pewter paten for Communion celebrated for the Sick. The stamp bears the initials HCS over the date 1704.* 85. *A *seal from the 15th century or a little later with mark and the name: Jens Bonde. Found during the archaeological excavation in 1962. In NM2.*

Fig. 86. Epitafium nr. 1, fra 1628 over sogneprest Eske Bertelsen, †1619 (s. 2179). LL fot. 1982. - *Wall monument no. 1 from 1628 to the vicar, Eske Bertelsen, †1619.*

opsat af sønnen (jfr. †gravsten nr. 2) til vedvarende minde om hans salige, veltjente fader 1628.

Høj rektangulær trætavle, 177 x 122 cm, indfattet i bred profilramme. Foroven en 50 cm høj trekantgavl, hvis skrånede sider prydes af æggestav og tandsnit inden for karnisprofil. Tavlen bærer et malet portræt af afdøde i et højovalt felt, omgivet af en kraftigt profileret indfatning med forkrøpede hjørner, hvori er fæstnet udsavede beslagværksornamenter. Under portrættet et særskilt, fordybet indskriftfelt i smal profilramme, flankeret af to smalle, ligeledes fordybede ornamentfelter.

Den oprindelige staffering udgøres af forgyldning på profillister og ornamenter (beslagværk og mauresker) på sort bund, samt et enkelt profilled i brunrødt. Den latinske indskrift står med gyldne versaler på sort, og på rammen over og under indskriftfeltet er med tilsvarende skrift anført »Anno« »1628«. I trekantgavlen er i samme farver malet et Jesumonogram.

Maleriet på træ, 84 x 66 cm, viser Eske Bertelsen i halvfigur, klædt i sort kåbe med lille pibebevare. Han har langt, spidst og rødligt skæg og bærer en sort kalot på hovedet, der er drejet mod højre i trekvartprofil. Højre hånd hviler på maven, mens han i venstre holder en bog i gulligt bind med spænder og rødt snit.¹⁵³

Epitafiet hang endnu o. 1874 på korets nordvæg, over døren til sakristiet, men blev siden flyttet til vestvæggen i nordkapellet, syd for nr.

2. Efter rensning og istandsættelse 1956 placeret på tårnummets nordvæg.

2) (Fig. 87) o. 1748. Hans Nyegaard, *24. juni 1682 i Ribe, 1711 ordineret til assistentpræst i daværende peststid, først ved Vor Frue kirke i Kiøb(en)h(avn), siden ved S. Olai i Helsingør, 1712 sognepræst for Cregome (Kregme) og Vinderød i Strøe herred, 1724 sognepræst for Højbye i Odds herred, 1729 provst, †11. febr. 1748. Jfr. gravsten nr. 3.

Træepitafiet, 195 x 125 cm, består af en glat, høj rektangulær indskrifttavle, hvilende på et svært profileret fodstykke og flankeret af glatte, korintiske pilastre, der bærer et topstykke med segmentgavl. Denne er gennembrudt for at skabe plads til en vase med blomster over et klokkeformet bladornament og smykkes til siderne af liggende basunengle. Langs epitafiets sider hænger ranker af blomster og blade, og det afsluttes forneden af et hængestykke med svungen rocaille-dekoration.

Indskriften står med forgyldt skriveskrift på sort bund, men er efter alt at dømme ikke den oprindelige.¹⁵⁴ Det samme gælder den øvrige staffering, bortset fra forgyldningen på kapitæler, engle og blomster. Pilastre, vase og segmentgavl er malet med gråhvid marmorering, mens bladværket og andre detaljer er holdt i mørkegrønt, koksgråt samt lidt hvidt. O. 1874

stadig på skibets nordvæg, siden ophængt på vestvæggen i nordkapellet.

Gravsten. 1) Romansk, af spættet granit, 85 x 42-38 cm. Den uregelmæssige, trapezformede sten smykkes af et reliefhugget kors med korte, afrundede arme.¹⁵⁵ Den er omtalt første gang 1914, på sin nuværende plads i våbenhusets syd-sokkel, øst for indgangen.

2) Romansk, af rødnistret granit. På den meget udslidte, trapezformede gravsten, der nu kun er halvt synlig, skimtes foroven spor af det ene af angiveligt to cirkelkors.¹⁵⁶ Stenen er fastmuret som tærskelsten i den 138 cm brede åbning ved våbenhusets indgangsdør, hvor den formentlig har ligget siden dettes opførelse.¹⁵⁷ Den er til daglig skjult under indgangsristen.

3) (Fig. 89) 1600'ernes første tredjedel. Rødbrun kalksten, 182 x 111 cm, med højrektangulært, kartoucheindrammet indskriftfelt og i hjørnerne cirkelmedaljoner med evangelistsymboler inden for en bred rammekant. Over indskriftfeltet en volutgavl, kronet af kalk med oblat, hvorover englehoved, hvis vinger ender i volutter. På gavlens ydre volutter står en tændt kerte, på dens vanger to ubestemmelige symboler. Under feltet et tilsvarende barokt voluthængestykke med hængekonsoller omkring dødningshoved over foliot¹⁵⁸ og timeglas.

På stenens indskriftfelt er o. 1748 indhugget en sekundær indskrift med fordybede, nu svært læselige versaler over Haans Nyegaard, sognepræst for Høybye menighed og provst i Ods herred, som blev ordineret til Vor Frue menighed i København 1711 i pestens tid, blev så kaldet til sognepræst 1712 for Kreg[me og Vinderød menigheder]. På rammekanten fortæller indskriften videre, at han 1724 blev kaldet til sognepræst til Høybye menighed, hvor han var 21 år [og døde i sin alders 66. år 11. febr. 1748]. På den øvre kant læstes oprindeligt: »Jeg i min Jesu giemme, forbliver ævig hiemme«. ¹⁵⁹ Jfr. epitafium nr. 2.

Afbildningerne i evangelistmedaljonerne har samme forlæg som en i øvrigt beslægtet gravsten i Mørkøv fra o. 1617 (nr. 2, s. 802 med fig. 36). Den genbrugte, nu meget udslidte gravsten, lå 1756 midt i koret.¹⁶⁰ O. 1874 var den nedlagt i

Fig. 87. Epitafium nr. 2, over sognepræst Hans Nyegaard, †1748 (s. 2180). LL fot. 1982. - Wall monument no. 2 to the vicar, Hans Nyegaard, †1748.

gulvet foran døren fra våbenhuset til kirken, siden placeret i sakristiets gulv, i nordøsthjørnet.

†*Gravsten.* 1) O. 1581. Over magister Laurits Tuesens søn Jens Lauritsen, *12. marts 1581, †15. aug. samme år (jfr. degnestol og træstykke, s. 2172). Et lille drengsbarn var udhugget midt på stenen, der i 1750'erne lå i kirkegulvet.¹⁶¹

2) O. 1645. Over Bartholdus Eschillus (Bertel Eskesen), præst ved denne kirke, †1645 (jfr. dåbsfad og faderens epitafium, nr. 1), hans hustru Catharina Craftia (Katrine Kraft), †1662, og deres børn Bartholdus Bartholinus, Johannes Bartholinus og Helena Bartholina (Bertel, Hans og Helle Bertelsen). Stenen med latinsk indskrift lå i 1750'erne på kirkegården.¹⁶¹

3) O. 1700. Over Hans Christensen Riber, sognepræst i Højby, †5. april 1700. En stor sten med indskrift lå til o. 1750 over Hans Ribers begravelse i sakristiet (s. d.). Men da den ikke blev fornyet, lod rektor i Roskilde den optage.¹⁶²

Fig. 88. *Relief, af gips, signeret N. Petersen 1887-91 for Nielsine Petersen, Nyrup (s. 2175). I Stenstrup Museum. NE fot. 1989. - Plaster *relief signed N. Petersen (Nielsine Petersen, Nyrup) 1887-91.

*Gravflise, af brændt ler, 20 x 20 cm. Flisen har udgjort en del af en større indskriftplade. På den læses med fordybde og glaserede versaler: »Vs Mathias H? - 3 cal novem - da mundi h - est et evit i ? - s 26 cvivs s -.« Fundet et par alen under kirkegulvet, angiveligt i Højby, og 1865 kommet til Nationalmuseet (inv. nr.D22301).

Eftermiddalderlige, murede begravelser. Blandt de mange eftermiddalderlige begravelser, der dukkede frem ved gulvundersøgelsen 1962, var en stor muret begravelse med fladbuet tøndehvælv, beliggende under korbuen (sml. fig. 5). En begravelse o. 1700 i sakristiet, dækket af Hans Ribers gravsten (†gravsten nr. 3), var formentlig også muret, idet Ribers hustru 1727 blev begravet sammesteds.¹⁶³

†Kårde. Ved en løjtnant Hansens begravelse i kirken 1754 blev hans kårde ophængt på kirkens væg mod en betaling på to daler.²⁰

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1852. Fisker Iens Pedersen af Sølvager, *10. jan. 1819, omkommet på søn i orkanen som rasede natten imellem den 2. og 3. oktober 1852, efterladende sig en elsket hustru, to små børn, to gamle forældre og en retskaffen svigerfader.

Støbejernsplade, 50 x 45 cm, med indskrift i reliefversaler. I hjørnerne femtakkede stjerner indfattet i trepas. Den tidligere sortmalede

plade, der nok oprindeligt har ligget på jorden på kirkegården, skal o. 1942 være fundet i kirkens varmegrube i forbindelse med nedtageisen af den gamle kalorifere.¹⁶⁴ Nu er den indmuret i tårnets østvæg, syd for tårnbuen.

2) O. 1857. Provst Erich Begtrup Holst, *6. maj 1766, †21. april 1838, gift med Else Kirstine Erdmann, *29. aug. 1765, †30. april 1857. Forældre til ti børn, fem drenge og fem piger.

Stele af rød sandsten med topstykke og glat sokkel. Samlet højde 145 cm. Indskriften står med fordybde, sortmalede versaler over en lille niche, hvori er indfældet et hvidt marmorrelief med korsprydet alter, hvorpå en kalk. Topstykket over den kraftige gesims er udformet som en antik cippus med buet gavlgavl og akroterier¹⁶⁵ og smykket af et relief med brændende olielampe i hvid marmor. Nord for kirken mellem sakristiet og nordkapellet.

Fig. 89. Gravsten nr. 3, fra 1600'ernes første tredjedel. Sekundært anvendt for sognepræst Hans Nyegaard, †1748 (s. 2181). LL fot. 1982. - Tombstone no. 3 from the first third of the 17th century. Used secondarily for the vicar, Hans Nyegaard, †1748.

3) O. 1864. Warinka Mathiesen, *30. april 1817, †31. maj 1864. Granitstele udformet som en klippeblok med glat felt, hvori indskriften med fordybede versaler. Kronet af hvidt marmorkors. Samlet højde ca. 130 cm. I kirkegårdens nordvesthjørne.

4) O. 1865. Konsistorialråd Frederik Christian Mathiesen, sognepræst i 23 år for Rye og Sonnerup, i 27 år for Højby menighed, *21. aug. 1781, †29. dec. 1865. Gravvers. Stele af cement, højde 115 cm, udformet som en spidsbuet port på profileret fodstykke og med indfældet hvid marmortavle, hvorpå indskriften med fordybede versaler. Et kors(?) foroven er gået tabt. I kirkegårdens nordvesthjørne, ved siden af nr. 3.

* Kirkegårdsmonument (fig. 90), o. 1855. Gårdmand Peter [s] datter Henriksine af Lumsås, *21. maj 1835, †14. jan. 1855. På bagsiden gravvers.

Monumentet er af træ, men udformet efter samme mønster som datidens smedjernsmonumenter (jfr. ndf.). Højde 120 cm. Indskriften med sortmalet skriveskrift på hvid bund er anført på en fladoval tavle med glat rammeliste. Indskrifttavlen er fastgjort på en kraftig stolpe og understøttes af volutræker. Øverst et rustikt kors af træklodser, hvorpå kun een af de tre kugler på korsenderne er bevaret. Forneden en profileret fod, hvorunder stolpen fortsætter under jordhøjde. Af den oprindelige bemaling er rankernes grønne bevaret, mens brunrødt kun anes på stolpen.

På en tegning 1874 (fig. 16) ses et meget lignende gravminde stående sydøst for kirken. Der er formentlig tale om det samme. Det er på et tidspunkt indkommet til Stenstrup Museum uden proveniens.

*Smedejernsmonument. O. 1850. Over ukendt. Bestående af højoval plade, fastgjort på en flad stang og understøttet af volutagtige ranker. Kronet af et lille kors og øverst og nederst på den hvælvede ramme smykket af et lille hjerte. Samlet højde 131 cm. Den malede indskrift er gået tabt. Sml. det meget lignende monument fra Odden 1851.¹⁶⁶ I Stenstrup Museum.

*Støbejernsramme, fra 1800'ernes anden halvdel, med sekundær indskrift i sortmalet antikva over

Fig. 90. *Kirkegårdsmonument over gårdmandsdatteren Henriksine af Lumsås, †1855 (s. 2182). I Stenstrup Museum. NE fot. 1989. - *Churchyard monument to Henriksine of Lumsås, the daughter of a farmer, †1855.

Hans Peter Petersen af Nyrup, *17. jan. 1857, †24. okt. 1900.

Den ovale jernramme, ca. 78 x 57 cm, har let skrånede sider og flad overkant. Den har været anvendt til markering af gravstedet, formentlig med beplantning i.¹⁶⁷ Dens hvide bemaling er nu stort set udslettet i lighed med den ældre indskrift (med fraktur?) på den ene af langsiderne. Rammen ses på et ældre fotografi liggende på kirkegårdens sydøstlige del. Nærvæd lå en lignende ramme, der dog øjensynlig var af cement. Indkommet 1990 til Stenstrup Museum.

Kun to støbejernsgitre af kirkens tidligere talrige er bevaret, i kirkegårdens nordvestlige del. Det ene lukket om et gravsted, det andet som et langt rækværk bag et familiegavsted.

Fig. 91. Skibets nordvesthjørne med murede bænke langs nord- og vestvæggen, i forgrunden skranke(muren) med åbningen i midten, som gav adgang til det, der formentlig var kirkeejerens plads, sml. fig. 5-6 og 10 (s. 2173). Gulvet er det oprindelige, romanske (s. 2136). Olaf Olsen fot. 1862. - *The north-west corner of the nave with stone-built benches along the north- and westwalls. In the foreground can be seen a piece of the bench(wall?) with once separated the area reserved for the patron from the rest of the church, cf. fig. 5-6 and 10. The floor is the original roman.*

KILDER OG HENVISNINGER

RA. *Rtk. Bygningskontoret*. 244.3-20. 1782-1804. Kommunicerede kgl. resolutioner m. bilag. - *Bygningsadm.* 245.159-399. 1782-1840. Journalsager. - 245.414-16. 1782-1827. Beregninger og overslag over bygningsarbejde. - Kopibog 1841-50. - *Landbrugsmin. Domænekontoret*. Bygningsdomænejournalsager 1853, nr. 621. - *LA. Kirkeinspektionsarkivet*. Gl. Dragsholm amt. Asmindrup og Højby kirkers rgsk. 1645-72. - Højby kirkes regnskabsbog 1683-1777. - *Sjællands stiftøvrigheds arkiv*. D.IV. Rgsk. for forskellige beneficerede kirker 1736-63. - Rgsk. for de under Sjællands stiftsskrivers inspektion stående kirker. 1764-68, 1769-72. - *Pastoratsarkivet*. Højby pastorat. Journal over indkomne sager 1768-93. - *Ved embedet*. Synsprot. 1862-19(89). - *Kgl. Bibl.* Ledreborgske samling. 240 fol. 1755. - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Anmodning fra Oldsagskommissionen vedr. den gamle altertavle 1808, H. Petersen 1834 og Oldsagskommissionen 1835 (helgenbilleder), indbetretninger ved J. B. Løffler udat. [1874?] (bygning, inventar og gravminder), Eigil Rothe 1900 (kalkmalerier, alterbordsforside og altertavle), Eigil Rothe 1901 (kalkmalerier og altertavle), Eigil Rothe 1902 (fodstykke under predella), fotokopi vedr. orgel 1906, Chr. Axel Jensen 1908 og 1914 (romansk gravsten), Eigil Rothe 1910 og 1912 (kalkmalerier), Poul Nørlund, M. Mackeprang og [Erik Zahle 1918] (bygning, inventar og gravminder), Egmont Lind 1952 (kalkmalerier), Einar V. Jensen 1956 (inventar og epitafier), Elna Møller 1962 (murværk), Egmont Lind 1962 (kalkmalerier), Olaf Olsen 1962 (kirkens gulv), Erik Skov 1962 (alterbord i tårnrum), Mogens Larsen 1979 (kalkmalerier), Hugo Johannsen 1982 (bygning), Marie-Louise Jørgensen og Birgitte Skov 1982 (inventar og gravminder), O. Buch 1986 (altertavle og krucifiks), Robert Smalley 1987 (kalkmalerier), Else Østergaard 1990 (tekstiler), J. P. Hart Hansen 1990 (knogle). - Ved udarbejdelse af beskrivelsen har redaktionen kunnet benytte rapporter, tegninger og fotografier m.v. i arkitekt Marinus Andersens privatarkiv, venligst stillet til disposition af arkitekt Mogens Andersen. - Knud Prange har været konsulteret vedr. våbener. - Bygningsbeskrivelse ved Peter Kristiansen, inventar ved Marie-Louise Jørgensen, kalkmalerier og altertavle ved Sissel Plathe, gravminder ved Lars Grambye. Redaktionen afsluttet 1990.

Tegninger. NM2. To akvareller af kirke og landsby ved Peder Hansen o. 1850. - To laveringer af eksteriør og dørløj ved J. B. Løffler 1874. - Fem tegninger af altertavle og fodstykke, alterbordsforside og stolestader samt seks akvareller af kalkmalerier ved Eigil Rothe 1900. - Seks kalker af indskrifter og bomærker ved Eigil Rothe 1902. - Akvarel af kalkmalerier ved Peter Linde 1922. - Tegning af døbefont, usign. udat. [1928]. - Plan ved C. G. Schultz 1929. - 15 tryk af plan, opstalter af vinduer og døre m.m. ved Marinus Andersen 1962. - Udgravningsplan ved Olaf Olsen m.fl. 1962. - Opmåling af profiler ved Olaf Olsen 1962. - Rekonstruktion af opr. gulvindretning ved Olaf Olsen og Morten Aaman Sørensen 1966. - Tegning af stolegavle, usign. udat. - RA. *Landbrugsministeriet. Domænekontoret*. Div. sager. Kirkerne på Odsherreds distrikt. 1856-66 og 1867-72. Plan og opstalt af kapellets nordgavl ved C. Otto o. 1870. - *Roskilde domkirkes arkiv*. Tegning af dørløj nr. 1, usign. udat.

Notebøger. NM2. C. G. Schultz LXVII, 70. - Jan Steenberg IV, 25.

Litteratur. Beretning om Oldsager i Højbye Sogn i Ods-Herred i Siælland, i November 1808, i *Antiquariske Annaler*, 1815, s. 267-82. - J. Komerup: Højby Kirke og dens Kalkmalerier, i *KirkehistSaml.*, 5. rk.,

Fig. 92. Korets nordøstlige del fotograferet under udgravningen 1962. I forgrunden det stenforede hul, som muligvis har været brugt til nedgravning af et monstranshus (s. 2173). Foran alteret ses to trin i det oprindelige gulvlag (s. 2136). - *The north-eastern part of the chancel photographed during the excavation 1862. In the foreground a hole can be seen which has possibly been used for a tabernacle. In front of the altar two steps can be noticed.*

IV, 1907-09, s. 218-28. - Studierejser af Kunstakademiet Elever 2. rk., I, 1913 tavle 17-20. - Poul Nør-lund: Højby Kirkes Kalkmalerier, i ÅrbHolbæk 1922, s. 169-75. - Chr. Mikkelsen: Højbv sogn for to hundrede år siden, 1960. - Willy Johannsen: En uværdig prælat. Om ærkebiskop Niels Jacobsen Finkenows begravelse (?) i Højby kirke, i Skalk, 1962/4, s. 7-11; samme: Et gravfund i Højby kirke, i ÅrbHolbæk 1963, s. 53-65. - Søren Gregersen: Den hellige Eligius i Højby kirke, i Ting og Sager fra Odsherred, sept. 1970, s. 20-25. - Knud Banning: Michael i Højby kirke, i Ting og Sager fra Odsherred, juni 1971, s. 17-22. - Tage Christiansen: Højby kirke, 1973. - Højby By og Jorder, 1987.

¹ Roskildebispens jordebog s. 161.

² Repert. nr. 2764 og 2. rk. 1940.

³ P. F. Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie III, 1794, s. 117f.

⁴ ActaPont. VI, 438 (nr. 4990).

⁵ KancBrevb. 23. dec. 1552.

⁶ Landebogen s. 142.

⁷ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedr. kirker og sognekald.

⁸ Kronens Skøder II, 398.

⁹ Kronens Skøder II, 672-680. 1694 anføres dog, at en del af kirketiedens siden 1688 er tilfaldet præsten; men 1707 siges kirketiedens at være delt mellem præsten i Fårevejle til pension og Roskilde skole, jfr.

RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. 2243.283. 1694. Efterretn. om benådnings af tiende osv. og smst.: 2243.281. 1700, 1702, 1705. Specifikation over konge- og kirketiender.

¹⁰ LA. Bispearkivet. Ods hrd. 1728-1820.

¹¹ RA. DaKanc. A30. 1809. Fortegnelser over kirker og disses ejere.

¹² Stenstrup Museum. Forhandlingsprot. for A/S Højby kirke, 1873-1912.

¹³ 1990 er denne stormandsgård eftersøgt ved en mindre prøvegravning nord for kirkegården på den tidligere præstegårds grund, men uden resultat, jfr. indberetning ved Niels Engberg, juni 1990.

¹⁴ Jfr. Svend Grundtvig, udg.: Danmarks gamle Folkeviser, 4, 1883, s. 118-31.

¹⁵ NM6. Fundprot. nr. 2428, 2742 og 2786; jfr. endvidere Jørgen Steen Jensen: Mønter fra kirkegulvene i Holbæk amt, i ÅrbHolbæk 1976, s. 122f.

¹⁶ Alle disse genstande er fremkommet ved harpning af fyldlag (NM2 inv. nr. D120/1962-D282/1962).

¹⁷ Ved en kirkegårdsudvidelse mod nord, formentlig den i 1969, blev der ved den gamle søbred fundet et kraftigt kampestensfundament, der tolkedes som værende fra et havneanlæg, jfr. Tage Christiansen: Højby Kirke, 1973.

¹⁸ RA. Landbrugsmin. Domænekontoret. Bygningsdomænejournaler 1853, nr. 621.

¹⁹ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(89).

²⁰ LA. Kirkeinspektionsarkivet. GI. Dragsholm amt. Højby kirkes rgskbog 1683-1777.

²¹ LA. Kirkeinspektionsarkivet. GI. Dragsholm amt. Asmindrup og Højby kirkers rgsk. 1645-72.

²² LA. Sjællands stiftøvrigheds arkiv. D.IV. Rgsk. for forskellige beneficerede kirker 1736-63.

²³ Jernal er kun sjældent brugt i de sjællandske kirker, men træffes dog anvendt til døre og vinduer i fire kirker omkring Arresø: Ramløse, Helsing, Annisse og Kregme (DK. Frborg. s. 1214, 1343, 1365f. og 1561).

²⁴ Tilsvarende forhold kendes fra Birkerød kirke (DK. Frborg. s. 920).

²⁵ Stenmål: 25½-26½ x 11½-12½ x 8½ cm, 10 skifter = 101 cm.

²⁶ Tårnet er i det ydre karakteristisk ved sine samtidige støttepiller mod vest og nord. I det indre er tårnummets vægge udfyldt af spidsbuede spareblændinger. Endvidere sker adgangen til tårntrappen ad en dør fra tårnummet og ikke, som almindeligt i den senere middelalder, fra kirkegården. Af lignende eksempler fra amtet kan nævnes Ørslev, Årby og Bregninge (s. 1048, 1451 og 1721f).

²⁷ Stenmål: 28 x 12 x 9 cm, 10 skifter = 108 cm.

²⁸ RA. Landbrugsmin. Domænekontoret. Div. sager. 1856-66 og 1867-72.

²⁹ Stjernehvælv træffes enkelte steder i det nordlige Sjælland; således i Grevinge (Ods hrd.) samt i Torup

(DK. Frborg. s. 1643).

³⁰ Stenmål: 27 x 12½-13½ x 9 cm, 10 skifter = 105 cm.

³¹ Stenmål: 26 x 12 x 7½ cm, 10 skifter = 97 cm.

³² Denne type blændingsgavl, som man med en vis ret kan benævne »Isefjordstypen«, er karakteriseret ved, at mindst tre af gavlens blændinger er afsluttet med et tvillingedelst spærstik, båret af en kort konsol, og derover en rudeformet blænding. Denne gavltype træffes i Nr. Asmindrup: kor, Vig: nordkapel, Egebjerg: langhuskor, tårn, nordkapel og Grevinge: langhuskor, alle i Ods hrd.; Værsløv: nordkapel (s. 1930), Hørby: nordkapel (s. 492), Orø: sakristi (s. 872) og Ågerup: skib, vestgavl (s. 248). Desuden 01-semagle: våbenhus (DK. Kbh. Amt s. 1258), Jyllinge: våbenhus (DK. Kbh. Amt s. 766) og Stenløse: våbenhus (DK. Frborg. s. 2361).

Desuden har Kornerup anvendt gavltypen ved korforlængelsen på Annisse kirke (DK. Frborg. s. 1367).

³³ Jfr. note 89. Se endvidere note 28. Tegning ved arkitekt C. Otto i RA.

³⁴ Ifølge en naiv tegning i NM2 ved Peder Hansen fra o. 1850 stod kirken kalket lyserød.

³⁵ LA. Skippinge og Ods hrdr.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot. Se endvidere noterne 89, 19 og 28.

³⁶ Stikket tolkedes af Marinus Andersen som et vinduesstik, men blev aldrig undersøgt nærmere.

³⁷ I et reparationsoverslag ved Bygningsinspektør P. Meyn nævnes det, at der skal anskaffes egetræ til 5 fag vinduer, jfr. note 50.

³⁸ Jfr. noterne 28 og 19.

³⁹ Jfr. Butterup (s. 60 f.), og muligvis Ishøj; B. Als Hansen og M. Aaman Sørensen: Ishøj kirke - et kirkerum fra 1100-årene og op gennem middelalderen, i NMArb. 1975, s. 122. Se endvidere Olaf Olsen: Rumindretningen i romanske landsbykirker, i KirkehistSaml. 7.rk., 6, 1967, s. 235-57.

⁴⁰ Flisetype 2 er afbildet s. 1312, fig. 16, samt DK. Sorø s. 52, fig. 27 (3. rk., nr. 5). Flisetype 4 (2. rk., nr. 2), flisetype 5 (2. rk., nr. 4), flisetype 6 (1. rk., nr. 3) og DK. Præstø s. 325, fig. 4.

Mere alment om gulvfliser se B. Als Hansen: Et flisegulv fra teglens barndom i hikuin 8, 1982, s. 155-164.

⁴¹ NM2. inv. nr. D122-126, D139 og D141/1962.

⁴² Inv. nr. D121, D127 og D138/1962.

⁴³ Inv. nr. D128/1962.

⁴⁴ Inv. nr. D132, D135 og D136/1962.

⁴⁵ Inv. nr. D129 og D134/1962.

⁴⁶ Inv. nr. D282/1962.

⁴⁷ Inv. nr. D281/1962.

⁴⁸ Inv. nr. D120 og D137/1962.

⁴⁹ Inv. nr. D130, D131, D133 og D140/1962.

⁵⁰ RA. Rtk. Bygningsadm. 245.159-399. 1782-1840. Journalsager.

Fig. 93. Detalje af prædikestolens brofag. Til højre afskåret felt med oprindeligt maleri forestillende Styrken, til venstre yngre billede af evangelisten Johannes (s.2167). NE fot. 1990. - *Detail of the pulpit gallery. On the right, original representation of Strength, on the left later painting showing the evangelist St. John.*

⁵¹ Jfr. noterne 50, 28 og 19.

⁵² Jfr. note 20 og Tjæreby pastorat (Strø hrd., Frederiksborg amt). Ved embedet: Kaldsbog 1738, s. 221. Det var dog ikke ganske problemfrit at overgå til tegltag, for allerede i regnskaberne fra 1768-69 bemærkes det, at »Højby kirke ligger meget udsat for stormvinde, således at kirkens nye stentag stadig tager skade«. Sognepræsten har derfor aftalt med murermester Michael Svendsen, at denne stedse skal holde taget vedlige mod en årlig løn af 6 rdl.

⁵³ NM2. inv. nr.D262-279/1962.

⁵⁴ Rothe omtaler ikke en overkalkning af denne vægflade i sin beretning fra 1901, men da disse malerier hverken nævnes i undersøgelsesberetningen fra 1910 eller i beretningen om rensningen af malerierne fra 1911 er de sandsynligvis overkalket allerede i 1901.

⁵⁵ Datering, 1200'rne, muligvis begyndelsen af 1300'rne, på baggrund af skrifttyperne, der overvejende består af versalformer, bortset fra uncialformer for E, M, T og U, foruden F, der har en minuskellignende form.

Teksten: Pavper(i)bus dives fer o (s)i doiidas m(a) el. (i)seris tu mo don orat in va? vidim.

⁵⁶ Det store rundbuede vindue, der i løbet af 1200'rne blev indsat i sydvæggen, hvis øverste dele kan ses over hvælvet (se s. 2128), har ikke haft denne udsmykning.

⁵⁷ Problematikken vedrørende korvæggens forskellige lag, deres datering og forhold til hinanden, er tidligere berørt af Tage Christiansen, der i 1956 omtaler Finkenovs våben i det underste af de to kalklag, mens han i 1973 formoder at Finkenovvåbenet var i det yngste lag. Ingrid Fischer Jonge (note 59), for-

modede i 1984, på baggrund af Rothes rapport fra 1901, at stifterportrættet er i det ældste af de to lag.

⁵⁸ Tilsvarende våbenskjold, men ikke skrådelt og med hjelm som i Højby, men med økse og bispestav, er gengivet i Førlev kirke, (DK. Sorø s. 1001-1002, fig. 8). Øksen og bispestaven henviser til Niels Jacobsen Rusere, af slægten Finkenov, der var ærkebisp i Trondhjem fra 1382 til 1386, jfr. Knud Prange i Ulla Hastrup og Robert Egevang, red.: Danske Kalkmalerier 1375-1475, 1985, nr. 8.

⁵⁹ Allerede Poul Nørlund: Højby Kirkes Kalkmalerier, i ÅrbHolbæk 1922, s. 170, note 1, foreslog, at stifteren kunne være Niels Jacobsen Finkenov, hvilket han gentager i Nørlund-Lind: Kalkmalerier, s. 20. Jfr. Willy Johannsen: En uværdig prælat, i Skalk, 1962/4, s. 7-11; samme: Et gravfund i Højby kirke, i ÅrbHolbæk 1963, s. 53-65; Ingrid Fischer Jonge: Romanske og tidlig gotiske stifterfremstillinger i danske kalkmalerier, i Den iconographiske Post, 1984, nr. 4, især s. 22-23. Formodningen om, at det drejer sig om ærkebiskop Niels Jacobsen Finkenov, bliver yderligere bestyrket ved, på samme måde som øksen og bispestaven i Førlev kirke (note 58), at donatoren er iført et pallium, hvilket Poul Nørlund i 1944 også omtalte. Palliet var et værdighedstegn for ærkebisper og skulle, helst personligt, hentes hos paven umiddelbart efter udnævnelsen og følge bæreren i graven. Jfr. KultHistLeks, X, sp. 633.

⁶⁰ Tilsvarende gengivelser findes bl.a. i Bregninge (s. 1737) og Skamstrup (s. 819).

⁶¹ Jfr. Jacob Kornerup: Højby Kirke og dens Kalkmalerier, i KirkehistSaml. 5. rk. IV, 1907-1909, s. 218-228; Poul Nørlund: Højby Kirkes Kalkmalerier, i ÅrbHolbæk, 1922, s. 168-175; Beckett: DaKunst, II,

306-308; Tage Christiansen: Højby kirke i tekst og billeder, 1956, s. 22-35; Erik Lassen: Dansk Kunst-historie, 1972, s. 188; Tage Christiansen: Højby kirke, 1973, s. 16-25; Søren Kaspersen, i Brian Patrick McGuire, red.: Kulturblostring og samfundskrise i 1300-tallet, 1979, s. 145f.; Ulla Haastrup og Robert Egevang, red.: Danske Kalkmalerier 1375-1475, 1985, s. 7, 8, 13, 26, 30, 33, nr. 4, 9 (ved henholdsvis Peter Pentz og Ulla Haastrup). Niels M. Saxtorph: Danmarks Kalkmalerier, 1986, s. 96-97. Denne datering, der afviger fra de sidste årtiers dateringer til o. 1386, er begrundet i den af Rothe registrerede tilstedeværelse af de to lag kalkmalerier over hinanden på korets nordvæg. Det ældste lag kan sandsynligvis dateres til tiden lige efter 1386, mens laget ovenover, der i farverne adskiller sig fra det underliggende lag, har dragtdetaljer, de lange fligede pynteærmer, de tætsiddende vamsse med høj snæver hals og de lavt-siddende bæltter, der peger mod en datering omkring år 1400.

⁶² Diskussionen vedrørende udfaldet af sjælevejningen i Højby, jfr. Knud Banning: Michael i Højby Kirke, i Ting og Sager fra Odsherred, juni 1971, s. 17-22, samme: Michael Sjælevejer, i Kirkehistsaml., 1971, s. 25-44, især s. 34-35, Tom W. Petersen: Budskabet til menigheden - om sjælevejningen i dansk kalkmaleri, i Den iconographiske Post, 1975, nr. 1, s. 16-23.

⁶³ Rester af denne udmaling kan også iagttages længere nede på væggen, som farvefragmenter i rødt og grønt, i kalklagene ovenpå den indridsede indskrift, primært ved bogstaverne DAT og DONO i henholdsvis anden og tredje linje. Disse farvefragmenter er hverken omtalt af Rothe eller andre konservatorer, der har restaureret vægpartiet, senest Robert Smalley i 1987, men er iagttaget af undertegnede december 1989.

⁶⁴ Muligheden for at dette lag, ligesom laget inden- under, med Finkenovvåbenet, kan opfattes som et epitafium, svarende til et eksempel i Sakskebøbing kirke, bør også tages i betragtning, jfr. Ulla Haastrup og Robert Egevang, red.: Danske Kalkmalerier 1375-1475, 1985, nr. 3: »Det forsvundne epitafium«, ved Ulla Haastrup og Knud Prange.

⁶⁵ En tilsvarende, men yngre gengivelse af denne scene var tidligere malet i Tersløse (s. 440, fig. 7).

⁶⁶ Svend Grundtvig udg.: Danmarks gamle Folkeviser, II del, 1856, 50(A-C) s. 434f. Isefjordsværkstedets gengivelse af S. Olavs sejlads i Kirke-Hyllinge (DK. Kbh. Amt s. 912, fig. 9), Vallensbæk (DK. Kbh. Amt s. 505, fig. 3) og Sigerslevvester (DK. Frborg. s. 2223), der kun viser Olavs kaster mod trolde, har sandsynligvis også sin oprindelse i folkeviser eller en variation af disse, s. 140f. I middelalderen var Olavsdyrkelsen i Danmark i udpræget grad koncentreret i egnen omkring Isefjorden, hvor også en af de i legen-

den omtalte lokaliteter, Hornelen, skulle ligge.

⁶⁷ M. Mackeprang: Hellige Olafs Dyrkelse i Danmark, i Det Kongelige norske Videnskabers Selskabs Forhandlinger, bd. III, 1930, s.55f.; Ulla Haastrup: Olav der Heilige in dänischen Wandmalereien, i Gunnar Svahnström, red.: St. Olav. Seine Zeit und sein Kult. Acta Visbyensia VI, 1981, s. 154f.

⁶⁸ Jfr. Kr. Nyrup: St. Eligius, i *ÅrbOldkHist.* 1899, s. 155-166; Søren Gregersen: Den hellige Eligius i Højby kirke, i Ting og Sager fra Odsherred, sept. 1970, s. 20-25.

⁶⁹ Såvel Kornerup s. 225 som Nørlund s. 173-174, Christiansen s. 24 (alle note 61) og Gregersen (note 68) s. 23f. formoder, at den nøgne kvinde med tenen i Højby er Djævlen. Denne skulle, i en skøn kvindes skikkelse have fristet den hellige mand i hans smedje. Han opdagede imidlertid i tide, at det var djævlen og kneb ham i næsen med sin gloende tang. Denne del af S. Eligiuslegenden var tidligere gengivet i den nu forsvundne udsmykning i Stubbekøbing kirke (DK. Maribo s. 272).

⁷⁰ Kvindens nøgenhed og farve, samt hendes placering i kappens komposition, siddende med ryggen mod S. Eligius, stemmer hverken overens med legendens ordlyd eller andre kendte afbildninger af historien. Jfr. Nyrup og Gregersen (note 68). Ifølge Tue Gad kan hun ikke høre sammen med S. Eligiuslegenden. Det er mere sandsynligt, at hendes oprindelse skal søges andetsteds. Hendes nøgenhed og den grå farve på hele hendes behårede krop og spindere-skaberne kan antyde, at der var tale om en gengivelse af en anden del af den tidligere omtalte folkeviser om Olav den Hellige (note 66). Heri forvandler han en troldkvinde, med rok og ten, til sten. I følge sagnet, der, i en anden variation, er gengivet af Isefjordsværkstedet ca. 100 år senere, er stedet, hvor denne hændelse skulle have fundet sted lokaliseret til Skuldelev Mark i Horns herred, jfr. Mackeprang (note 67) s. 51-64, især s. 57.

⁷¹ Peter Pentz, i Ulla Haastrup og Robert Egevang, red.: Danske Kalkmalerier 1375-1475, 1985, nr. 4.

⁷² Kornerup (note 61) s. 225f. omtaler manden med vandringsstaven som en bøddel, der hugger kvindens hånd af som straf for ægteskabsbrud. Denne tolkning beror sandsynligvis på Rothes beskrivelse af malerierne fra 1900. Ved rensningen af malerierne i 1911 konstaterede Rothe, at der ikke var tale om et sværd, men en vandringsstav, og formodede, at det kunne være Jakob den ældre på trods af, at pilgrimmen ikke har nogen muslingeskal. Nørlund (note 61), s. 175 stiller sig tvivlende over for, om manden med vandringsstaven kunne være Jakob. Det omfavnende par og kvinden med den afhuggede hånd ser han som en middelalderlig fremstilling af vellyst og straffen herfor. Beckett (DaKunst, II, 308) skriver derimod, at de to billeder kan se ud som en illustration til en elskovs-

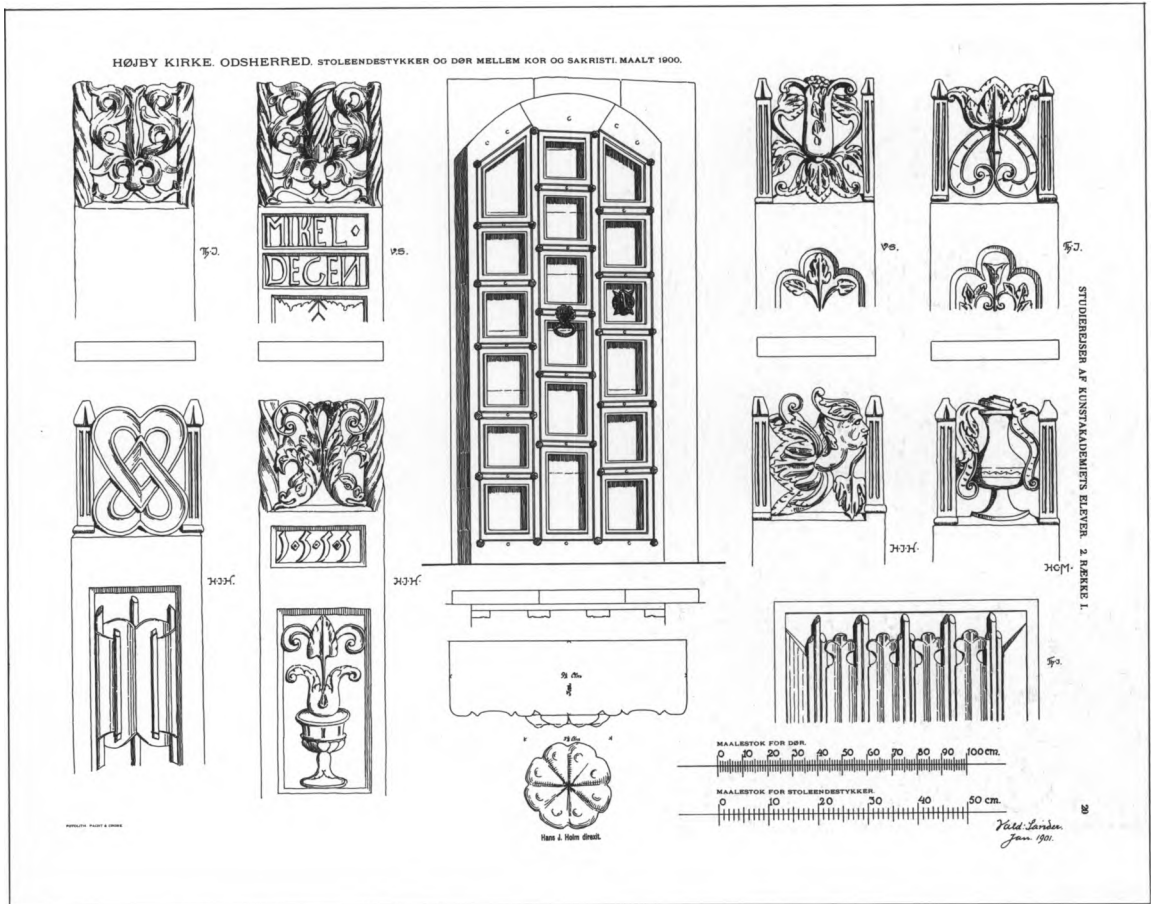

Fig. 94. Opmåling af stolegavle (sml. fig. 65-66), dørløjl mellem kor og sakristi (sml. fig. 75) og panel. Stolegavle 1:15, dørløjl 1:30. Efter Studierejser af Kunstakademiets Elever 1901. - Measured drawing of bench-ends, cf. fig. 65-66, and door, cf. fig. 75.

vide. Christiansen (note 61) s. 24f. formoder også, at parret kunne skildre vellyst, hvis de havde været malet alene, men i den sammenhæng de her er gengivet, kan de vise straffen for tyveri. Den rejseklædte mand, formoder han er apostlen Jakob den ældre, selv om han, i 1956, gør opmærksom på, at der ikke kendes nogen Jakobslegende, der kan forklare situationen. Ulla Hastrup: Apostlen Jacob den ældre som pilgrim til sin egen grav, i Den iconografiske Post, 1984, nr. 2, s. 20, mener, at en udlægning af malerierne som en Jakobslegende er yderst tvivlsom. Saxtorph (note 61) s. 97 mener med bestemthed, at billederne gengiver et af miraklerne fra Jakobslegenderne, hvor en ung mand lægger an på en ung pige uden at have reelle hensigter. Da hun afviser ham, får han hende dømt for tyveri. Saxtorphs tolkning stemmer imidlertid ikke overens med gengivelsen i hvælvkappen. Djævelen forleder ikke den unge mand, men kvinden ved at hviske hende i øret. Derudover er kvinden ikke en ung pige, men en gift kone med hovedlin. Endnu har

det ikke været muligt at identificere disse malerier med en Jakobslegende, hvilket Tue Gad mundtlig også har gjort opmærksom på.

⁷³ Nørlund-Lind: Kalkmalerier s. 64, 113, 261f.

⁷⁴ Ved afdækningen 1901 formodede Rothe, at de vingede væsener kunne være en engel og Helligåndsduen, mens Nørlund s. 261 (Nørlund-Lind), mente, at der var tale om en engel og en fugl?, måske Matæus- og Johannessymbolerne.

⁷⁵ Den nærmest beslægtede frise kan findes i Kyndby kirke, jfr. Ulla Hastrup og Robert Egevang, red.: Danske Kalkmalerier 1080-1175, 1986, nr. 1: »Bladornamenter« ved Susanne Wenningsted-Torgard.

⁷⁶ Ifølge Egmont Linds indberetn. fra 1962 ansloges udsmykningen til at være fra slutningen af 1300'erne. Ingen yderligere omtale hverken af pudsens karakter eller farver.

⁷⁷ Jfr. Skamstrup (s. 818, fig. 8).

⁷⁸ Jfr. »Stationer«, i KultHistLeks.; Carl R. af Ug-glas, i Fornvånen, 1938, s. 231-51 og 257-272.

Fig. 95. Arild Huitfeldts våben graveret på klokke nr. 2, sml. fig. 78 (s. 2176). LL fot. 1982. - *Arild Huitfeldt's coat of arms engraved on bell no. 2, cf. fig. 78.*

⁷⁹ Teksten, oversat til nudansk lyder: »Den som i rette skibelse og med gudelig agt påser disse vor herre Jesu Kristi pinsels våben da haver han af Sancte Peter apostel Jfr. M. Mackeprang: Christi lidelsesredskaber, »Christi Vaaben«, i *ÅrbOldkHist.*, 1951, s. 186, 191, endvidere *KulthistLeks.*

⁸⁰ Der er ikke fundet spor af helgengrav.

⁸¹ Ved en undersøgelse 1981 i tårnet i Nørre Jernløse konstateredes midt for vestmuren en rest af et rektangulært fundament, ca. 120 x 130 cm, lagt af granit og lidt tegl i mørtel. Også i Tune (Tune hrd., Kbh. amt) er der 1983-84, og Gundsømagle (Sømme hrd., Kbh. amt) 1988 fundet rektangulære podier i tårnrummet. Foruden i Vørslev (s. 1946) er der i Tureby (Fakse hrd., Præstø amt) og Karlstrup (Tune hrd., Kbh. amt) konstateret spor af fundamenter med halvrunder afslutning; denne form sandsynliggør en anvendelse som podium for en cirkulær fontefod, omend kun aftryk af fontefod kan bekræfte fundamentets funktion, og helst med mål svarende til fontefoden (selv om fonten ikke nødvendigvis står i samme kirke som i middelalderen, jfr. de mange omflytninger i Frederiksborg amt).

⁸² Sml. Else Østergaard: Analyse af tekstilmaterialet fra Seemrelikvierne, i *hikuin* 1, 1974, s. 67-68 og samme: Nogle mønstrede silketøjer fra danske reli-

kviegemmer, i *hikuin* 6, 1980, s.83-92.

⁸³ Et træstykke (se s. 2172) med præsts og kirkeværgers bomærker samt reliefskåret årstal 1572 tjente tidligere som fodstykke under altertavlen og kunne således tænkes at have forbindelse med de jævndrende alterbordspaneler, men skal snarere sættes i forbindelse med en eller anden stol.

⁸⁴ Om ham se Jensen: *Snedkere* s. 35.

⁸⁵ Jfr. indb. ved M. Mackeprang. Signaturen kan kun anes i dag, men kendes fra eksempelvis Svinninge og Tømmerup (s. 717 med fig. 8 og s. 1424 med fig. 18).

⁸⁶ S. 2021 med fig. 31 og udførligere henvisninger. Nævnes kan også panelerne i Gislinge (s. 576 med fig. 20), Svinninge (s. 717 med fig. 7-8), Tømmerup (s. 1424 med fig. 18) og Bregninge (s. 1747 med fig. 42).

⁸⁷ DK. Kbh. Amt s. 560.

⁸⁸ Georg Garde: *Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede*, 1961, s. 234.

⁸⁹ RA. *Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.*

⁹⁰ Dette årstal findes i nedre højre hjørne på midtskabets bagside sammen med initialerne C A.

⁹¹ Sml. Else Kai Sass: *Pilate and the Title for Christ's Cross*, i *Hafnia* 1972, s. 5-67.

⁹² Jfr. Rothes indb. 1901. Indskriften blev ved denne lejlighed opmalet, men ved restaureringen 1961-64 blev den oprindelige indskrift igen fremdraget. Den tidligere, sekundære indskrift, omtalt 1756 (note 98) lød: »Christus er mit Liv. Døden er mig en Baade«, jfr. Rothe 1900 og RA. *Rtk.* 245.416. Beregninger og overslag over bygningsarbejde 1821-27.

⁹³ For maleriets vedkommende kan der være tale om værksteds- eller forlæggssammenfald, mens vingerne er langt ringere skåret og motivet forenklet i forhold til Sørslev, men de enkelte komponenter og deres placering stemmer godt overens.

⁹⁴ Ovenover den middelalderlige staffing var flere male- og laklag, der kunne identificeres ved hjælp af de indridsede og malede indskrifter på skabets og predellaens bagside. Inderst var en renæssancebemaling fra o. 1630 svarende til topskabets nuværende bemaling. Stafferingen derover, sandsynligvis fra 1827 (jfr. RA. *Rtk.* 245.416. Beregninger og overslag over bygningsarbejde 1821-27), var af ringe kvalitet, og havde bl.a. malede skyer i skabets baggrund. Dragterne var malet med rødt, blå, grønt og hvidt, mens jordsmonnet var grågrønligt. Et eller flere af de mange laklag var fra 1872 og ikke mindst fra 1899, da det, med katastrofale følger, var blevet overdraget en lokal maler at rense tavlen, jfr. Rothe 1900. Stærk sodalud blev ved denne lejlighed benyttet til afvaskningen, hvilket forårsagede at såvel laklagene som malelagene blev stærkt beskadigede. Skaderne blev derefter udbedret med oliefarve i røde, grønne, blålige og hvide samt flere udefinerbare farver foruden uægte forgyldning. Til slut blev det hele overstrøget

med rigelig fed skinnende lak.

⁹⁵ Jfr. note 98, HofmFund. VIII, 250 og DaAtlas VI, 208. Ifølge notat fra år 1900 mindedes en 84-årig proprietær i 1874 at have set et udskåret træbillede, som fremstillede jomfruerne knælende for paven. Sml. også: sagn med note 14.

⁹⁶ Jfr. noterne 98 og 134.

⁹⁷ Beretning om Oldsager i Højbye Sogn i Ods-Herred i Siælland, i November 1808, i Antiquariske Annaler, 1815, s. 276. Figurerne er forgæves eftersøgt i NM2.

⁹⁸ LA. Ods herreds provsti. 1615-1808. Bog over Ods hrd.

⁹⁹ LA. Pastoratsarkivet. Højby pastorat. Journal over indkomne sager 1768-93.

¹⁰⁰ Jfr. Chr. Mikkelsen: Højby sogn for to hundrede år siden, 1960, s. 156.

¹⁰¹ Beskrevet af M. Mackeprang formentlig 1918.

¹⁰² Jfr. skrivelse fra Kirkeministeriet 24. maj 1948.

¹⁰³ 1862 nævnes en kande af porcelæn, og 1910 anskaffedes en ny alterkande (note 19).

¹⁰⁴ Jfr. skrivelse 14. nov. 1922.

¹⁰⁵ Note 99. 1687 og 1756 lød beskrivelsen blot: to store messingstager (jfr. noterne 20 og 98).

¹⁰⁶ Jfr. noterne 20 og 99.

¹⁰⁷ Note 28. Skranker, eller dele deraf, kan, foruden som alterskranke, have været brugt i forbindelse med en skriftestol i sakristiet (s. d.), jfr. Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 109-25.

¹⁰⁸ Jfr. Mackeprang: Døbefonte s. 405.

¹⁰⁹ LA. Skippinge og Ods hrds. provsti: 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

¹¹⁰ S. 72 med fig. 3-4. I årene deromkring udgravedes også et podium i Blistrup (DK. Frborg. s. 1270 med fig. 3). Om senere fund, se Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen: Ishøj kirke - et kirkerum fra 1100-årene og op gennem middelalderen, i NMArb. 1975, s. 118-28, sml. også note 81.

¹¹¹ DK. Frborg. s. 1329, fig. 15 og s. 1623, den sidste dateret 1829 og som Højbys med kongemonogram.

¹¹² Carl Magnus Svanberg sen. blev frimester 1809 og fik borgerskab 1816, jfr. Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker ved Holger Rasmussen, 1983, s. 50.

¹¹³ DK. Sorø s. 706 med fig. 7, s.741, fig.5 og DK. Kbh. Amt s. 1232 med fig. 9.

¹¹⁴ Jacob Holm købte 1843 Ellingegård.

¹¹⁵ Niels G. Bartholdy, Rigsarkivet, der takkes for hjælp vedr. signetet, antager, at det skyldes en fejlgravering, når det andet bogstav i navnet fremtræder som et c.

¹¹⁶ Jfr. Beretning om Oldsager i Højbye Sogn i Ods-Herred i Siælland, i November 1808, i Antiquariske Annaler, 1815, s. 267-82.

¹¹⁷ Jfr. Jensen: Snedkere s. 103f. og s. 114 (oversigt

Fig. 96. Detalje af klokke nr. 2 (sml. fig. 78). Maske på kronen (s. 2176). LL fot. 1982. - *Detail of bell no. 2, cf. fig. 78. Mask on the crown.*

over billedskærerens arbejder), desuden samme: Lorents Jørgensen, Billedsnider, i ÅrbHolbæk 1910, s. 5-20.

¹¹⁸ Ved forundersøgelsen 1956 konstateredes tre farvelag over den nu fremdragne oprindelige staffing. Ældst var et lag, der dateredes til 1800'rne. Øverst lå et farvelag, som ansås for at være samtidigt med altertavlens fra 1827. Figurerne har naturlig karnation med brunligt hår og skæg; i øvrigt er anvendt stærkt rødt, rødbrunt, blå, okkergult og grønt foruden flere ubestemmelige, sammenblandede farver samt uægte forgyldning. Alt fremtrådte blanklakeret. Indskrifterne, hvis ordlyd var identisk med den nuværende, stod med versaler.

¹¹⁹ Jfr. beskrivelsen 1756, da den rigtige henvisning refereres.

¹²⁰ Ifølge præsteindberetningen 1755 (KglBibl. Ledreborgske saml. 240 fol.) sås indskriften dengang i brofagets øverste frise.

¹²¹ De beskrives 1756 (note 98), og 1755 (KglBibl. Ledreborgske saml. 240 fol.) refereres indskrifterne under og over malerierne.

¹²² Ole Rostock takkes for hjælp i forbindelse med forsøg på identifikation. En oplysning fra 1755 gående ud på, at den indskrift, der nu ses i kurvens gesimsfrise: »Oves mea...« dengang var i brofagets

øverste frise, er antagelig en misforståelse, da ranken med Peder Winstrups våben ses der.

¹²³ KglBibl. Ledreborgske saml. 240 fol. I øverste frise sås den indskrift, som nu læses i kurvens gesimsfrise: »Oves mea...«.

¹²⁴ Over den ældste staffing lå en ret mørk brunlig marmorering med lysere årer. Rammeverk og kronlistens farver er de oprindelige, røde, og i de lodrette smalfelter grønlige, nu ret lyse. Kronlisten er rød med en bred gul platte, tandsnitlisten afvekslende lys gul og hvid, karnissen grøn. Herover lå en bemaling fra 1800'erne, hvor marmoreringen var grønlig med hvide årer på ret lys grå bund; også rammestykker og gesims var grå med mørkere farve på kronliste og nedre rammestykke.

¹²⁵ Sml. Marie-Louise Jørgensen: Lektorieprædikestole i Østdanmark, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 89-107.

¹²⁶ DK. Præstø s. 305 med fig. 12 og Maribo s. 447.

¹²⁷ Jfr. plan ved C. Otto.

¹²⁸ I Marinus Andersens arkiv ligger fotografier som nøje gør rede for den tidligere opstilling, der imidlertid ikke var den oprindelige.

¹²⁹ Før 1961 stod alle tre gavle i nordsiden.

¹³⁰ Sml. J. Slettebo: Renaissance-hoveder. Borgere i sønderjysk kirkeinventar, i Fra Als og Sundeved. Hefte 47, 1968, s. 5-85.

¹³¹ 1893 og 1894 blev sæderne gjort bredere (note 19).

¹³² S. 1328, fig. 35 og DK. Præstø s. 954.

¹³³ Jfr. note 99. Se i øvrigt Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 109-25.

¹³⁴ LA. Bispearkivet 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

¹³⁵ Note 98. Jfr. missive 22. okt. 1645 til lensmændene om forfærdigelse af skabe i kirkerne, hvor bøn-derknægtene plejede at mønstres, til at hænge soldaternes gevær i (KancBrevb.). På det bøndergods i Ods hrd., kronen 1694 købte af Texeira, blev der oprettet et ryttergods, jfr. Højby sogn (note 100) s. 22

¹³⁶ LA. Sjællands stiftsovrigheds arkiv. 1730-34. En del kirkesyn m. m.

¹³⁷ Yderligere oplysninger findes i Den danske Orgelregistrant.

¹³⁸ Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegnelse 1915.

¹³⁹ Jfr. Henningsen: Kirkeskibe Holbæk samt ansøgning fra præsten 1870 om at måtte ophænge nævnte skib (note 28).

¹⁴⁰ RA. Rtk. 244.115-51. 1782-1826. Journalsager.

¹⁴¹ Note 28. Om Funch og Louv, se Bodil Tornehave: Bornholms Urmagere, 1983, s. 135 og 146.

¹⁴² LA. Bispearkivet. Ods hrd. 1728-1820. År 1749.

¹⁴³ Jfr. Uldall s. 264. Nyrop (Kirkeklokker s. 47) anser det for fristende at betragte Fastenowe som den Johannes, der har støbt klokken, i betragtning af ind-

skriftens lighed med andre sikre Fastenoweklokkers, eksempelvis Hvedstrup 1521, Fløng 1516 (DK. Kbh. Amt s. 720 og 732) og Farum 1517 (DK. Frborg. s. 2501). Indskriften er gengivet i Antiquariske Annalers andet Bind andet Hæfte, 1815, s. 273f.

¹⁴⁴ Indskriften gengivet i Antiquariske Annalers andet Bind andet Hæfte, 1815, s. 274.

¹⁴⁵ DK. Præstø s. 349.

¹⁴⁶ Noterne 136 og 20. Klokketøberens travle år omtales i Nyrop: Kirkeklokker s. 128f.

¹⁴⁷ Jfr. note 16. Der kan i visse tilfælde være tale om gravfund.

¹⁴⁸ Jfr. Willy Johannsen: Et gravfund i Højby kirke, ÅrbHolbæk 1963, s. 53-66. Samme: En uværdig prælat, Skalk, 1962/4, s. 7-11.

¹⁴⁹ Jfr. f.eks. Neil Stratford, Pamela Tudor-Craig, Anna Maria Muthesius: Archbishop Hubert Walter's Tomb and its Furnishings. Medieval Art and Architecture at Canterbury, British Archaeological Association 1982; Sigrid Müller Christensen: Der Dom zu Speyer I, München, 1972; Inger Lise Christie: Brikkevede bånd i Norge, i By og Bygd. Festskrift til Marta Hoffmann. Norsk Folkemuseums Årbok, 1983-84. For analyse af tekstilerne og litteraturhenvisninger takkes Else Østergaard, Bevaringssektionen, Nationalmuseet.

¹⁵⁰ Sml. M. Mackeprang: Vore ældste Alterkalke, i ÅrbOldkHist., 1906, s. 75f.

¹⁵¹ Da begravelsen som sagt var meget forstyrret og kun rummede den nævnte højre overarmsknogle, er denne for alle eventualiteters skyld blevet undersøgt på Panum Institutet. Den stammer efter alt at dømme fra en voksen mand, mellem 20 og 60 år gammel. Det kan derimod ikke afgøres, hvorvidt et fastsiddende stykke stof på knoglen er rester af den beklædning, som den pågældende var iført ved begravelsen eller er lagt over knoglen på et senere tidspunkt. Men meget taler for det første. For oplysningerne takkes J. P. Hart Hansen, Antropologisk Laboratorium.

¹⁵² Herom se Niels-Knud Liebgott: Afstøbninger af pilgrimstegn på danske middelalderlige kirkeklokker, i ÅrbOldkHist. 1972, s. 195-235; om Højbytegnet især s. 209 med fig. 14. Endvidere samme: Døbefonten i Varde Jacobi kirke, i NMArb. 1973, s. 31-44, hvor Højbymærket, det indtil da eneste fundne indskriftløse originaltegn, omtales s. 36. Og endelig samme: Frøslevklokkens relieffer, i Historisk samfund for Præstø amt, ny række bind 7, 1967-74, s. 291-315; om Højbyfragmentet s. 312.

¹⁵³ Jfr. Lund: Danske malede portrætter IX, 1903, s. 106.

¹⁵⁴ I en indb. 1756 (note 98) gengives en langt vidtløftigere og versificeret indskrift fra en tavle over provst Nyegaard på kirkens nordre væg. Det er mest tænkeligt, at den siden er blevet overmalet, med min-

dre den stammer fra et \dagger epitaf, der har været for-gænger for det nuværende. Sml. Chr. Mikkelsen: Højby sogn, 1960, s. 193.

¹⁵⁵ Torkil Hinrichsen: Corpus der »romanischen« Grabsteine Danemarks, I-XIII (nr. 657). Dissertation 1978. Udg. som ms., Hamborg 1988 (eksemplar i NM2).

¹⁵⁶ Jfr. foregående note, nr. 658.

¹⁵⁷ Sml. opmåling af kirken ved Kunstakademiets elever 1901.

¹⁵⁸ Jfr. Hans Stiesdal og Marie-Louise Jørgensen: Urspindelen og urhjulet - to oversete forkrænkeligheds-symboler, i NMArb. 1985, s. 119-27.

¹⁵⁹ Indskriften er suppleret efter indb. ved Erik Zahle 1918 samt præsteindb. 1756 (note 98).

¹⁶⁰ Jfr. noterne 98 og 134.

¹⁶¹ Jfr. note 160 og KglBibl. Ledreborgske saml. 240 fol..

¹⁶² KglBibl. NyKglSaml. 394b. E. J. Jessens Saml. Jfr. Chr. Mikkelsen: Højby sogn, 1960, s. 151f.

¹⁶³ Jfr. noterne 162 og 100, s. 151f.

¹⁶⁴ Jfr. H. C. Terslin: Orkanen 2. - 3. oktober 1852, i

Fra det gamle Gilleleje 1952, s. 24f. med fig. s. 38. Sml. Aase Faye: Danske støbejernskors, 1988, der dog ikke medtager Højby-tavlen, men nævner en lignende fra Grevinge, s. 60, nr. 30.

¹⁶⁵ En cippus er en antik mindesmærketype, anvendt som grænsesten eller gravsten og oftest udformet som en firkantet piedestal med karakteristisk gavltrekantet eller buet med akroterier eller volutter. Sml. Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd, 1985, s.

61f.

¹⁶⁶ Jfr. i øvrigt Aage Jørgensen: Danske Gravminder af Smedejern, 1951, der ikke medtager monumentet i Højby, men derimod det i Odden, s. 49.

¹⁶⁷ Sådanne ovale gravstedsrammer af metal eller cement er sjældent bevarede, men har været almindelig udbredt i anden halvdel af 1800'rne, jfr. f.eks. DK. Ribe s. 1746 samt Rudolph Bertouch: Menigmands Minde, 1971, s. 136. Gravmindetypen er ikke omtalt hos Aase Faye: Danske Støbejernskors, 1988, men ses rigt repræsenteret på bogens gengivelse af en tegning fra Uvelse kirke 1863, s. 22, fig. 7.

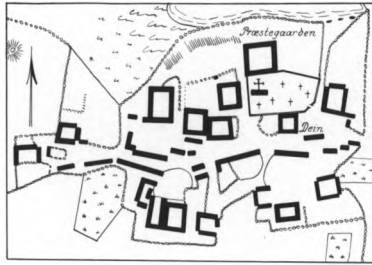

Fig. 97. Landsbyplan 1782. - Village map.